

Буковинський державний
медичний університет

Bukovinian state
medical university

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
СУСПІЛЬНИХ НАУК
ТА ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ**

Міністерство охорони здоров'я України
Буковинський державний медичний університет

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
СУСПІЛЬНИХ НАУК ТА
ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ**

**CURRENT ISSUES OF
SOCIAL STUDIES AND
HISTORY OF MEDICINE**

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
И ИСТОРИИ МЕДИЦИНЫ**

**ENJEUX ACTUELS DES
SCIENCES SOCIALES
ET DE L'HISTOIRE DE LA
MEDECINE**

2014, 4 (4)

*Журнал засновано в 2013 році кафедрою суспільних наук та українознавства
Буковинського державного медичного університету*

Свідоцтво про державну реєстрацію № 20497-10297 Р від 27. 12. 2013 – Серія КВ.

Редакційна колегія:

Головний редактор: д. мед. н., проф. **Тарас Бойчук.**

Заступник головного редактора: д. істор. н., доц. **Антоній Мойсей.**

Відповідальні секретарі: к. філол. н. **Юлія Руснак,**
к. філол. н. **Марта Максимюк,**
к. філол. н. **Лілія Роман.**

*Відповідальна за електронний
варіант та сайт журналу:* к. філол. н. **Антоніна Аністратенко**

Чернівці, 2014

Редакційна рада:

- д. і. н., гол. н. с. **Єлізавета Квілінкова** – Інститут культурної спадщини АН (Кишинів, Республіка Молдова);
д. і. н., проф. **Олександр Курочкін** – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАНУ (Київ, Україна);
д. і. н., проф. **Зенон Когут** – Альбертський університет (Едмонтон, Канада);
д. і. н., проф. **Юрій Макар** – Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича (Україна);
д. і. н., проф. **Пол Міртс** – Інститут міжнародних відносин (Гаага, Нідерланди);
д. і. н., проф., акад. **Степан Павлюк** – директор Інституту народознавства НАНУ (Львів, Україна);
д. і. н., проф. **Штефан Пуріч** – Сучавський університет ім. Штефана Великого (Сучава, Румунія);
д. філос. н., проф. **Віталій Докаш** – Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича (Україна);
к. філос. н., доц. **Ніна Зорій** – Буковинський державний медичний університет (Чернівці, Україна);
д. філос. н., проф. **Михайло Марчук** – Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича (Україна);
д. філос. н., проф. **Дієго Санчес Мека** – Національний університет дистанційної освіти (Мадрид, Іспанія);
д. філос. н., проф. **Микола Сидоренко** – Буковинський державний медичний університет (Чернівці, Україна);
д. філол. н., проф. **Петр Борек** – директор Інституту польської філології Краківського педагогічного університету (Краків, Польща);
д. філол. н., проф. **Антоанета Олтяну** – Бухарестський університет (Бухарест, Румунія);
д. філол. н., проф. **Ганна Мартинова** – Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького (Черкаси);
к. філол. н., доц. **Олександр Рак** – Буковинський державний медичний університет (Чернівці, Україна);
д. філол. н., проф. **Наталія Руснак** – Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича (Україна);
д. філол. н., гол. н. с. **Анна-Марія Сореску-Марінкович** – Інститут Балканістики АН (Белград, Сербія);
д. філол. н., проф. **Адам Фаловський** – директор Інституту східнослов'янської філології Ягеллонського університету (Краків, Польща);
д. психол. н., проф. **Алла Борисюк** – Буковинський державний медичний університет (Чернівці, Україна);
д. мед. н., проф. **Богдан Василевський** – директор Інституту психосоматики (Варшава, Польща);
д. психол. н., проф. **Наталія Завацька** – Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля (Україна);
д. психол. н., проф. **Юзеф Подгурецькі** – Опольський університет (Ополе, Польща);
д. психол. н., проф. **Альфред Пріц** – директор Інституту психотерапії і психоаналізу (Відень, Австрія);
доктор медицини **Герхард Дамманн** – директор психіатричної клініки (м. Мюнстерлінген), керівник психіатричної служби кантону Тургау (Швейцарська конфедерація);
д. мед. н., проф. **Олександр Іващук** – Буковинський державний медичний університет (Чернівці, Україна);
д. мед. н., проф. **Дмитро Тинтюк** – Кишинівський державний університет медицини та фармації ім. Н. Тестемічану (Кишинів, Республіка Молдова);
д. мед. н., проф. **Василь Чебан** – Буковинський державний медичний університет (Чернівці, Україна).

Актуальні питання суспільних наук та історії медицини / Гол. ред. Т. М. Бойчук. – Чернівці: БДМУ, 2014. – № 4 (4). – 128 с.
ISSN: 2311-9896

У журналі досліджується актуальна проблематика всесвітньої історії, історії України, історії релігії, етногенезу та традиційної культури народів світу, археології, філософії, психології, мовознавства, літературознавства та історії медицини. За сферою розповсюдження та географією авторів журнал є міжнародним виданням. Мова видання: українська, російська, англійська, французька.

Зрештою на співробітників вищих навчальних закладів, академічних інститутів і культурних установ.
ББК 60я53+5г.я43

*Друкується згідно з ухвалою вченої ради Буковинського державного медичного університету
(протокол № 4 від 27 листопада 2014 року).*

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

Видається 4 рази на рік. Матеріали друкуються українською, російською, англійською та французькою мовами.

Адреса редакції: 58000, Чернівці, вул. Червоноармійська, 3, кафедра суспільних наук та українознавства.

Тел.: (0372) 520871. **E-mail:** snim@bsmu.edu.ua; society@bsmu.edu.ua

Повнотекстова версія журналу представлена на сайті: <http://apsnim.bsmu.edu.ua>

ЗМІСТ (СОДЕРЖАНИЕ, SUMMARY, CONTENU)

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

- Безаров Олександр.** ГРИГОРІЙ ГЕРШУНІ ТА СТАНОВЛЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ. **C. 7**
Безаров Александр. Григорий Гершуни и становление идеологии политического терроризма в Российской империи в начале XX века.
Bezarov Olexander. Gregory Gershuni and ideology formation of political terrorism in the Russian Empire in the early XX century.
Bezarov Olexander. Gregory Gershuni et formation de l'idéologie du terrorisme politique dans l'Empire russe au début du XXe siècle.
- Вингфілд Ненси. М.** „Біле рабство” або торгівля жінками в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. на Буковині та в Галичині: досвід східних провінцій Австрійської імперії. **C. 14**
Вингфілд Ненси. М. „Белое рабство” или торговля женщинами в конце ХІХ – в начале ХХ вв. в Буковине и Галиции: опыт восточных провинций Австрийской империи.
Wingfield Nancy. M. „WHITE SLAVE” TRAFFICKING IN TURN-OF-THE-CENTURY BUKOVINA AND GALICIA: THE EXPERIENCE OF IMPERIAL AUSTRIA’S EASTERN PROVINCES.
Wingfield Nancy. M. „L’esclavage blanc” ou le commerce des femmes a la fin du ХІХ-ieme – debut du ХХ-ieme siecle en Bucovine et en Galicie: l’experience des provinces orientales de L’empire d’Autriche-hongrie.
- Дем’янчук Олена.** СПЕЦИФІКА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА БУКОВИНІ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.). **C. 27**
Демьянчук Елена. Специфика начального образования на Буковине (первая половина ХІХ в.).
Demianchuk Olena. Specifics of the Primary Education (the 1st half of the ХІХ c.).
Dem’yanchuk Olena. La spécifique de l’enseignement primaire dans la region de Bucovine (la premiere partie du ХХ siecle). **C. 31**
- Курочкін Олександр.** БАЛИ-МАСКАРАДИ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ.
Курочкин Александр. Балы-маскарады на территории Восточной Европы.
Kurochkin Alexander. Masked balls in Eastern Europe
Kurochkin Alexander. Bals masques en Europe de l’est.
- Циганенко Лілія.** Етнічна структура дворянства Півдня України (кінець ХVІІІ – ХІХ ст.). **C. 39**
Циганенко Лилия. Этническая структура дворянства Юга Украины (конец ХVІІІ – ХІХ вв.).
Tsyganenko Liliya. SOUTHERN UKRAINE NOBILITY’S ETHNIC STRUCTURE (LATE 18TH – EARLY 19TH CENTURIES).
Tsyganenko Liliya. Ethnique composition gentilhommeerie au sud de l’Ukraine (la fin 18 - 19 art.).

ФІЛОСОФІЯ

Безарова Галина. ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ

ДУХОВНОСТІ. С. 46
Безарова Галина. Философско-религиозное содержание понятия духовности.
Bezarova Galyna. Philosophical and religious content of the concept of spirituality.
Bezarova Galyna. Contenu philosophique et religieux du concept de la spiritualité.

Манчул Богдана. Аксіо-когнітивний потенціал інтегративних процесів у науці. С. 51
Манчул Богдана. Аксио-когнитивный потенциал интеграционных процессов в науке.
Manchul Bohdana. AXIOLOGICAL AND COGNITIVE POTENTIAL OF INTEGRATIVE PROCESSES IN SCIENCE.
Manchul Bohdana. Le potentiel axio-cognitif et les processus d'intégration dans la science.

ПСИХОЛОГІЯ

Зорій Ніна. РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ ЦІЛІСНОСТІ В ГЕШТАЛЬТПСИХОЛОГІЇ. С. 55
Зорій Ніна. Решение проблемы целостности в гештальтпсихологии.
Zoriy Nina. Upon to the Solving of the Problem of Integrity in Gestalt Psychology.
Zorii Nina. La résolution du problème de l'intégrité en psychologie Gestalt.

Павлюк Олеся. ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ. С. 59
Павлюк Олеся. Основные концептуальные подходы к изучению самооценки личности в отечественной и зарубежной литературе.
Pavliuk Olesia. Basic Theoretical and Conceptual Approaches to Study Self-esteem in Domestic and Foreign Literature.
Pavliuk Olesia. Les principales conceptions théoriques et conceptuelles pour étudier l'identité dans la littérature nationale et étrangère.

МОВОЗНАВСТВО, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Антофійчук Ірина. Використання розділових питань в англомовних текстах.
Антофійчук Ірина. Использование разделительных вопросов в англоязычных текстах С. 66
Antofiychuk Iryna. USING OF THE TAG QUESTIONS IN THE ENGLISH TEXTS.
Antofiychuk Irina. L'utilisation des questions de la séparation dans des textes anglais.

Маковська Оксана, Вахоцький Михайло. Основні питання когнітивної лінгвістики як науки. С. 71
Маковская Оксана, Вахоцкий Михаил. Основные вопросы когнитивной лингвистики как науки.
Makovska Oksana, Vakhotskyi Mykhailo. MAIN ISSUES OF COGNITIVE LINGUISTICS AS A SCIENCE.
Makovska Oksana, Vakhotskyi Mykhailo. Problèmes principaux de la linguistique cognitive comme science.

Роман Ігор, Роман Лілія. Переосмислення герменевтичного контенту антропологічної лінгвістики. С. 76
Роман Игорь, Роман Лилия. Переосмысление герменевтического контента антропологической лингвистики.
Roman Igor, Roman Lilia. RETHINKING THE HERMENEUTIC CONTENTS OF ANTHROPOLOGICAL LINGUISTICS.
Roman Igor, Roman Lilia. Repense de contenu hermeneutiques de la linguistique

anthropologique.

Телеки Марія. СУБ'ЄКТИВНА МОДАЛЬНІСТЬ ВИСЛОВЛЕННЯ У ПИСЕМНІЙ КОМУНІКАЦІЇ. С. 82

Телеки Марія. Суб'єктивная модальность высказывания в письменной коммуникации.

Teleky Mariia. Subjective modality of statements in written communication.

Teleky Mariya. Modalité subjectives de l'expression pendant communication écrite.

ІСТОРИЯ МЕДИЦИНИ

Зорій Ніна, Борисюк Алла, Тимофіїва Марина. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КАФЕДРИ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ С. 90

Зорий Нина, Борисюк Алла, Тимофеева Марина. История развития кафедры психологии и социологии.

Zoriy Nina, Borysiuk Alla, Tymofiiëva Maryna. The history of the development of the department of psychology and sociology.

Zorij Nina, Borysiuk Alla, Timofeeva Marina. L'histoire du développement du département de la psychologie et de la sociologie.

Мойсей Антоній. ТРАДИЦІЙНІ МЕТОДИ ЛІКУВАННЯ В УКРАЇНЦІВ ТА РУМУНІВ БУКОВИНИ У ДРУКОВАНИХ МАТЕРІАЛАХ ТА АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛАХ ХVІІІ – ХХ СТ. С. 101

Мойсей Антоний. Традиционные методы лечения украинцев и румын Буковины в печатных материалах и архивных источниках ХVІІІ - ХХ в.

Moysey Antoniï. Traditional Methods of Treatment of Ukrainian and Rumanian of Bukovina's written materials and archival sources ХVІІІ - ХХ centuries.

Moise Antoine. Les méthodes traditionnelles de traitement chez les ukrainiens et roumains de Bucovine dans les documents imprimés et les sources d'archives du ХVІІІ – ХХ siècles.

Чебан Василь. ЛІКАР-ХІРУРГ-ПЕДАГОГ-КОМПОЗИТОР ЗНАНИЙ В УСЬОМУ СВІТІ ЙОСИП МОЙСЕЙОВИЧ ЕЛЬГІСЕР. С. 109

Чебан Василий. Врач-хирург-педагог-композитор известен во всем мире Иосиф Моисеевич Эльгисер.

Cheban Vasyi. Doctor-Surgeon-Teacher-Composer, Worldwide Known – Joseph Moyseyovych Elhiser

Cheban Vasyi. Médecin-chirurgien-professeur-compositeur connu dans le monde entier Joseph Moyseyovych Celhiser

РЕЦЕНЗІЇ

Берестова Алла. РЕЦЕНЗІЯ НА НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК Шутак Л.Б., Навчук Г.В. „Культура усного спілкування медичних працівників” / Л.Б. Шутак, Г.В. Навчук. – Чернівці: в-во БДМУ, 2014. – 175 с. С. 113

Берестова Алла. Рецензия на учебное пособие Шутак Л.Б., Навчук Г.В. „Культура усного общения медицинских работников” / Л.Б. Шутак, Г.В. Навчук. – Черновцы: БГМУ, 2014. – 175 с.

Berestova Alla. Review of the textbook Shutak L. B., Navchuk, G. V. Culture of oral communication of health workers” / L. B. Shutak, G. V. Navchuk. – Chernivtsi : Bukovinian State Medical University, 2014. – 175 p.

Berestova Alla. Compte rendu du manuel de Shutac L. B., Navchuk, G. V. La Culture de la communication orale des médecins / L. B. Shutac, G. V. Navchuk. – Tchernivtsi: - Université d'état de médecine de Bucovine, 2014. – 175P.

- Сидоренко Микола.** РЕЦЕНЗІЯ НА НАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК Качкан В.А. Історія української культури : національний підручник / В.А. Качкан, О.Б. Величко та ін.; за ред. В.А. Качкана. – К.: ВСВ „Медицина”, 2014. – 368 с. С. 115
- Сидоренко Николай.** Рецензия на национальный учебник Качкан В.А. История украинской культуры : национальный учебник / В.А. Качкан, Е.Б. Величко и др.; под. ред. В.А. Качкана. – К. : ВСВ „Медицина”, 2014. – 368 с.
- Sydorenko Mykhola.** Review of the National Ukrainian textbook Kachkan V.A. History of the Ukrainian Culture : National Textbook / V.A. Kachkan, A.B. Velichko etc.; editor V.A. Kachkan. – К. : „Medicine”, 2014. – 368 p.
- Sydorenko Mykhola.** Compte rendu sur le manuel national Kachkan V.A. Histoire de la culture ukrainienne : manuel national / V.A. Kachkan, O.B. Velichko etc; sous la révision de V.A. Kachkan. – К.: VSV „Médecine”, 2014. – 368p.
-
- Скрипник Ірина.** РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Марія Маєрчик. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу: Монографія. – К.: Критика, 2011. – 327 с. С. 117
- Скрипник Ирина.** Рецензия на монографию Мария Маєрчик. Ритуал и тело. Структурно-семантический анализ украинских обрядов семейного цикла: Монография. - К. : Критика, 2011. – 327 с.
- Skrypnyk Iryna.** Review of the monography by Maria Mayerchuk. Ritual and Body. The structural-semantic analysis of the Ukrainian familial-cycle rites / Maria Mayerchuk. – Kyiv: Krytyka, 2011. – 327 p.
- Skrypnyk Irina.** Compte rendu de la monographie Maria Mayer Shayk. Rituel et le corps. Analyse structurale et sémantique des rituels ukrainiens du cycle de famille: monographie. – К.: Critique, 2011. – 327 p.
-
- Томусяк Людмила.** РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Руснак Н.О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок – Чернівці : Чернівецький національний університет. – 2010. – 448 с. С. 119
- Томусяк Людмила.** Рецензия на монографию Руснак Н.А. Лингвокогнитивный и прагматический измерения диалектных текстов буковинских говоров. – Черновцы : Черновицкий национальный унаверситет. – 2010. – 448 с.
- Tomusyak Lyudmyla.** Review of the monography Natalia Rusnak. Cognitive and pragmatic dimensions in texts of Bukovynian dialects. – Chernivtsi: Chernivtsi National University. – 2010. – 448 p.
- Tomusiak Ludmila.** Compte rendu de la monographie de Rusnak N.O. Les mesures linguo-cognitives et pragmatiques des textes dialectiques – Tchernivtsi :Université Nationale de Tchernivtsi. – 2010. – 448 P.
-
- ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ** (Сведения об авторах, Information about authors, Informations sur les auteurs) С. 122
-
- ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ** (Требования к оформлению статей, Requirements for the articles, Instructions aux auteurs) С. 127

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК [94(470+571):329.055.5] "190"

Олександр БЕЗАРОВ

Чернівецький торгово-економічний інститут
Київського національного торгово-
економічного університету,
Чернівці (Україна),
bezarov@mail.ru

**ГРИГОРІЙ ГЕРШУНІ ТА
СТАНОВЛЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ
ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРУ
В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Key words: *G.A. Gershuni, Socialist-Revolutionary Party, terror, Russia, Jews.*

Olexander Bezarov. Gregory Gershuni and ideology formation of political terrorism in the Russian Empire in the early XX century.

The article analyzes the role of the famous leader of the Socialist Revolutionary Party G.A. Gershuni in organizing and carrying out terrorist acts on the territory of the Russian Empire in the early XX century. The article had been suggested that the ideology of political terrorism of radical leftist groups reflected not only the profound socio-economic and political contradictions of late Russian imperial autocracy, but was the result of an exacerbation of the Jewish problem in the country, the crisis of national identity of representatives of Russian-Jewish intellectuals.

Актуальність. Відомо, що сучасне суспільство – це суспільство високих ризиків. Люди сьогодні втратили не лише економічну, соціальну, національну й політичну безпеку. Передусім, вони ризикують безпекою власного життя і здоров'я. Однією з причин таких суспільних викликів є загострення політичної ситуації внаслідок посилення терористичної загрози глобальній світовій системі¹. Очевидно, що активізація терористичної діяльності різноманітних релігійних, етнічних або політичних рухів і соціальних меншин для здобуття переваги над більшістю, а також заради помсти стосовно тих держав і більшості населення, які терористичні групи розглядають в якості гнобителів, припадає на другу половину ХХ століття. Однак, проблема політичного тероризму сягає своїм корінням й у позаминуте століття, коли в Російській імперії, що знаходилася у стані системної кризи, активізувалися ліворадикальні організації та рухи, що мали на меті повалення самодержавства насильницьким шляхом.

Відомо, що тероризм може мати переважно сепаратистський або ідеологічний характер². Якщо сепаратистські організації використовують тероризм для здобуття території та держави, які вони б хотіли контролювати, то

ідеологічний тероризм представлений різномунітними групами лівих радикалів, історично першими з яких, очевидно, були партія «Народна воля» та її правонаступниця – Партія соціалістів-революціонерів (зокрема її терористичне крило – Бойова організація) в Російській імперії³. Партія соціалістів-революціонерів (далі – ПСР) крім того, що у своїй політичній діяльності відверто пропагувала ідеологію політичного терору, містила у своєму керівному складі чи не найбільшу, з-поміж інших політичних організацій Російської імперії, кількість одіозних політичних особистостей, котрі, очевидно, прагнули помститися російському самодержавству не лише за соціально-політичні утиски, але передусім, за своє національне гноблення. З-поміж таких особистостей помітне місце посідає один із засновників есерівського руху – Г. А. Гершуні, представник російсько-єврейської інтелігентції, що виникла внаслідок ліберальних реформ Олександра II, незавершеність яких власне й призвела до трагічних подій в Російській імперії на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Незванаючи на те, що «Народна воля», яка припинила своє існування на початку 1880-х рр., була єдиною революційною партією в Російській імперії,

котра прагнула політичних змін за умови повалення самодержавного режиму, народницька ідеологія залишалася доволі популярною в російській суспільній думці наприкінці XIX століття. Якщо марксистки вважали, що головне зло – це капіталізм, то народники визнавали знищення капіталізму справою доволі складною і малоперспективною, адже його занепад є неминучим внаслідок самого історичного розвитку суспільства, а тому, політичний, національний та релігійний гніт, який відчувається найбільш гостро, ніж будь-яка капіталістична експлуатація що здійснюється на основі вільного договору, є суттєвою перешкодою на шляху до демократії і соціалізму. Економічний феодалізм, зловживання капіталістами своєю економічною владою є наслідком недостатньої демократії, суспільного і державного контролю. Звідси, за думкою ідеологів неонародницького руху, здобуття політичної свободи, встановлення демократії є абсолютною і необхідною передумовою для наступного суспільного прогресу. Проте розвиток політичної свободи неможливий за умови збереження самодержавства, яке пригнічувало не лише усі класи російського народу, але й утискало представників інших національностей Російської імперії. Ті, хто високо цінував політичну свободу, мали б вступити у революційну боротьбу із самодержавством. Якщо в Західній Європі урядовий деспотизм мав бути скасованим у революційний спосіб за допомогою чисельного міського класу робітників, то в Росії цього могло і не статися, адже вона лише подолала кріпацтво і залишалася країною глибоко аграрною, – суспільством селян, яке за визначенням було політично не структурованим, із нерозвинутою політичною свідомістю. За таких умов, боротьба із самодержавством припадала виключно на долю революційної інтелігенції, яка розчинялася на тлі величезних розмірів імперії та могутності державної влади.

Отже, навесні 1901 р. розпочався процес об'єднання найбільших неонародницьких груп в єдину політичну партію, яка у грудні т. р. отримала офіційну назву: «Партія соціалістів-революціонерів» з офіційними органами «Революційна Росія» і «Вісник російської революції». Головними ініціаторами та організаторами ПСР були А.О. Аргунов, Г.А. Гершуні, М.Р. Гоц і В.М. Чернов, котрі вирішили тимчасово керуватися у своїй партійній діяльності програмою Аграрної соціалістичної ліги, що діяла закордоном і клопотати перед нею про те, аби вона взяла на себе представницькі функції новоствореної партії в європейських соціалістичних організаціях⁴. З метою виріше-

ння зазначених завдань, на переговори із керівниками Аграрної соціалістичної ліги, до Берну було відправлено Г.А. Гершуні та Є.Ф. Азефа, внаслідок чого було вирішено утворити з обраних членів Аграрної соціалістичної ліги Закордонну делегацію ПСР. Незабаром, «організаційна, пропагандистська та агітаційна робота закипіла, як закордоном, так і в самій Росії»⁵. Очевидно, що Є.Ф. Азєф і Г.А. Гершуні були двома визнаними політичними лідерами, котрі умовно поділили Російську імперію на сфери впливу. Якщо перший мав повноваження від північних терористичних груп, то Г.А. Гершуні – від південних. Бойова організація вже на початку 1902 р. діяла як повноцінна терористична організація і заявила про себе першим політичним вбивством міністра внутрішніх справ С.В. Сіпягина 2 квітня 1902 року.

Водночас, тривав процес організаційного об'єднання ліворадикальних груп, що сповідували ідеологію політичного терору. 5 серпня 1903 р. на квартирі В.М. Чернова у Женеві відкрився установчий з'їзд новоствореної Партії соціалістів-революціонерів у кількості 18 делегатів, більша половина з яких були євреями⁶. На з'їзді було ухвалено Статут Закордонної організації ПСР, а також визначено, що метою діяльності партії – є скасування самодержавства, скликання Земського собору (Установчих зборів) і створення нових демократичних інститутів російського суспільства. Для цього ПСР, крім безпосередньої політичної пропаганди і створення таємних політичних груп, була змушена використовувати, як один із методів революційної боротьби, «елемент організованого збройного втручання» з метою викликати масовий революційний рух. Позастановий та інтернаціональний характер ПСР, що закликала вступати до своїх лав усі верстви суспільства, більш проста й зрозуміла, на противагу соціал-демократам, партійна ідеологія, й головне – принада «терору», – усе це надихало молодих революціонерів на героїчну самопожертву і викликало співчуття та розуміння з боку ветеранів народництва. «Стосовно терору, – зазначала відома народницька діячка, «бабка революції» К.К. Брешко-Брешковська, – обов'язковим для ПСР за духом і сенсом усієї її програми є запровадження поміж селянства політичного терору (аграрного терору), що виховує не лише необхідний дух боротьби та здатність захищати себе від сильного та непримирного ворога, але й усвідомлення причинного зв'язку явищ, знання політичної сторони пануючого ладу. Отже, ПСР вітає будь-

який початок боротьби селян і робітників в інтересах соціалізму та заявляє, що вона існує, виключно з метою поширення цієї боротьби та її спрямування в бік найбільшої вигоди для робітничого народу та повного звільнення усієї країни від економічного та політичного ярма»⁷.

Проте найбільший внесок у розбудову терористичної діяльності та партійної структури зробив Г. А. Гершуні, котрий був переконаним терористом-ідеологом і терористом-практиком. Незважаючи на те, що формально він не був членом ПСР, саме завдяки його революційному фанатизмові лави соціалістів-революціонерів доволі швидко зростали за рахунок новонаверненої радикальної молоді, що була готовою покласти своє життя на вівтар служіння Революції. «Партія соціалістів-революціонерів, – зазначав Г. А. Гершуні, – вважає себе духовною наступницею Народної волі. Мрією та прагненням ПСР було надихання молоді партії тим духом революційної стійкості, громадянської мужності та самовідданості народній справі, яким так сильно володіла Народна воля і який вкрив її такою невмирущою славою»⁸.

Григорій Андрійович Гершуні народився 29 вересня 1870 р. у Ковенській губернії в неортодоксальній єврейській родині⁹. У 1895 р. із званням аптекарського помічника вступив до Київського університету Св. Володимира на медичний факультет, після закінчення якого він переїхав до Мінська, де йому вдалося зорганізувати навколо себе доволі чисельну революційну групу, що складалася передусім із місцевої єврейської молоді. Рішення про поселення саме у Мінську для двадцятирічного лікаря-бактеріолога Г.А. Гершуні не було випадковим, адже ним рухало бажання допомогти своєму народові «замкненому у смузі єврейської осілости», а отже, «як єврей я працював на благо свого народу»¹⁰. Крім того, Г.А. Гершуні мав чимало товаришів-євреїв, котрі забезпечували йому конспірацію та зв'язок із російською еміграцією. З-поміж них найпомітнішими фігурами були лікарі Л.З. Шик і М.А. Поляк, котрі не лише забезпечували зв'язок із закордонними революційними групами, але й координували діяльність місцевих груп бойовиків з приводу організації терору в Росії, у тому числі й вірогідний замах на Миколу II¹¹.

У процесах організації та поширення терористичної діяльності різноманітних гуртків соціалістів-революціонерів, якими була виспана уся європейська частина Російської імперії, чималий вплив у середині 1890-х рр. мали революціонери-«семідесятники», ветерани на-

родницького руху, котрі поверталися із заслання, але такими, що зберегли увесь свій запас революційної енергії та фанатизму, ненависті до чинного державного ладу. Зокрема, повернулися К.К. Брешко-Брешковська, П.І. Войнаральський, Д.В. Бриліант, С.В. Балмашев та інші. Власне К.К. Брешко-Брешковська, котра наприкінці XIX ст. відновила втрачені зв'язки між революційними організаціями в Росії, залучила до партійної роботи маловідомого тоді фармацевта з Мінську Г.А. Гершуні, котрий видався їй високо освіченою, суспільно чуйною та енергійною молодою людиною. Як єврей, він відчував свою скутість у суспільній діяльності, усвідомлював неможливість повноцінної реалізації свого духовного потенціалу, адже «самодержавство дивилося на євреїв, як на двоногий скот, який воно загнало до стійла під назвою “смуга осілости”»¹². Г.А. Гершуні утамовував свої духовні запити в загальнокультурній діяльності і, подібно до багатьох єврейських інтелігентів, він співчував радикалізму та соціалізму. Оскільки усі євреї-марксистки вступали до Бунду і сповідували ідеї класової боротьби робітників із капіталізмом, то євреї, котрі не поділяли марксистської ідеології, але відчували своє ганебне й принижене становище в Росії, приєднувалися до неонародницького руху, з його ідеями революційного соціалізму, цінностями політичної і громадянської свободи.

Г.А. Гершуні мав типові риси єврейського характеру: з одного боку, він був надзвичайно енергійною, практичною та спритною людиною, але, з другого – «романтиком у душі, людиною щирою, самовідданою, і водночас, дивовижним ідеалістом»¹³. «У Гершуні, – пригадував відомий російський теоретик політичного терору Б.В. Савінков, – звертала на себе увагу його зовнішність. Він був типовим євреєм. На звичайному доброму єврейському обличчі, як контраст йому, виокремлювалися абсолютно незвичні, великі, молочно-блакитні очі. В цих очах приховувався увесь Гершуні. Достатньо було поглянути на них, аби упевнитися, що перед вами людина великої волі та нестримної енергії. Його слова були також, за першим враженням, безбарвними. Лише у наступній розмові виявлялася сила його логічних побудов і чарівний вплив його глибокої віри в партію та соціалізм»¹⁴. Не дивно, що після знайомства із видатною російською революціонеркою К.К. Брешко-Брешковською, Г.А. Гершуні пристрасно захопився ідеєю служіння справі російської революції, звільнення з під ярма самодержавства як російського, так і єврейського народу, яких об'єднувала спільна

історична доля. У 1901 р. він особисто відвідав із політичною місією майже усі великі міста Європейської Росії, а також Тифліс та Уфу, в результаті чого йому вдалося об'єднати чималі групи соціалістів-революціонерів у Росії. Наприкінці 1901 р. Г.А. Гершуні виїхав до Берліну та Берну, де мав кілька зустрічей із лідерами російсько-єврейської політичної еміграції, після чого було заявлено про створення Партії соціалістів революціонерів. «Приїзд Г.А. Гершуні з Росії до Європи, – пригадував В.М. Чернов, – означав для нашої течії великий переворот: якусь інстинктивну тягу нової есерівської генерації до “політичного самовизначення”»¹⁵.

Проте терор залишався найбільш яскравою сторінкою в історії партії, на організацію якого спрямовувалися значні кошти і в якій брали участь видатні революційні діячі. «Терор, – зазначав Г.А. Гершуні, – є лише одним із різновидів зброї, що знаходиться в руках однієї з частин нашої революційної армії. Але ми перші будемо виступати проти будь-якого однобічного, виключного тероризму. Зовсім не замінити, а лише доповнити та посилити хочемо ми масову боротьбу сміливими ударами бойового авангарду, що потрапляє у саме серце ворожого табору»¹⁶. Тероризм для Г.А. Гершуні очевидно поставав тимчасовим, але вимушеним засобом політичної боротьби з режимом. Тож не дивно, що революція 1905 р., яку він зустрів у Петропавлівській фортеці, була для нього значущою віхою у цій боротьбі, – своєрідним моментом істини, коли «слово правди й справедливості зможе, нарешті, замінити ... револьвер і бомбу»¹⁷. Г.А. Гершуні переконував інших лідерів ПСР у тому, що терор, в якості ефективного революційного засобу, можливий лише тоді, якщо він застосовуватиметься не тільки як елемент масового руху, приміром у селянській масі, але, насамперед у містах, у робітничих кварталах, в яких були зосереджені компактні маси.

Саме за ініціативою Г.А. Гершуні Бойова організація ухвалює рішення про застосування політичного терору. Він особисто відповідав за організацію вбивства міністра народної освіти М.П. Боголепова, міністра внутрішніх справ Д.С. Сіпягина, уфимського губернатора М.М. Богдановича, а також за невдалі замах на К.П. Победоносцева, В.В. фон Валя і Харківського губернатора князя І.М. Оболенського. Начальник Московського охоронного відділення МВС Російської імперії С.В. Зубатов, котрий був відомим автором політики «поліцейського соціалізму»¹⁸, після арешту Г.А. Гершуні на початку 1903 р. у Москві за

підозрами у революційній діяльності, кілька разів зустрічався із ним, і в «приватних розмовах» намагався знайти «ілюстрації для своєї головної тези про те, що більшість євреїв-революціонерів лише під тиском повного безправ'я ухиляються від легального культурницького шляху»¹⁹. Але С.В. Зубатову не вдалося завербувати до своїх прихильників Г.А. Гершуні, котрий, натомість, разом із Л.М. Клячко та Ю. Гальперіним створили Робітничу партію політичного звільнення Росії, яка ще до початку організованого есерівського руху, об'єднала у своїх нечисленних лавах радикально налаштовану єврейську молодь. Незважаючи на свою коротку історію (у 1902 р. партію було об'єднано із ПСР), вона мала доволі розгалужену мережу місцевих комітетів не лише у великих містах смуги осілости, але й у столиці імперії.

Тим часом, тероризм набирив своїх обертів в країні, яка вже була близькою до політичної катастрофи. Протягом 1901-1907 рр. есери вчинили близько двохсот терактів, які не лише дезорганізували діяльність державного апарату, але й деморалізували самих російських урядовців, котрі у прямому сенсі виявилися безпорадними щось протиставити навалі політичних вбивств. Особливо резонансним було вбивство відомого російського державного діяча, міністра внутрішніх справ В.К. Плеве, політична фігура якого асоціювалася в суспільстві з реакцією та контрреформами. Взагалі, від рук терористів загинуло 17 тис. осіб, з-поміж яких виявилось – 2 міністри, 33 генерал-губернатора і віце-губернатора, 16 представників місцевої влади, 7 генералів та адміралів тощо²⁰. Проте перший період в історії Бойової організації завершився одразу після арешту Г.А. Гершуні у Києві в травні 1903 року. Наступником Г.А. Гершуні на посаді лідера БО став С.Ф. Азеф, котрий, з урахуванням його амбітних якостей характеру, вочевидь, був зацікавлений в усуненні впливового конкурента в партійному керівництві, а представником БО за кордоном залишався член ЦК ПСР М. Р. Гоц, котрий, крім своїх представницьких функцій, займався вербуванням нових кадрів для терористичної діяльності. До складу БО, координацію діяльності якої на території Російської імперії здійснював Закордонний центр ПСР на чолі з С.Ф. Азефом і М. Р. Гоцем у Женеві, також входили Б.В. Савінков, М. Бліннов, О.Д. Покотілов, М.І. Швейцар, Є. Саонов, І.П. Каляєв.

Г.А. Гершуні засудили та винесли смертний вирок, який щоправда замінили на пожиттєве ув'язнення до Шліссельбурзької

фортеці. Але вже після амністії, що була оголошена з приводу оприлюднення царського Маніфесту від 17 жовтня 1905 р., його було заслано на каторгу до Акатуйска, звідки він незабаром втік до Америки через Китай, де мав зустріч із лідером китайської революції Сунь Ятсеном, на якого Г.А. Гершуні справив неабиякий вплив. У США лідер російських есерів знайшов не лише розуміння та підтримку своєї політичної діяльності з-поміж численних революційних та соціалістичних груп, але й за кілька тижнів зумів переконати російсько-єврейські кола США у необхідності фінансування російської революції. Вже у 1906 р. ПСР володіла доволі значними коштами у 225 тис. крб., з яких 25 тис. – було отримано від єврейської та американської соціалістичних партій, а Г.А. Гершуні особисто зібрав в Америці 157 тис. франків²¹. Натомість, за спогадами Б.В. Савінкова, сума американської пожертви на потреби революції була дещо більшою і могла цілком сягати одного мільйону франків²².

Очевидний триумф Г.А. Гершуні у США доводив не лише готовність російсько-єврейської політичної еміграції морально та матеріально підтримувати революційні процеси в Російській імперії, але й визначив суто «єврейській» характер такої підтримки. Наприклад, в Одесі були спроби навіть створити з місцевих євреїв особливу партію, яка б, за думкою одного з ініціаторів її створення І. Марголіна, мала б посісти таке ж місце у ПСР, яке Бунд посідав у РСДРП²³. На численних мітингах і зустрічах із представниками російсько-єврейської громадськості США, Г.А. Гершуні, як «партійний практик і організатор», ніколи не відмовлявся від пропонуваного гонорарів та виплат за свої публічні виступи. І лише зустрічі з російськими євреями – вихідцями зі смуги осілої – у «простих єврейських синагогах» видатний революціонер проводив безкоштовно. «Ім, – зазначав Г.А. Гершуні про своїх колишніх земляків, – ніколи в житті не приходилося опинятися за ситуації привілейованого становища, нехай хоч я дам їм такий шанс»²⁴. На одній із таких зустрічей він визнав, що не останнім мотивом у його революційній діяльності було бажання припинити страждання його народу, що потерпав від «свавілля коронованих гангстерів». «Погляньте хоча б на один із єврейських погромів, – зазначав Г.А. Гершуні, – і скажіть мені, чи не є він штучним або неймовірним, або ж чи не є він моторошною реальністю?»²⁵.

Наприкінці 1905 р. ПСР фактично розкололася на «максималістів» та опозиціонерів. Опозиція в особі Московської організації ПСР, яка виступала за більшу демократизацію

у побудові партії, навесні 1906 р. здійснила експропріацію «Московського товариства взаємного кредиту» (що складало близько 150 тис. крб..) і стала незалежною від місцевого комітету ПСР. У свою чергу, прихильники максималізму, котрі дотримувалися тактики «аграрного терору», у Женеві створили самостійну групу «Аграрних терористів» на чолі з М.І. Соколовим, яка восени 1904 р. відправилася до Росії. Головним теоретиком максималізму був О.М. Лозинський (Устінов), котрий продовжував за кордоном розвивати ідеї про соціалізацію фабрик, заводів та рудників та відстоював теорію «революційного комунізму»²⁶. М. І. Соколову, котрий був членом Північно-західної обласної організації ПСР, вдалося утворити нову групу однодумців із центром у Білостоці, яка, крім пропаганди аграрного терору, закликала до насильницького захоплення фабрик і заводів.

Саме максималісти з Білостоку, в якому переважало єврейське населення, склали ядро переконаних терористів, котрі взяли участь у підготовці терактів та експропріацій 1905 р. у С.-Петербурзі, Москві, Катеринославі, Житомирі, Херсоні та Ростові. Зокрема, Бойовий загін Л.І. Зільберберга при ЦК ПСР взяв участь в організації доволі авантюричних за своїм задумом, але не зовсім вдалих за виконанням, замахів на Голову Ради міністрів П.А. Столипіна, міністра внутрішніх справ П.М. Дурново, начальника військової канцелярії імператора, князя В.М. Орлова та столичного градоначальника В.Ф. Лауниця, внаслідок здійснення яких було вбито лише останнього. Водночас загін Л.І. Зільберберга отримав завдання готувати замах на Миколу II та його брата великого князя Миколу Миколайовича. Не менш резонансною стала справа з ліквідації відомого провокатора Г. Гапона, яку реалізував член ЦК ПСР П. М. Рутенберг. Проте, після того, як навесні 1907 р. поліції вдалося викрити та нейтралізувати практично всю мережу терористичних груп есерів-максималістів, ПСР вперше легалізувала свою діяльність і взяла участь у виборах до Державної думи. Зазначимо, що проблема масових експропріацій, які за суттю, були відвертим шантажем і грабуванням заможних верств міського населення, до яких вдавалися різноманітні бойові загони, діяльність яких навіть не завжди контролювалася з боку ЦК ПСР, викликала занепокоєння у керівних органах партії. Зокрема, Г.А. Гершуні та К. К. Брешко-Брешковська різко засуджували подібну практику партійної діяльності. Було доведено, що награвані, начебто в інтересах революції,

величезні суми грошей, насправді до революції не мали жодного відношення; що експропріації відштовхнули маси від партії, завдяки чому частка жертв значно зменшилася. Проте чимало лідерів есерівського руху вважали, що вимушені «екси» є актами громадянської війни, що розгорнулася в Росії. Проте Г.А. Гершуні залишався непохитним з приводу моральних наслідків від застосування тактики експропріацій, які здатні були дискредитувати не лише авторитет революційних лідерів, але насамперед саму ідею революції. «Усепереможна сила революції, – зазначав він, – в її моральній чистоті, а не у спритності маневрування і не у бездоганності дріб'язкової калькуляції»²⁷; «жертвність, а не легковажне молодечтво може відкрити людині двері до Бойової організації»²⁸. Зрозуміло, що організація терактів і забезпечення розгалуженого функціонування партійних груп вимагало чималих коштів, але для Г.А. Гершуні сама ідея наповнювати партійну касу грошима, які були забруднені кров'ю була неприпустимою.

Натомість 17 березня 1908 р. партія раптово зазнала відчутної втрати в особі Г.А. Гершуні, котрий помер від саркоми легень у Цюріху. Похорон Г.А. Гершуні, котрого було поховано у Парижі на Монмартрі поруч із могилою П.Л. Лаврова, перетворився на справжню міжнародну демонстрацію революційних організацій. «Я сподіваюсь, – зазначалося у телеграмі голови англійської соціал-демократичної федерації Г. Гейдемана з приводу смерті Г.А. Гершуні, – що зібрання стількох соціалістів на похоронах у Парижі, дає величезний поштовх істинному революційному рухові не лише в Росії, але й скрізь. Вже самий початок російської революції та сміливість і відданість товаришів із “імперії Московітів” влили нове життя у жили західноєвропейських соціалістичних партій. Отже, сподіватимемося, що у близькому майбутньому ми знайдемо у наших лавах багатьох Гершуні, готових, подібно до нього, пожертвувати своїм тілом, своєю душею, своїм життям, – на велику війну за звільнення людства»²⁹.

Таким чином, справжнім апофеозом розвитку неонародницького руху виявилася терористична діяльність ПСР, політичне та моральне лідерство в якій залишалося за російсько-єврейською групою на чолі з Г.А. Гершуні, Е.Ф. Азефом і М.Р. Гоцем. Тероризм, який став справжньою візитною карткою есерів, живився за рахунок величезної армії єврейської бідноти, що животіла та потерпала від безправ'я і погромів у смузі осілости – території, що була охоплена полум'ям теро-

ристичної боротьби. Антисемітизм, погроми, офіційно пропагований імперський націоналізм, посилення національних рухів, глибока соціально-економічна криза – усі ці фактори занепаду пізньоімперської Росії провокували сплеск захоплення ліворадикальними ідеями. Очевидно, що есерівська ідеологія, яка пропонувала доволі широкий спектр революційної боротьби з режимом (від тероризму до пропаганди політичних ідей), приваблювала російсько-єврейських маргіналів тим, що не вимагала від них «посвідчення» у відданості національним ідеалам. Кожний, хто вступав до партії, пригадував В.М. Чернов, «міг довільно обґрунтувати своє приєднання до неї з позицій матеріалізму або ідеалізму, марксизму або антимарксизму, релігійності або анти релігійності»³⁰. Натомість дивна суміш ідеології селянського соціалізму, яку сповідували лідери ПСР, парадоксальним чином виявилася привабливою для російсько-єврейських революційних діячів – колишніх слухачів єшив, хедерів, студентів університетів, аніж для власне російського селянства. Політичний тероризм яскравого представника російсько-єврейської радикальної молоді Г.А. Гершуні, запропонованого ним в якості засобу революційної боротьби для найбільшої в Російській імперії ліворадикальної партії, з одного боку, доводив приреченість політичної системи російського самодержавства, але з другого – загострив у майбутньому національні особливості російської революції, авторам якої, вочевидь, не вдалося уникнути звинувачень стосовно їхньої справжньої національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

¹ Терроризм и политический экстремизм: вызовы и поиски адекватных ответов / Отв. ред. А. А. Шаравин, С. М. Маркедонов / А. А. Шаравин, С. М. Маркедонов. – М.: Институт политического и военного анализа, 2002. – 240 с.

² Романенко Ю. Г. Терроризм: некоторые вопросы истории и теории / Ю.Г. Романенко // Терроризм и политический экстремизм: вызовы и поиски адекватных ответов / Отв. ред. А.А. Шаравин, С.М. Маркедонов. – М.: Институт политического и военного анализа, 2002. – С. 8-9.

³ Смирнов В. Н. Политический терроризм Российской империи / В. Н. Смирнов. – Х.: Литература, 2012. – 300 с.

⁴ Спиридович А. И. Революционное движение в России. Вып. 2. Партия Социалистов-революционеров и её предшественники / А. И. Спиридович – Пг.: б/и, 1916. – С. 81.

⁵ Статья Е. Е. Лазарева «Григорий Андреевич Гершуні» // Российский государственный архив общественно-политической истории. Ф. 274. Оп. 3. Д. 23. Л. 11.

⁶ О созыве в Женеве членов группы социалистов-революционеров // Государственный архив Российской Федерации. Особое отделение Департамента полиции. Ф. 102. Оп. 231. Д. 1550. 1903 г. Л. 22-23.

⁷ Революционная Россия. Центральный орган Партии социалистов-революционеров – 1905. 15 июня (№ 69). С. 5-6.

⁸ Гершуни Г. Из недавнего прошлого / Г. Гершуни. – Париж: Издательство ЦК Партии социалистов-революционеров, 1908. – С. 191-192.

⁹ О враче-бактериологе Г.А. Гершуни // Государственный архив Российской Федерации. Департамент полиции. Особый отдел. Ф. 102. Оп. 231. Д. 842. 1903 г. Л. 1.

¹⁰ Там само. Л. 6.

¹¹ Там само. Л. 150-183.

¹² Статья Е.Е. Лазарева «Григорий Андреевич Гершуни» // Российский государственный архив общественно-политической истории. Ф. 274. Оп. 3. Д. 23. Л. 9.

¹³ Там само. Л. 16.

¹⁴ Савинков Б. В. Воспоминания террориста / Б. В. Савинков // Савинков Б. В. Избранное. – М.: Политиздат, 1990. – С. 247.

¹⁵ Чернов В. М. В партии социалистов-революционеров: Воспоминания о восьми лидерах / Публ., вступ. ст., подгот. текста и коммент. А. П. Новикова и К. Хузер / В. М. Чернов. – СПб.: «Дмитрий Буланин», 2007. – С. 245.

¹⁶ Цит. за: Спиридович А.И. Революционное движение в России. Вып. 2. Партия Социалистов-революционеров и её предшественники / А. И. Спиридович – Пг.: б/и, 1916. – С. 127-128.

¹⁷ Гершуни Г. Из недавнего прошлого / Г. Гершуни. – Париж: Издательство ЦК Партии социалистов-революционеров, 1908. – С. 154.

¹⁸ Корелин А.П. Русский «полицейский социализм» (зубатовщина) // Вопросы истории. – 1968. – № 10. С. 42-58.

¹⁹ Чернов В.М. В партии социалистов-революционеров: Воспоминания о восьми Лидерах / Публ., вступ. ст., подгот. текста и коммент. А. П. Новикова и К. Хузер / В. М. Чернов. – СПб.: «Дмитрий Буланин», 2007. – С. 303.

²⁰ Будницкий О. В. Женщины-террористки: политика, психология, патология / О. В. Будницкий // Женщины-террористки в России. – Ростов на Дону: Феникс, 1996. – С. 7.

²¹ Спиридович А. И. Революционное движение в России. Вып. 2. Партия Социалистов-революционеров и её предшественники / А. И. Спиридович – Пг.: б/и, 1916. – С. 387-388.

²² Савинков Б. В. Воспоминания террориста / Б. В. Савинков // Савинков Б. В. Избранное. – М.: Политиздат, 1990. – С. 114.

²³ Спиридович А. И. Революционное движение в России. Вып. 2. Партия Социалистов-революционеров и её предшественники / А. И. Спиридович – Пг.: б/и, 1916. – С.140.

²⁴ Цит. за: Чернов В. М. В партии социалистов-революционеров: Воспоминания о восьми лидерах / Публ., вступ. ст., подгот. текста и коммент.

А. П. Новикова и К. Хузер / В. М. Чернов. – СПб.: «Дмитрий Буланин», 2007. – С. 338.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – С. 506.

²⁷ Там само. – С. 344

²⁸ Там само. – С. 347.

²⁹ Статья Е.Е. Лазарева «Григорий Андреевич Гершуни» // Российский государственный архив общественно-политической истории. Ф. 274. Оп. 3. Д. 23. Л. 25.

³⁰ Чернов В.М. Перед бурей. Воспоминания. – Нью-Йорк: Издательство имени Чехова, 1953. – С. 195.

Alexander Bezarov. GREGORY GERSHUNI ET FOMATION DE L'IDÉOLOGIE DU TERRORISME POLITIQUE DANS L'EMPIRE RUSSE AU DÉBUT DU XXE SIÈCLE.

L'article analyse le rôle du célèbre chef du Parti des socialistes révolutionnaires G.A. Gershuni dans l'organisation et la réalisation des actes terroristes sur le territoire de l'Empire russe au début du XXe siècle. Il est suggéré que l'idéologie du terrorisme politique des groupes de la gauche radicale reflète non seulement les profondes contradictions socio-économiques et politiques de la fin de l'autocratie impériale russe, mais était le résultat d'une aggravation du problème juif dans le pays, la crise de l'identité nationale des représentants de l'intelligentsia juive-russe.

Mots-clés: G. A. Gerchuni, le Parti des socialistes-révolutionnaires, la terreur, la Russie, les juifs.

Александр Безаров. ГРИГОРИЙ ГЕРШУНИ И СТАНОВЛЕНИЕ ИДЕОЛОГИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ТЕРРОРИЗМА В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье проанализирована роль известного лидера Партии социалистов-революционеров Г.А. Гершуни в организации и проведении террористических актов на территории Российской империи в начале XX века. Сделано предположение, что идеология политического терроризма леворадикальных групп отражала не только глубокие социально-экономические и политические противоречия позднеимперской системы российского самодержавия, но и была следствием обострения еврейского вопроса в стране, кризиса национальной идентичности представителей русско-еврейской интеллигенции.

Ключевые слова: Г.А. Гершуни, Партия социалистов-революционеров, террор, Россия, евреи.

Nancy M. WINGFIELD
Northern Illinois University,
USA

‘WHITE SLAVE’ TRAFFICKING IN
TURN-OF-THE-CENTURY BUKOVINA
AND GALICIA: THE EXPERIENCE OF
IMPERIAL AUSTRIA’S EASTERN
PROVINCES

Ключові слова: «біле рабство», Буковина, Галичина, Австрійська імперія, проституція.

Вінгфілд Н. М. “Біле рабство” або торгівля жінками в кінці XIX – на початку XX ст. на Буковині та в Галичині: досвід східних провінцій Австрійської імперії

В статті розглянуто проблему торгівлі жінками або «білого рабства», яке існувало у Цислейтанії в кінці XIX – на початку XX ст. На Буковині та в Галичині це явище традиційно пов’язували з євреями. Уважливіше вивчення питання показує погані умови проживання молодих жінок та їх сімей, що штовхало їх на участь в таких злочинах.

Значна увага зосереджена на спробах уряду подолати проблему «білого рабства», а також на створенні асоціацій, що боролись проти проституції. Загалом у дослідженні порушено питання добровільності та примусу щодо процесу торгівлі жінками з Буковини і Галичини. Відзначено, що перша світова війна спричинила значне зменшення масштабів «білого рабства». Підкреслено значення Міжнародної конвенції про боротьбу з торгівлею жінками та дітьми (1921 р.), що була підписана 28 країнами за сприяння Ліги Націй.

Few forms of socially deviant behavior received so much attention in the sexually saturated Austrian fin de siècle as Mädchenhandel or trafficking in girls. Trafficking in women and girls, also known as “white-slave trafficking,” had also existed in preindustrial Cisleithania, but the discourse from the turn of the century focused above all on Bukovina and Galicia, two impoverished provinces in the eastern reaches of the Monarchy with large Jewish populations.¹ This discussion reflected concerns about the need for social control in an increasingly anonymous, modernizing, urbanizing, and capitalist society.² Certainly, Mädchenhandel was in many ways a modern crime, a crime associated particularly with Jews, who were popularly believed to supply white, unwilling girls to serve as prostitutes in brothels worldwide. Modernizing communication and transportation networks, together with the anonymity of the growing metropolises in Habsburg Central Europe not only permitted large-scale immigration and women to travel alone as never before, but also facilitated trafficking in women. Indeed, commercial sex was a flourishing enterprise in the expanding urban centers of the

nineteenth-century Habsburg Monarchy where prostitution was tolerated and regulated by the police rather than the courts. Bukovinian and Galician newspapers regularly advertised the Austro-Americana, Cunard, and Hamburg-Amerika lines’ “newest, most comfortable, fastest, and least expensive” steamers from the port cities of Central Europe to New York, and elsewhere in North America, as well as to Buenos Aires, Africa, and East Asia.³

After the passage of 1 January 1900 law eliminating the periodical-press stamp allowed for the proliferation of inexpensive and often illustrated newspapers among an increasingly literate audience, popular discussion of “white slavery” in late imperial Cisleithania expanded. Muckraking sensationalist newspapers of the imperial and provincial capitals addressed the topic, together with salacious details on a variety of other moral crimes, including bigamy, homosexuality, Lustmord (sexual murder), prostitution, and suicide. Journals intended for women also focused on trafficking. These articles both served a didactic function (warning them of possible danger), and permitted women who were not involved in

trafficking to follow with prurient interest, feigned or real horror, the fates of their unfortunate sisters.⁴ These articles often discussed Bukovina and Galicia, which were a regular source of supply for stories about women and young girls who had fallen victim to traffickers. Reflecting a variety of European-wide developments, among them eugenics, criminology, and racial nationalism, the rhetoric facilitated the language of difference. This debate included tropes such as the corruption of "innocent girls," especially by Eastern European Jewish "Others." These men—and women—were alleged to have kidnapped and even "enslaved" girls and taken them to racially different faraway places to ply the sex trade. A closer examination of the issue, however, reveals a more complicated picture that involved young women, some illiterate, attracted by the anticipated wealth of foreign liberators, hastily marrying these men and going abroad with them in the hope of a better life, often with the full support of their often poverty-stricken families.⁵ Their hopes were perhaps encouraged by the occasional glowing letter to the newspaper from emigrants or newspaper articles, such as the one in 1905 about Rosa Pastor, a young Russian-Jewish emigrant who had worked in a cigarette factory for a decade in Cleveland, Ohio before her successful marriage to an American multi-millionaire.⁶

In order to supply the Monarchy's tolerated bordellos with fresh supplies of sexual talent, pimps and other panders, many of them Christian according to police records, regularly arranged for the transport of prostitutes to bordellos throughout Austria-Hungary and neighboring Germany. There was sometimes slippage between accusations of Mädchenhandel and Kuppelei (pandering). Criminal authorities regularly designated the activities of those accused—often not Jewish—of moving women within the Monarchy and to nearby Germany, even Italy, as "pandering," rather than trafficking. It was, however, the "white slavers – both male and female, and popularly identified as Jewish – and those girls and women they trafficked abroad, often, but not always, poor Jews from Bukovina and Galicia, who aroused the greatest public indignation.

The European Response to Trafficking at the Fin de Siècle

Although the worldwide traffic in women had become a concern among European reformers in the second half of the nineteenth century, the international trade in European women and girls had a long history. In his 1904 exposé, *Der Mädchenhandel und seine Bekämpfung*, the police physician Joseph Schrank, who became the president of the Austrian League to Combat Traffic

in Women (Österreichischen Liga zur Bekämpfung des Mädchenhandels, founded 1902), described a lively trade in women and girls in the Kingdom of Hungary while under Ottoman Turkish domination that dated back several centuries. Even after the Habsburg conquest of Hungary, the Turks still had agents buy "pretty Christian girls" to send to their sultan and other important figures. It was only "later," according to Schrank, that Armenian and Jewish agents became involved in this trade.⁷ By the late nineteenth century Hungarian Jews were participating in the transportation of women, who had been lured by promises of marriage to Argentina, where there was a shortage of women because female migration there had lagged behind that of males. These women were then sold as prostitutes in Buenos Aires.⁸ Following the legalization of prostitution in Buenos Aires in 1875, Hungarians, later joined by Frenchmen and Polish Jews, were the most active "white slavers" in that city.⁹

By the mid-1880s, English feminist and social reformer Josephine Butler, whose International Abolitionist Association had branches throughout Great Britain and Europe dedicated to the elimination of prostitution, had been made aware of the trade in women and girls connected with prostitution. Association member William A. Coote soon formed national committees for the suppression of white slave traffic in various European capitals, Egypt, South America, South Africa, and the United States.

Western European Jewish reformers had noticed a conspicuous involvement among Eastern European Jews in "white slaving."¹⁰ Thus, in 1885, the Jewish Association for the Protection of Girls, Women, and Children was established in London and in 1897 the Hamburg branch of B'nai B'rith formed a Jewish Committee to Combat White Slavery. The increased interest in trade in women and girls clearly corresponded to a time of great economic and social upheaval among the Jews of Eastern Europe. Pogroms in imperial Russia in 1881 and 1882 together with Russian anti-Jewish legislation known as the May Laws following the assassination of Tsar Alexander II drove Jews from various professions as well as from villages and small towns throughout what was called the Pale of Settlement, the western parts of Russia where Jews were allowed to live. Galicia and Bukovina were among the major destinations of hundreds of thousands of these poverty-stricken Jews fleeing violence.¹¹ These destitute Jewish immigrants helped supply a steady stream of young women to be trafficked abroad.

The legal status of Jewish women, who could be married without civil sanction but whose marriages were thus not legally binding, was a causal factor in the Jewish white slave problem. Some four million Jewish women in Eastern Europe and the lands of the Ottoman Empire lived under rabbinical law, where rabbis could perform marriages. Such marriages required only two witnesses. Thus, young, sometimes illiterate, women from the poor and uneducated circles of the hinterlands, whose futures portended only the grinding rural poverty of the shtetl or the miserably paid work in dangerous, rundown factories, could be tricked into marrying a man—a procurer, a bordello keeper or a bordello employee—whose intentions were criminal. These brides followed their husbands abroad only to learn that their marriages were not legally binding. Moreover, no abandoned Jewish woman could remarry an observant Jew unless she had been granted a ritual divorce from her husband or his death had been established by a Jewish witness. Some women ended up working as prostitutes for the men who had taken them abroad in the first place. Alone, destitute, and unfamiliar with the foreign lands in which they found themselves, others also ended up in bordellos.¹²

The Fin-de-Siècle Austrian Response to Trafficking

A defining moment in the Austrian public's perception of "white slaving" as a predominantly Jewish trade was the trial in autumn 1892 in the Galician provincial capital, Lemberg (Lwów/Lviv),¹³ a city of mixed German, Jewish, Polish, and Ruthenian¹⁴ population. It involved twenty-seven people, seventeen men and ten women, all of them Jews, who were charged with transporting women abroad against their will. Widely publicized in Galicia's and Bukovina's diverse Polish-language press, it was also covered in Vienna's explicitly anti-Semitic *Deutsches Volksblatt*, which consistently linked Jews to corruption, perversion, and scandal.¹⁵ The accused had allegedly searched Galicia for decades, seeking "Christian" girls whom they transported in the hundreds to brothels and harems in the Middle East, Africa, and the Americas. (Jewish brothel owners abroad were rumored to demand from their representatives in Lemberg, Cracow, Warsaw, and Budapest that "the ware not be kosher.")¹⁶ Although found guilty, none of the defendants was sentenced to more than one year in prison, which reflected the slight penalties in the Austrian penal code for procuring and trafficking in minors. There were long echoes of the case in the anti-Semitic press, and it had lasting implications for the way trafficking was understood in

Habsburg Central Europe. Indeed, the case helped define the public's perception of how sex trafficking there functioned.¹⁷ Anti-Semitic diatribes such as Alexander Berg's 1892 book, *Juden-Bordelle: Enthüllungen aus dunkeln Häusern*,¹⁸ which closely tied international trade in girls with international Jewry, furthered the notion that there was a close connection between Eastern European Jews and the trafficking in Eastern European women.

The specter of women and girls from the Monarchy being delivered to exotic, "less civilized," non-European points abroad seems to have excited the Austrian public's imagination. Viennese bordello keeper Regine Riehl, the baptized-Christian daughter of Jewish parents, was portrayed at her November 1906 trial, for example, as having abused the prostitutes she employed using the kind of "violence against girls that one heard about in the bordellos in South America or God only knows where." One article on the Riehl case claimed that "the bestiality against lost women that had been dismissed as unverifiable was a daily occurrence in one of the public houses on a busy Viennese street."¹⁹ In fact, Emil Bader, the muckraking journalist who first broke the Riehl story, compared the defendant's bordello to the brothels of Rio de Janeiro, which with other non-European cities took pride of place in contemporary literature on white slaving as "epitomes of depravity and veritable prisons of abducted European girls."²⁰

Contemporary reports from the fin de siècle reveal that bordello keepers throughout Austria-Hungary frequently changed the prostitutes in their employ. Some bordello managers regularly traveled in search of new girls for their establishments, while others took on girls whom the so-called panderers offered them. Local police records also show that regulated prostitutes traveled throughout the Habsburg Monarchy and Germany to find work.²¹ Clandestine or unregulated prostitutes traveled, too, but they came to the attention of authorities—and thus into the historic record—primarily when they were arrested. To be sure, there was widespread trafficking within Austria,²² between Austria and Hungary, as well as with nearby Germany, as is evident, for example, in bordello keeper Riehl's testimony at her 1906 trial. Charged with embezzlement, fraud, pandering, and other crimes associated with the operation of her tolerated bordello, she asserted that she had actually helped the prostitutes she was accused of enslaving rather than harming them. In one case, she claimed to have taken a girl off the hands of a trafficker when the bordello in

Prague for which that girl had been intended rejected her.²³

Although Jewish organizations focused on the apparent preponderance of eastern European Jews in "white slaving," both as traffickers and trafficked, non-Jewish men were also involved in trafficking, and non-Jewish women were lured into prostitution or voluntarily turned to it. Some Christian men, allegedly working together with Jewish traffickers, become engaged to household servants in Galicia. After earning these women's trust by false promises of marriage, the men first looted their savings, then often persuaded them to travel under the pretence of a wedding in their home region, but in reality took them to an unfamiliar area and handed them over to a Jewish trafficker and thus to "eternal ruin."²⁴

Trade in women may have been quite public in Czernowitz (Chernivtsi/Cernăuți/Czerniowce), Bukovina's provincial capital, as Schrank claimed (he also alleged that ninety percent of the girls transported from Czernowitz were Jews), but some Czernowitz city fathers—as well as their wives and daughters — supported the local branch of the Austrian League to Combat Traffic in Women, and were thus presumably aware of trafficking in Bukovina. These men and women did not appreciate the unwanted attention accusations of "white slaving" brought their city and province.²⁵ Certainly some residents took offense at one alleged case of trafficking in 1905 that they believed labeled their province as "uncultured," somehow beyond the European pale, and themselves as "true 'Asiatics.'" Local newspapers reported the comments of a Czernowitz city council member at a meeting on 28 March 1905. On his most recent trip to Vienna, the council man reported that the newspapers in the imperial capital had been filled with the tale of two Viennese girls who had been saved from a horrible fate at the hands of a Czernowitz trafficker: ending up in a bordello. The affair had even been the subject of discussion in parliament. The city council representative wanted to know what had actually happened and what role the local police had played in the events.²⁶ The situation was, however, more complicated than it appeared at first glance. The unnamed Czernowitz café owner who was accused of the attempted trafficking—and the middle man who helped him—rejected the accusation, asserting that the advertisement he had had placed in Viennese newspapers was "genuine." He really was looking for two female cashiers, "like those found in all cafes." When the two girls he hired did not like the work, they left. The city council member called for an explanation from the mayor; indeed, he demanded that city hall fight the attack

on the city's reputation if the allegation of trafficking proved to be incorrect. At the same time, the café owner sought to save his reputation.²⁷ This incident, like many others that involved accusations of trafficking, disappeared from the pages of the newspaper. In this case, perhaps the resignation of the long-time mayor Anton Kochanowski on 5 April overshadowed city hall concerns about the alleged incident.²⁸

Accounts about Alexandria shed some light on how trafficking functioned. As a result of pressure from foreign consulates in Alexandria concerned that European women might have been brought there against their will, again according to Schrank, in April 1903 officials in that city undertook searches of houses of people thought to be involved in the international trade in women. Some twenty girls aged twelve to fifteen from Central and Eastern Europe, including Austria, Germany, and Russia, were found.²⁹ A March 1904 report on white slavers and their victims in Alexandria noted that the local police who worked with morals issues in that city claimed that some seventy to eighty percent of prostitutes in the local bordellos were Jews from Galicia, Bukovina, and Romania. The author of that report spoke to twenty Austrian prostitutes, six of whom said they came directly from their home regions with their alleged husbands or lovers, thus confirming that at least some Jewish women were taken abroad by unscrupulous Jewish men only to end up in bordellos. Although some of these women had sailed from the Austrian port of Trieste, they more typically came through Constantinople, which was less-well policed.³⁰

The traffickers were an international group who sometimes attracted the unwelcome attention of local officials, resulting in their expulsion and repatriation to the Monarchy. Indeed, shortly after the turn of the century, Egyptian officials expelled a number of European white slavers, including eight Austrian citizens, virtually all Galician Jews, mainly from Lemberg and Przemyśl. Numerous Romanians, as well as a Prussian and an English man were also expelled.³¹ Traffickers abroad included "a certain Elie Kupferschmiedt from Cairo," who Czernowitz officials claimed transported young local Jewish girls to foreign bordellos.³² Sometimes Habsburg officials also noted traffickers who were expelled from other countries and repatriated to the Monarchy. In late 1907, for example, two "dangerous traffickers," a woman from Bukovina and a man from Galicia, together with a group of eleven Austrian prostitutes were returned to Austria from Ottoman Salonica, where they simply disappeared from the historical record.³³

Like traffickers, female prostitutes hailed from all parts of the Habsburg Monarchy. Viennese medical inspection records reveal that prostitutes in the imperial capital came from Galicia, Hungary, Lower Austria, and Austrian Silesia.³⁴ Some traveled much farther afield. Girls from the German-speaking border regions of Bohemia, from Vienna, and from Hungary were taken north to Bavaria or Saxony. They were then moved from one bordello to another or transported to Hamburg, Bremen, and other harbor cities in northern Germany.³⁵ It seems that European-born women—many of them Jews from Russia as well as Bukovina and Galicia—filled bordellos in Buenos Aires during the peak years of European emigration between 1870 and 1914.³⁶ In addition, there were the women found in Alexandria who had traveled through Constantinople. The movement of women, both voluntary and forced, for purposes of prostitution was clearly widespread and international.

Increasingly organized opposition to prostitution, including regulated prostitution, and concern over the international dimensions of white slaving found reflection in the various international conventions dedicated to the problem of white slaving that took place at the fin de siècle. Together with Brazil and eleven other European states, Austria and Hungary were signatories in Paris on 4 March 1910 to the International Convention for the Suppression of the White Slave Traffic. The treaty went into effect in the Habsburg Monarchy on 8 February 1913. Article 4 of the treaty obliged signatories to bring all of their relevant legislative measures into agreement with the treaty. As required by the treaty, for example, Austrian authorities sought to explain how requests from the courts of signatory countries would be brought to the attention of the relevant officials in other signatory countries.³⁷ Other directives concerned arranging employment abroad, including the engagement of female performers, measures for monitoring the railroads, and suggestions to women traveling alone to help protect their safety.³⁸

The various religious and women's organizations that vehemently opposed tolerated prostitution sometimes helped the morals police to track the activities of alleged traffickers when they visited the Austrian lands—in order to prevent them from finding new girls for their bordellos abroad—and to trace the routes of “white slavers” and their victims. Although Jewish committees had formed early in response to the trade of Jewish girls in Galicia, the organizations battling white slaving were subsumed in 1902 under the interdenominational Austrian League to Combat

Traffic in Women, which took an active role in attempting to stop the trade in women and girls. The organization, which founded branches throughout Cisleithanian Austria, including Czernowitz and Lemberg, helped police track down known traffickers in Berlin, Budapest, and elsewhere.³⁹ Moreover, its members participated in the international conferences that dealt with suppressing this activity.

The Trafficked from Bukowina and Galicia: Victims, Willing Participants or Both?

The more sensationalist newspapers, not only in Vienna, but also in the provinces, among them the Czernowitzer Tagblatt and Lemberg's Wiek Nowy, helped encourage the popular perception of young, innocent—often poor—girls falling into the hands of Seelenräuber (those who steal souls) and disappearing into bordellos within the empire or abroad, never to be seen again. Articles in these newspapers sometimes claimed, often without evidence that girls who had disappeared and were presumed dead owing to accident or suicide, were in fact, being held in “prisons of shame,” that is, bordellos.⁴⁰

While the rumors about “lost girls” that appeared in these press reports were largely absent from regional and imperial police and political records, these accounts do contain letters from parents desperately searching for their missing daughters, some of whom entered bordellos of their own accord and others who were lured there. There were certainly cautionary tales in both the official records and the press of young girls from Bukovina and Galicia eluding white slavers, and thus escaping an uncertain fate abroad. In one turn-of-the-century case, a man named Markus Lichtental found two “pretty” Galician girls to work in Czernowitz. While traveling by rail with him toward that city, one of the girls had second thoughts and left the train at Kolomea (Kolomyia/Kołomyja/Colomeea), in southeastern Galicia. The second girl spoke with the train's conductor who called a policeman at the nearby Delatyn (Delatin/Deliatin/Delyatin) station, about 100 kilometers west of Czernowitz. The policeman recognized Lichtental, and “knew” he was taking the girl not to the Bukovinian capital but rather to a “coffee house” in Constantinople, where the girls “had to be pretty.”⁴¹

Those traffickers living in foreign countries who returned to Bukovina in an attempt to engage girls and young women for bands playing abroad were among the prospective employers of poor women who became the targets of police scrutiny.⁴² Indeed, a 1906 report from Czernowitz to the Ministry of the Interior asserts that some women who went to the Ottoman Empire performed

in women's bands or worked at coffee houses before and during their participation in prostitution. An article about the Czernowitz branch of the Austrian League to Combat Traffic in Women two years later mentions the return of a Bukovinian-Romanian girl from Constanza in Romania where she had gone with a women's band, but had been forced to work as an *Animiermädchen* (a bar hostess meant to encourage male patrons to drink; they sometimes also worked as prostitutes). The organization also reported that the head of Bukovina's provincial court had agreed to stop the issuance of passports to underage girls whose poverty-stricken parents, either owing to "naiveté" or "stupidity," were permitting them to go abroad with women's bands.⁴³

In some cases, intended victims escaped their captors. For example, twenty-year-old "Amiela G" from Stanislau (Stanisławów/Stanyslaviv) complained to the police in 1906 that a certain Kalman offered her a post as a cook in the house of a Countess, but took her to a bordello instead. As soon as she had realized the deceit, she escaped her kidnapper, fleeing to the police. That same year, several Viennese girls accused Salomon Borger, a Galician-born Jewish resident of that city, of attempting to lure them into practicing prostitution. He offered them positions as hairdressers in Bielitz (Bielsko/Biłsko) in Silesia. Upon arrival there, these girls found that the positions they sought had been filled, but they were encouraged to go to a small town nearby to work for Borger's father. Having been told that the father ran a bordello to which Salomon Borger sent girls from Vienna, they did not go. In their anonymous complaint to the police, the girls requested that police have Borger explain his behavior—they wanted to know why he sent them to his father's "notorious house" to have them "abandoned there to their shame."⁴⁴

Most reformers considered these women to be victims of white slavers, as "women and girls who were lured, tricked or forced to go abroad by traffickers who sold them into prostitution."⁴⁵ The situation seems to have been more complicated, however. What are we to make, for example, of the many girls from Bukovina whose parents had themselves led their daughters to prostitution and encouraged their migration to the Ottoman Empire so that they could benefit from their daughters' earnings, as one provincial official alleged? As one official reported, such people were encouraged by the return of bordello keepers and prostitutes who lived in luxury during their visits.⁴⁶ Other officials noted that women charged with prostitution sometimes lied in order to protect the men responsible for trafficking them.

This provincial official reported that as a rule these women who went to the "Orient" to work as prostitutes had usually already been involved in prostitution. The remarks of Golda Praeger, a registered prostitute who hailed from Zborow (Zborov/Zboriv/Zborów) in Galicia, appear to confirm this official's assertion. According to her 1906 testimony at the Austro-Hungarian Consulate in Constantinople, she had been registered as a prostitute in Lemberg. She left that city in October 1905, and traveled to Constantinople of her own volition, where she registered in a bordello under the name "Maria."⁴⁷ In a statement made the following February at the Austrian Consulate in the same city, another Galician-born prostitute, Peppi Beiner, claimed to have been a prostitute in Budapest for six years, before she "borrowed" one Karoline Merczel's passport. She then went to Constantinople at the instigation of an unnamed friend who allegedly worked in a bordello there, to earn more money.⁴⁸ The testimonies of "Maria" and Peppi Beiner depicting women who made their own choices, if accurate, contradicted the popular perception of traffickers corrupting innocent girls and called into question the government's need to intervene.

The Austrian Government's Efforts to Combat Trafficking

How seriously did imperial, provincial, and local authorities take the rhetoric of *Mädchenhandel* and what actions did they actually undertake? Archival records indicate that the Habsburg authorities did take trafficking in women and girls seriously and demonstrate some of the efforts that local, provincial, and imperial officials made to combat the problem. European consular and diplomatic officials in destination cities worldwide—Alexandria, Buenos Aires, Cairo, Constantinople, and Rio de Janeiro—sought to identify the routes taken and the people responsible for the trafficking in European women and girls. Their diplomatic reports described the plight of European women in foreign bordellos. Responding to popular domestic and international concerns about prostitution and white slaving, imperial authorities applied a number of measures in their attempts to combat it. Records from the Ministry of the Interior reflect the attention officials paid to trafficking in women at all levels. They also show the relative lack of public outcry over the movement of women within Cisleithanian Austria itself.

Certainly those Austrian officials and others concerned with preventing trafficking in women encouraged publicity to inform members of the public—especially women and girls—about the dangers that traffickers posed. They attempted to involve more people in this effort, because they

believed that the police and customs officials could prevent only a few cases of trafficking. Sometimes citizens provided information on possible traffickers.⁴⁹ The police posted warnings in railroad stations—even in the railroad cars—to alert girls and women traveling alone about the dangers strange men posed. Some concerned officials also called for close scrutiny of the newspaper inserts that made such glowing promises to new arrivals in the cities of the empire and advocated using flyers, even assemblies, to inform these innocents of the possible dangers they faced once they left Austria. Moreover, officials encouraged Austrian consulates abroad to create information centers where officials and others could find out the nature of the “business” that seemed to be appealing for workers, that is, whether the establishment actually existed or if was nothing more than a “human warehouse.”⁵⁰

Government directives not to issue passports to known procurers seem to have been ineffective, because traffickers used foreign passports for their travels. Nonetheless, some hindrances to travel happened. Administrative and police officials in Czernowitz, for example, watched closely for suspected panderers, and if the suspects acted the least bit questionably, their passports were seized. Border authorities there were also instructed that in cases where they harbored any doubts whatsoever about travelers who might be involved in white slaving, they were to delay their travel while they gathered evidence.⁵¹

Concern over the issue of Mädchenhandel, heightened by on-going international congresses intent on suppressing the white slave traffic (the first of which was held in London in 1899) resulted in a second decree of the Austrian Ministry of the Interior on 26 June 1905. It called for the centralization of police activities regarding Mädchenhandel in the Viennese police directorate as the Central Office for the Control of the White Slave Trade. Thus, in August of that year the Viennese police directorate issued its own decree that delineated the sphere of activity of this central office. In addition to coordinating with local and provincial police authorities, officials in the central office would serve as mediators with foreign officials. The centralization of activities reflected a recognition that trade in women was an “international evil” and thus could only be dealt with through international agreements. This stance was in sharp contrast to thinking of prostitution as a “necessary evil,” which was the defense that proponents of regulated prostitution regularly made in their contests with the abolitionists who opposed all prostitution.⁵²

The police directorate in Vienna was expected to coordinate and support local officials in the battle against trafficking in women, including identifying white slavers and their accomplices, as well as any trafficked women who were to be returned to their homes. With this mission in mind, the police directorate planned to establish a register of procurers and their accomplices and to print pamphlets along the lines of already existing criminal albums that would contain personal data, their criminal records, and, if possible pictures of the individuals in question. As part of the stricter, more intensive regime of surveilling those suspected of trading in women, the police directorate envisioned the regular exchange of information between local officials throughout Cisleithania and the Vienna headquarters. Police officials were expected to pay particular attention to railroad stations and quays, especially those along the borders of the Habsburg Monarchy. These were all places where young women were considered to be in the gravest danger of being accosted by panderers. The Vienna headquarters instructed local organs of public safety to pay close attention to descriptions of suspects provided to them in order to combat the trade in women. Local officials were also expected to provide Vienna with information on suspected procurers who came from their region or were resident there. Finally, police officials from the central office planned to maintain relations with the concerned officials in other countries as well as work with Austro-Hungarian diplomats and the Ministry of Foreign Affairs.⁵³

Rumors of ‘Eastern European’ Traffickers in Western Bohemia

Special attributes of some cities that made them attractive to the general population also made them attractive to traffickers. Karlsbad (Karlovy Vary) at the other end of Austria-Hungary from Bukovina and Galicia, in western Bohemia, was one of the most popular spa destinations in the Habsburg Monarchy. During the “season,” its population expanded greatly, and among the many visitors it attracted from abroad were men and women who were allegedly involved in the international traffic in women. These individuals included panderers and bordello owners and former residents of Austria-Hungary, especially from South America, who sometimes toured the Monarchy and were thought to be searching for “new talent” to fill their bordellos. Since these questionable characters sometimes visited Karlsbad, local officials paid close attention.

Between 1908 and 1914 several groups of bordello keepers, traffickers, and pimps from

Buenos Aires came to Karlsbad, not only to take the "cure" in the spa's waters—and some of them apparently really did—but also allegedly "to find" girls to take back to Argentina. Each time, the appearance or rumored appearance of people suspected of involvement in Mädchenhandel, most of them Jews, many of them born in Russia or Russian-Poland, although some of them also hailed from Germany and the Habsburg Monarchy, occasioned a flurry of correspondence among local officials and those in Buenos Aires, Berlin, and Vienna. Those who aroused suspicion included the "notorious" Russian-Polish born, Buenos Aires-based procurer Salomon Goldstein, who had allegedly been commissioned by a consortium of white slavers to come to Europe on the lookout for girls. There is, however, no evidence that any of these people, whom officials watched so closely, recruited prostitutes in Karlsbad. In one case, local authorities reported that the suspects "talked only among themselves" during their stay. In another case, officials from Czernowitz warned the Karlsbad police to be on the lookout for one Rosa Hirsch, a suspected white slaver. She and her husband, who ran a bordello in Buenos Aires, had arrived in Bukovina on 3 May 1912. They apparently left there for western Bohemia on 23 May. The Czernowitz authorities requested that the Karlsbad police supply them with any information on her activities that might involve prostitution and white slaving. According to Karlsbad authorities, however, Madam Hirsch never arrived in their city.⁵⁴ Indeed, the majority of alleged traffickers who appeared in Karlsbad, like many of the city's other visitors, seem to have come there for their health.

Wolf Goldenberg and Vasile Grigoreanu, "Eastern European" Traffickers

While the Austrian police investigated more alleged traffickers than they prosecuted, there were some successful convictions for "white slaving." Wolf Goldenberg and Herman Brusli were charged in Vienna with the attempted kidnapping in late July 1907 of seventeen-year-old Taube Schiwiek, a native of Russian Poland, and with providing false information to police. The case of the thirty-year-old Warsaw-born Goldenberg, whose last known residence was Buenos Aires, reflects police efforts to apprehend and convict traffickers. They amassed a wealth of information on Goldenberg, who had allegedly come to Austria for his health. Police in London, where he was reputed to make his living from procuring and trafficking women, knew Goldenberg as "Wolf Tonner," while Buenos Aires police labeled him a Jewish white slaver. In addition to identifying Goldenberg and Brusli as traffickers,

Buenos Aires police also informed consular officials that Brusli was in fact married to "Madam Helene Gesundheit" to whom he rented his house. They also noted that Dora Greenbalgh, who called herself Goldenberg's "wife," worked at a bordello in Rio de Janeiro. (Greenbalgh, a twenty-four-year-old Russian-Polish born prostitute, told Brazilian officials she had lost her virginity to Goldenberg in Warsaw, then followed him to London and later Buenos Aires, where, she claimed, he lived on her earnings.)⁵⁵ Austrian police also learned that Schiwiek, while clearly naïve, was perhaps not the "shy" victim she was depicted as in newspaper coverage.⁵⁶

Representatives of the Austrian League to Combat Traffic in Women interviewed Schiwiek in Vienna soon after the events, and her testimony reflects some of the ambiguities in prosecuting white slaving. It reveals a teenager, unhappy with her boss and her salary, willing to accompany a stranger to a foreign country, leaving her position without notice, without informing her father, and without taking her belongings.⁵⁷ Schiwiek claimed to have first seen Israel Londner about a year earlier, while still living at home. She had been curious about him because people said he had been to America. She thought he might also have noticed her. About six months later, with her father's permission, she had moved to Jaworzna, Galicia to work. Sometime after that, the same man who had been in America appeared, staying at the very inn where she was employed. He recognized her and because she was dissatisfied with her position, he asked if she wanted to go to America. Schiwiek replied that she had no money, but wanted to go to Paris where her brother and sister lived. Londner allegedly said that he would take her to Paris and she could repay him when she got a position. She opted to go with him, because she thought she could get good employment. According to Schiwiek, "Thinking about seeing my sister, I left without notice. Of course, my employer had fired me several times, however, without letting me go. As I said, I did not have it good there." Her departure had not been difficult: she was owed no wages and Londner had earlier told her not to bring any clothing "because styles were different where she was going."⁵⁸

The pair left Jaworzna by rail—third-class carriage — on the morning of 22 July, arriving in Vienna that evening. They went straight to the Hotel Romania, where Londner booked a room. After Schiwiek had gone to sleep, Londner knocked at the door, wanting to be let in. While she claimed to have no memory of what happened that night, other than to say that she had been "very dumb," Schiwiek's testimony seems to

indicate that she had sexual relations with Londner. The next morning, Goldenberg appeared at the door. The men left together, but only Goldenberg returned. He told Schiwiek that Londner had had to leave, but that he—Goldenberg—would take her to Paris, and if she did not like it, to America. (At this point, Londner also disappears from the story despite subsequent police efforts to locate him.) When the police arrived, apparently tipped off by the hotel staff, Goldenberg claimed not to know Schiwiek, and to have no idea why she had packed her belongings with his. Schiwiek concluded that if Londner or Goldenberg had told her that they had wanted to take her to a bordello, she would not have gone with them at any price. They only told her that things would go well for her and she would see her sister.⁵⁹

At their trial in Vienna the following November Goldenberg and Brusli were alleged to have met Londner soon after he took the hotel room. According to newspaper reports, the hotel staff noticed that Brusli, Goldenberg, or Londner was always with the girl, who stayed in her room. A hotel employee secretly warned Schiwiek that the men might be traffickers. Schiwiek allegedly responded that she did not know what they wanted, but thought they were taking her first to Paris and then to America. That evening when Goldenberg attempted to leave the hotel with Schiwiek, the hotel employee produced a complaint, and Goldenberg and Brusli were arrested.⁶⁰

Both of the accused contested charges of kidnapping and providing false information. Goldenberg asserted that he suffered from foot pain and had come to Vienna to consult a specialist, which was true, according to police records. He insisted that he met Londner only in the hotel, and when asked, declared himself ready to take Schiwiek to Paris. Brusli, who also claimed to have had health problems, asserted that he had not discussed Schiwiek with Goldenberg or Londner, and only looked at the girl “out of curiosity.” Furthermore, he did not own a bordello in Buenos Aires, but rather rented property to Helene Gesundheit (his wife, according to Buenos Aires police), and it was not his business what she did with it. Convicted of abduction and providing false information, Goldenberg was sentenced to two months’ hard time with two-days monthly fasting and expulsion from Austria. Brusli, found guilty only of providing false information, was sentenced to three days’ strict detention and expulsion.

Goldenberg was in many ways a stereotypical trafficker: a relatively successful Eastern European Jew who spent time outside of Europe, whose source of income was unclear, if not illicit, who

kept company with other men of questionable reputation, and who had relations with women of questionable reputation.⁶¹ Schiwiek, however, complicates the image of innocent young girls tricked into leaving their homes and going abroad with men to whom they believed they were married. With her father’s permission, Schiwiek had already left home to work in Galicia. She seems to have had some sense of adventure, leaving her position without informing her father and on the spur of the moment in the hope of meeting up with family members, who were not expecting her, in another country.

In May 1912, Austrian authorities arrested Vasile Grigoreanu, described in newspaper reports as “a simple farmer” rather than “a career trafficker,” on the Bukovinian-Romanian border. (Grigoreanu, who really was a farmer, apparently did not fit the standard stereotype of a “white slaver” in this part of the world: he was neither urban nor Jewish.) He was accused of having long made a lucrative business out of selling underage Romanian children—a total of eleven cases had been verified—from the Bukovinian village of Theodorestie to panderers in Romania. With these poor girls’ fathers having long since gone abroad as agricultural workers, Grigoreanu gained the trust of their mothers by giving them a few crowns and offering to get their young daughters excellent positions in Romania. Grigoreanu then transported these girls over the border to work in bordellos. He had already left four girls—two fifteen and two sixteen years of age—in a Romanian bordello. The village teacher realized what Grigoreanu was doing and reported him, so when Grigoreanu attempted to move another five girls to Romania using false passports, the Austrian border authorities apprehended him. When asked where they were going, the five girls allegedly said they did not know where this man they trusted was taking them.⁶² The conclusion to this case, like many others, did not appear in the newspaper.

Concerns about trafficking women and girls from Bukovina and Galicia continued up to the First World War. Members of the Austrian League to Combat Traffic in Women were active in both provinces. They sought to rescue “lost” girls and women and return them to their homes. Police continued to break up alleged trafficking rings, arresting numerous suspected traffickers, men and women alike.

Conclusion

Despite the popular fin-de-siècle representation of “innocent” girls taken abroad against their will by unscrupulous Jewish traffickers to toil in foreign brothels, the reality in the Habsburg lands was far more complicated. Concern that

young women from the Monarchy were being forced into prostitution in exotic locations certainly helped fuel governmental and voluntary efforts to "rescue" these women. Yet according to their own testimonies, some of them neither wanted nor needed rescuing. Some young single women, reflecting their increased mobility at the turn of the century, had gone abroad of their own volition. Moreover, the evidence demonstrates that at least some families encouraged poor girls, often rural, many Jewish, to accept questionable offers of marriage in the hope of their own economic gain. Many of the alleged traffickers reported to the Viennese-based police directorate or identified by sources abroad were indeed Jews from Bukovina and Galicia. The apparent prevalence of Jews among "white slavers" attracted the attention both of anti-Semites, who condemned their participation in the trade as another indication of flawed Jewish character, and of Jewish reform groups, whose campaigns against Mädchenhandel were in part a response to this Jewish participation. Neither all of those women and girls taken abroad nor all of those who moved them there were Jewish, however. As police records and newspaper reports demonstrate, the religion or ethnicity of the trafficker often corresponded to the location from which the women were trafficked. Examination of "white slaving" in fin-de-siècle Bukovina and Galicia also reveals that women were involved in exploiting other women. In other words, not all women by virtue of being women participated in feminist, philanthropic, and abolitionist organizations. Some traded in and sold women, including their own daughters. Women from all categories were consumers of news about trafficking,

The movement of primarily poor, often ill-educated—even illiterate—women especially from rural Bukovina and Galicia to the burgeoning metropolises of the Habsburg Monarchy and/or abroad, some coerced and some voluntarily, some in response to marriage proposals and some in search of employment, was an element of growing industrialization, modernization, and urbanization, as some contemporaries recognized. Greater mobility, including large-scale emigration from the two provinces resulting from an expanding rail system and better roads, and greater anonymity owing to the increased movement within the growing cities, also enabled the increased movement of women with or without their consent. Concerns about trafficking in women also reflected numerous, sometimes conflicting popular concerns. The expanding public sphere, including greater literacy, the proliferation of inexpensive newspapers, the spread of secular activist orga-

nizations, and the increasingly vocal presence of women all provided greater possibilities for addressing this social issue. At the same time, intellectual and especially scientific developments and changing political conventions offered commentators a new vocabulary with which to articulate their varied concerns about the problem that Mädchenhandel constituted.

The First World War caused a brief lull in the international traffic in women.⁶³ The issue in any case took the backseat to military concerns about prostitution during wartime, especially its implications for the spread of venereal disease among soldiers. One of the numerous continuities between the Habsburg Monarchy and its successor states, however, was the ongoing concern about the disappearance of children, girls, and women, some of whom were thought to have been trafficked. Austria, Hungary, newly independent Czechoslovakia, reunified Poland, and the enlarged Kingdom of Romania were among the twenty-eight states worldwide that signed the International Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children under the auspices of the League of Nations on 30 October 1921. When these successor states assessed their varied responses to prostitution and other issues associated with women, concerns about trafficking in girls and women were repeated, and many of the tropes associated with white slaving—innocent girls lured abroad; their lives ruined—remained the same because the stereotypes were so firmly rooted in the popular imagination. Similarly, concerns over the continued victimization of poor, uneducated Jewish girls during the interwar period led English and German Jewish feminists to demand—unsuccessfully—a general rabbinical convocation to modernize marriage, divorce, and inheritance laws to the benefit of women.⁶⁴ Still the debate continued to reflect the same fears that European women and girls, especially those traveling alone, would fall into the wrong company, and be taken to bordellos in the non-European world.

Portions of this article were previously published in "Destination: Alexandria, Buenos Aires, Constantinople: 'White-Slavers' in Late Imperial Austria," *Journal of the History of Sexuality* (May 2011). I would like to thank Cathleen M. Giustino, Lisa Kirschenbaum, and Christine Worobec for commenting on earlier versions of this article and Ivanna Liakhovych for translating material in Bukovyna from the Ukrainian.

References:

¹ Daniel M. Vyleta, *Crimes, Jews and News: Vienna 1895-1914* (New York: Berghahn Books, 2007), p. 58.

² The term “Cisleithania” refers to the lands represented in the Austrian parliament (Reichsrat), roughly, to the lands West of the Leitha River, but also including the provinces of Bukovina and Galicia, on the eastern reaches of the Monarchy. The editors of the Polish-language journal *Czystósć*, published in Warsaw just after the turn of the century, considered industrialization and capitalism as the underlying cause of prostitution. See Magdalena Gawin, “Progressivism and Eugenic Thinking in Poland, 1905-1939,” in *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*, ed. Marius Turda and Paul J. Weindling (Budapest: Central European University Press, 2007), p. 170.

³ See the advertisements in Bukovinian and Galician dailies; for example, *Bukovyna*, November 27, 1909, p. 4; *Czernowitzer Tagblatt*, August 13, 1911, p. 13; *Gazeta Polska*, March 25, 1906, p. 4; and *Wiek Nowy*, July 6, 1905.

⁴ Alexander Berg, *Judenhyänen vor dem Strafgericht zu Lemberg: Ein bestätigter Nachtrag zu seiner Schrift, “Judenbordellen”* (Berlin: Paul Keichen’s Verlag, 1892); and Keely Stauter-Halsted, “‘A Generation of Monsters’: Jews, Prostitution, and Racial Purity in the 1892 L’viv White Slavery Trial,” *Austrian History Yearbook* 39 (2007), p. 25-35.

⁵ See “Torhovlya divchatamu,” for complaints about parents who “deceived government institutions” so their daughters could more easily go abroad Bukovyna, November 30, 1909, p. 3. Citing Central Statistical Commission numbers from 1900, *Gazeta Polska* noted that 52.88 percent of the residents of Bukovina and 45.11 percent of the residents of Galicia were illiterate. At 62.44 percent, Ruthenian speakers had the highest illiteracy rate in the Monarchy, “Analfabetyzm w Austrii,” November 22, 1903, p. 2.

⁶ “Vom Cigarrettenmädel zum Millionärin,” *Czernowitzer Tagblatt*, April 11, 1905, p. 3.

⁷ Joseph Schrank, *Der Mädchenhandel und seine Bekämpfung* (Vienna: Privately published, 1904), p. 41-42.

⁸ Donna J. Guy, *Sex and Danger in Buenos Aires: Prostitution, Family, and Nation in Argentina* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1991), p. 40-41 on immigration, 5 on the sale of European women for prostitution.

⁹ *Ibid.*, p. 14.

¹⁰ Marion Kaplan, “Prostitution, Morality Crusades and Feminism: German-Jewish Feminists and the Campaign against White Slavery,” *Women’s Studies International Forum* 5, no. 6 (1982), p. 619-20. On the Jewish community and combating white slavery see Edward J. Bristow, *Prostitution and Prejudice: The Jewish Fight against White Slavery, 1870-1939* (Oxford: Oxford University Press, 1982).

¹¹ Donna J. Guy (*Sex and Danger in Buenos Aires*, p. 8) writes that “Jewish men and women had become involved in prostitution rings after social structures

collapsed in towns and refugees camps following outbreaks of religious persecution in Germany, Austria, Russia, and Poland,” simplifying the differing and complicated socio-political and national situation in the region. At the turn of the century there were occasional accusations of Jewish ritual murder, but little systematic persecution of Jews on religious grounds except in Russia, where ongoing persecution of Jews created difficulties that spilled into neighboring areas of partitioned Poland and elsewhere. On Russian attitudes toward the Jews during this period, which formed also the beginning of modern Jewish politics, see, for example, Hans Rogger, *Jewish Policies and Right-Wing Politics in Imperial Russia* (Berkeley: University of California Press, 1986); and Benjamin Nathans, *Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia* (Berkeley: University of California Press, 2004).

¹² Kaplan, “Prostitution, Morality Crusades and Feminism,” p. 619, 623.

¹³ I thank Jeremy King for reminding me that despite a plethora of laws and imperial ordinances beginning in the eighteenth century, there was no uniform policy concerning language use for place names until the end of the Habsburg Monarchy. The regulation of names developed piecemeal through court rulings, imperial and crownland ordinances, municipal ordinances, and some new legislation. Thus place names were by and large regulated differently in Galicia, which privileged the Polish language, than in Bukovina. For the sake of consistency, on first appearance, I list each place name with all the variations in standard usage, subsequently, employ German, which was most often used in imperial documents.

¹⁴ Following Patrice Dabrowski and John-Paul Himka, I am employing the “national neutral term” Ruthenia. See Dabrowski, “Folk, Faith, and Fatherland,” *Nationalities Papers* 28/3 (2000): p. 411, fn 5; and Himka, who asserts that use of this term enables us “to make a distinction between the ethnic group as such and the alternative constructions of its nationality” (John-Paul Himka, *Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek*

Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900 [Montreal: McGill-Queen’s University Press, 1999], p. 8).

¹⁵ See for example comments about the “monstrous trial” in “Handel dziewczętami,” *Gazeta Polska*, October 20, 1892, p. 3; and “sensational trial” in “Handelarze dziewcząt,” *Kuryer Lwowski*, October 20, 1892, p. 3.

¹⁶ “Der Mädchenjude,” in J. Seidl, *Der Jude des neunzehnten Jahrhunderts oder warum sind wir antisemitisch?* (Graz: 1899), p. 58.

¹⁷ See Berg, *Judenhyänen vor dem Strafgericht*; “Der Mädchenjude,” p. 56-59; and Stauter-Halsted, “A Generation of Monsters,” p. 25-35.

¹⁸ Alexander Berg, *Juden-Bordelle: Enthüllungen aus dunkeln Häusern* (Berlin: Paul Keichen, 1892).

¹⁹ *Friedländer Zeitung*, November 10, 1906, p. 13, quoting the *Wiener Tag*. On discussion of

Mädchenhandel in Vienna in connection with the Riehl trial, see "Mädchenhandel, Oesterreichische Kriminal-Zeitung, September 9, 1907, p. 5.

²⁰ Wiener Illustriertes Extrablatt, June 24, 1906, p. 5.

²¹ When registering prostitutes, local morals police regularly sought information from officials in towns and cities where prostitutes had previously worked concerning place of legal residence, previous registration with morals police, prostitution violations, criminal convictions, and number of cases of venereal disease.

²² "Die Prostitution in Wien, Oesterreichische Kriminal-Zeitung, September 23, 1907, p. 6.

²³ "Der Prozeß Riehl, Bohemia, November 4, 1906, p. 6; on the Riehl trial see Nancy M. Wingfield, "Echoes of the Riehl Trial in Fin-de-Siècle Cisleithania, Austrian History Yearbook 38 (2007), p. 36-47.

²⁴ "Raz na miesiąc. Gawęda, Pracownica polska no. 9 (September 1909): p. 15-16. I thank Keely Stauter-Halsted for providing me this material.

²⁵ Schrank, Der Mädchenhandel, p. 42.

²⁶ "Aus dem Geminderate, Bukowinaer Post, March 30, 1905, p. 2; "Aus dem Geminderate," Bukowinaer Rundschau, March 30, 1905, p. 2; "Czernowitzer Angelegenheiten," Czernowitzer Allgemeine Zeitung, March 30, 1905, p. 3

²⁷; "Der Mädchenhandel in der Bukowina," Czernowitzer Tagblatt, April 1, 1905, p. 3.

²⁸ Rezygnacya burmistrza, Gazeta Polska, April 6, 1905, p. 1.

²⁹ Schrank, Der Mädchenhandel, p. 61-62.

³⁰ Handwritten letter, no signature, March 24, 1904 kart. 2122, 20/3 Mädchenhandel, Prostitution, AVA, ÖStA.

³¹ Ibid.

³² Response to the decree of the k.k. Ministerium des Innern from Czernowitz, December 24, 1906, 1108/08, kart. 2122, 20/3 Mädchenhandel, Prostitution, AVA, ÖStA.

³³ Nominalliste, k.k. Generalkonsulat in Salonica, 1907/1, "Prostitution und Madchenhandel," Bundes-Polizeidirektion Wien Archiv, Vienna (cited hereafter as P/M, BPWA).

³⁴ 1906/I, P/M, BPWA.

³⁵ Policejní komisařství v Plzni, 24 srpna 1920, kart. 383, pol. řec, Zemský úřad Praha-policejní a bezpečnostní záležitosti, Národní archiv, Prague; "Bordelle und Mädchenhandel," Oesterreichische Kriminal-Zeitung, October 14, 1907, p. 6.

³⁶ Guy, Sex and Danger in Buenos Aires, p. 7.

³⁷ International Convention, betreff Die Bekämpfung des Mädchenhandels; Gegenseitige Mitteilung der Gesetzes über die Bekämpfung des Mädchenhandels, October 30, 1912, 37569/1912, kart. 2121, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Allgemeine Reihe, Ministerium des Innern, Österreichisches Staatsarchiv, Vienna (cited hereafter as AVA, ÖStA).

³⁸ "Sammlung der für die Bekämpfung des Mädchenhandels in Betracht kommenden österreichischen Gesetze, Verordnungen und Erlässe" (Vienna, October 1909); also Part I, Appendix for Britain, "Warnings to

Girls. 'Forewarned Is Forearmed,'" 8398/1913, kart. 2121, AVA, ÖStA.

³⁹ The minutes of the founding meeting of the branch in Lemberg are in Report from 27 października 1903 c.k. dyrektorow policyi we Lwowie on September 15 and 16 1903 Conference in Lemberg to Bekämpfung des Mädchenhandels, document 2789, opys 1, fond 350, Derzhavnyi arkhiv L'vivs'koi oblasti, L'viv; reports in Bukovinian and Galician newspapers include "Versammlung zur Bekämpfung des Mädchenhandel," Czernowitzer Tagblatt, September 18, 1903, p. 3; "Zwalczanie handle żywym towarem," Gazeta Polska, October 1, 1903, p. 3; and "Zwalczanie handlu dziewczętami," Wiek Nowy, September 17, 1903, p. 5-6.

⁴⁰ "Torhovlya divchatamu," Bukovyna, November 30, 1909, p. 3; "Zwei verschwundene Mädchen," Wiener Kriminal-und Detektive-Zeitung, November 26, 1907; and "Zniknięcie," Przyjacieli sług, no. 6 (June 1, 1902): p. 92.

⁴¹ "Co tam słycać w świecie: W arezście delatyńskim," Przyjacieli sług no. 1, January 5, 1902: p. 13. I thank Keely Stauter-Halsted for providing me this material.

⁴² See, for example, the August 1905 arrests in Radautz (Rădăuți / Radivtsi/ Radóc/ Radowce/ Radevits) Bukovina of Mizze Huß of Alexandria, formerly resident in Czernowitz, and her sister, Etty Schmidt, of Czernowitz, "Unter dem Verdachte des Mädchenhandels," Czernowitzer Tagblatt, August 17, 1905, p. 5.

⁴³ Response to the decree of the k.k. Ministerium des Innern from Czernowitz, December 24, 1906, 1108/08, kart. 2122, 20/3 Mädchenhandel, Prostitution, AVA, ÖStA; and Czernowitzer Tagblatt, February 9, 1908, p. 5.

⁴⁴ Anonymous complaint addressed to Löbl. Wiener Polizei Direktion, July 21, 1905, 1906/I, P/M, BPWA.

⁴⁵ Kaplan, "Prostitution, Morality Crusades and Feminism," p. 619.

⁴⁶ Response to the decree of the k.k. Ministerium des Innern from Czernowitz, December 24, 1906, 1108/08, kart. 2122, 20/3 Mädchenhandel, Prostitution, AVA, ÖStA.

⁴⁷ This information is contained in the file on Lea/Loti Holz, a registered prostitute who spent several years in Ottoman Turkey before returning to Galicia, where her parents lived, and where police suspected her of pandering, 1906/II, P/M, BPWA.

⁴⁸ Protokoll aufgen. im k. k. Konsulate in Konstantinopel, February 9, 1906. 1906/I, P/M, BPWA.

⁴⁹ See, for example, Arnold Teuber's June 28, 1899 letter to the police in Vienna reporting that he overheard two fellow passengers-both Jews-on the steamer to Cherbourg, France discussing that they were going to Vienna to find young women to take back to the United States, 1897-1899, P/M, BPWA.

⁵⁰ Heinrich Grün, Prostitution in Theorie und Wirklichkeit (Vienna: J. Deublers, 1907), p. 20.

⁵¹ Response to the decree of the k.k. Ministerium des Innern from Czernowitz, December 24, 1906, 1108/08,

kart. 2122, 20/3 Mädchenhandel, Prostitution, AVA, ÖStA.

⁵² Many local officials characterized prostitutes in ways that echoed “Die Prostitution in Wien,” Oesterreichische Kriminal-Zeitung, September 2, 1907, p. 6: “Everyone knows that these lustful women [Lustweibe] are a necessary evil, which with sufficient medical and administrative control post no great danger.”

⁵³ “Instruktion für die Zentralstelle zur Überwachung des Mädchenhandels in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern,” issued by the k.k. Statthaltereivizepräsident, Dörfel (no date); and K.k. Statthaltereie in Böhmen to the k.k. Bezirkshauptmannschaft, July 12, 1905, kart. 383, pol. řec, Zemský úřad Praha-policejní a bezpečnostní záležitosti, Národní archiv; see also “Sammlung der für die Bekämpfung.” The BPWA files of those charged with trafficking and pandering sometimes contain pictures of the accused as well as their finger prints.

⁵⁴ See the correspondence, Obchod s děvčaty a prostituce 1907–1913, kart. 1 Mravnostní policie – 1915, Spisy B-XI -V-188, Archiv města Karlovy Vary, Státní okresní archiv Karlovy Vary. American white slavers also traveled to Europe in their search for women; for New York examples see “Die Gefahren des Mädchenhandels,” Wiener Kriminal- und Detektive-Zeitung, October 7, 1907, p. 4-5.

⁵⁵ República Argentina, Policía de la Capital Federal to Cónsul de Austria Hungria, October 28, 1907; and “Copia” of a November 7, 1907 interview with Dora Greenbalgh in Rio de Janeiro, 1907/1, P/M, BPWA.

⁵⁶ República Argentina, Policía de la Capital Federal to Cónsul de Austria Hungria, October 28, 1907; “Verhinderte Entführung eines Mädchens nach Buenos-Aires”; and “Meldung,” Josef Klimitsch, k.k. Polizei-Agent, July 27, 1907, 1907/1, P/M, BPWA.

⁵⁷ Österreichische Liga zur Bekämpfung des Mädchenhandels, Protokoll, Vienna, July 31, 1907, 1907/1, P/M, BPWA.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Österreichische Liga zur Bekämpfung des Mädchenhandels, Protokoll, Vienna, July 31, 1907, 1907/1, P/M, BPWA.

⁶⁰ Verhinderte Entführung eines Mädchens nach Buenos-Aires,” 1907/1, P/M, BPWA.

⁶¹ See “The Man from Buenos Aires,” in Sholem Aleichem, Tevye the Dairyman and The Railroad Stories (New York: Schocken, 1996), p. 166-76.

⁶² “Verhaftung eines Bukowina Mädchenhandlers an der rumänischen Grenze,” Czernowitzer Tagblatt, May 23, 1912, p. 3.

⁶³ Kaplan, “Prostitution, Morality Crusades and Feminism,” p. 625.

⁶⁴ Ibid., p. 623.

Nancy M. Wingfield. “L’ESCLAVAGE BLANC” OU LE COMMERCE DES FEMMES A LA FIN DU XIX-IEME –DEBUT DU XX-IEME SIECLE EN BUCOVINE ET EN GALICIE: L’EXPERIENCE DES PROVINCES ORIENTALES DE L’EMPIRE D’AUTRICHE-HONGRIE

L’article analyse le problème du commerce des femmes ou “l’esclavage blanc” qui existait en Cisleithanie à la fin du XIX-ième –début du XX-ième siècle. L’attention particulière est portée sur les tentatives du gouvernement de surmonter le problème de “l’esclavage blanc” ainsi qu’à la formation des associations luttant contre la prostitution. Plus généralement la recherche porte aussi sur la question du libre consentement et de la contrainte dans ce processus du commerce des femmes en Bucovine et en Galicie.

Mots-clefs: “esclavage blanc”, Bucovine, Galicie, empire d’Autriche-Hongrie, prostitution.

Вингфилд Н.М. «БЕЛОЕ РАБСТВО» ИЛИ ТОРГОВЛЯ ЖЕНЩИНАМИ В КОНЦЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВВ. В БУКОВИНЕ И ГАЛИЦИИ: ОПЫТ ВОСТОЧНЫХ ПРОВИНЦИЙ АВСТРИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

В статье рассмотрена проблема торговли женщинами или «Белого рабства», которая существовала в Цислейтании в конце XIX – в начале XX вв. Проанализированы попытки правительства побороть проблему «белого рабства», а также создание ассоциаций, которые боролись против проституции. В исследовании затронуты вопросы добро воленности и принуждения относительно процесса торговли женщинами из Буковины и Галиции.

Ключевые слова: «белое рабство», Буковина, Галиция, Австрийская империя, проституция.

Олена ДЕМ'ЯНЧУК
Буковинський державний
медичний університет,
Чернівці (Україна)
Enchik-90@mail.ru

СПЕЦИФІКА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
НА БУКОВИНІ
(ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Key words: *the Austrian authorities, public school, preparanda, diakivka, trivial school.*

Demianchuk Olena. Specifics of the Primary Education (the 1st half of the XIX c.).

This paper refers to the formation of primary education for children of Bukovina in the early XIX century. Having analyzed the research works of famous teachers (S.Smal-Stotskyi, V.Simovich, A.Zhukovskyi, O.Penishkevich) about the establishment and development of the primary education in the province. It is proved, that the primary education was the basic element and one of its main components.

Актуальність і стан дослідження проблеми. Освіта є невід'ємною складовою національно-культурного відродження кожного народу. В цей же час вона знаходиться під впливом багатьох чинників, серед яких найбільш суттєвими є економічні й суспільно-політичні.

Розвиток та становлення освіти Буковинського краю представлено в багатьох фундаментальних працях українських, румунських, німецьких вчених ХІХ – ХХ століть (С.Смаль-Стоцького, В.Сімовича, А.Жуковського, О.Пенішкевич та інших). Незважаючи на значну кількість наукових досліджень освітнього простору буковинців, початкова освіта потребує подальшого дослідження.

Отже, **метою статті** є аналіз процесу формування концепції початкової школи, змісту освіти Буковини на початку ХІХ ст.

До ХVІІІ ст. на Буковині не було чітко сформованої ступеневої системи освіти. Значна частина населення була неписьменною, адже через великі затрати не кожен міг дозволити собі навчатись.

Відомий буковинський діяч С.Смаль-Стоцький писав: „Серед таких обставин не могло бути бесіди про якусь літературу, про вищі духовні потреби і заняття. Невіжество, забобони, грубі звичаї, неморальність просто розкошували собі на Буковині”¹. Отже, ми лише можемо уявити, в якому „німецькому” стані перебувала освіта. Культурний рівень буковинців був надзвичайно низьким. Стрімкий розвиток освіти почався тоді, коли Буковинський край ввійшов до складу Австро-Угорської імперії. Австрійський уряд спрямував свою політику на покращення освітнього рівня населення відсталого провінції. Австрійська адміністрація провела ряд заходів з метою поліпшення освітнього рівня буковинців².

Територія Буковини перебувала під владою різних держав, але з кінця ХVІІІ століття вона потрапила під владу цесарської Австрії. Саме панування австрійської влади сприяло зростанню якості освіти, адже до 1774 року в буковинському краї функціонували тільки „духовні школи” – дяківські та священицькі, а культурно-освітній рівень населення був низьким. Беручи до уваги низький рівень освіти, австрійська влада почала відкривати народні школи, але не українські, а „чужоземні”. Нестачу педагогічних кадрів влада компенсувала іноземними викладачами, а відсутність підручників – книжками з Відня німецькою та румунською мовами, і тільки катехізиси – українською.

З початком ХІХ ст. розпочалось реформування освіти на базі єдиних загальнодержавних вимог у боротьбі з традиційними церковними впливами. Влітку 1805 року було розроблено „Політичну шкільну конституцію”, яка вступила в дію тільки навесні 1806 р. через наполеонівські війни³.

„Коли не опам'ятаємося і не візьмемося щиро до науки поки час, – писав народний вчитель Дарій Пігуляк, – то станеться з нами по довшій нужді те, що зі всіма тими народами, котрі самі про себе не дбали... Ми пропадемо, як збіжжя в бур'яні пропадає без сліду”⁴. Це є свідченням того, що саме малочисельні представники інтелігенції (клас інтелігенції представляли священики та вчителі) говорили про потребу у розвитку освіти на території Буковини. Завдяки їм було закладено підвалини розвитку українського шкільництва.

Початкова освіта є найнижчою ланкою освітнього процесу, але в цей самий час вона є найважливішою базою освіченої людини. Вважається, що під час навчання у народних школах

зкладаються основи знань, формується особистість. Процес становлення та розвитку народних (початкових) шкіл на Буковині відбувався під впливом багатьох факторів. Виокремимо найважливіші з них: соціально-економічні (фінансова підтримка освіти державою, розвиток капіталістичного способу виробництва), політичні (сприятлива політика уряду Австро-Угорщини, конституційний характер суспільства), культурно-освітні (підвищення рівня освіти серед населення Буковини, історичні традиції освітньої системи Австрії)⁵.

Вчителі не мали достатньої підготовки для того, щоб навчати дітей. І тому перед урядом постало питання: хто навчатиме дітей у початкових школах? За вказівкою генерала К. Енценберга дві „нормальні” школи перетворили в учительські препаранди. Через матеріальні причини кількість вчителів, які там вивчали наукові методи викладання, була надзвичайно малою. Тому це негативно позначилось на стані буковинського шкільництва. С. Смаль-Стоцький писав: „Вчителі найчастіше були самоуки, що покінчили, або й не покінчили трикласові тривіальні школи...”⁶.

Не маючи поняття про методіку викладання, будучи обмеженими у своїх знаннях та не ознайомлені з прийомами практичної передачі знань своїм учням, вчителі йшли працювати в школи. Адже лише закінчивши народну школу, колишні її випускники навчали дітей, що давало свої наслідки, найголовнішими з яких були гальмування розвитку початкової освіти, малоосвічене населення, низький рівень культури Буковини.

Позитивні зрушення у даному напрямку відбулися вже у 1838 році, коли було відкрито католицьку учительську препаранду, яка являла собою шестимісячні курси підготовки майбутніх фахівців – учителів. По закінченню шестимісячних курсів майбутні вчителі складали іспити з предметів, які викладались у тривіальній школі, і отримували дозвіл на викладання у початковій школі. Кількість бажаючих вступити до учительських препаранд зростала: так, у 1849-1850 н.р. – 10 чоловік, а до 1856-1857 н.р. зросла вдвічі⁷.

Імператриця Марія-Терезія прагнула зміцнити Австро-Угорщину, а без високоосвічених людей це було нереально. Тому вона поставила перед собою завдання – виховання освіченої молоді⁸. Задля реформування народної освіти Марія-Терезія запросила відомого німецького педагога Яна Фельтбера. Відповідно до закону „Загальний шкільний порядок” в імперії було створено такі типи шкіл, як тривіальні, головні та нормальні⁹.

Після правління Марії-Терезії на престол зійшов Йосип II, який провів свої реформи задля зміцнення держави. У буковинських містах створювались головні і тривіальні школи німецького типу, а в селах – парафіяльні. Нормальні школи також існували, але за своїм змістом їх відносили до вищих навчальних закладів, тому що знання там були глибшими та ширшими, ніж у тривіальних школах¹⁰.

У 1805 році управління школами було передано латинській консисторії. Становище шкільництва стало набагато гіршим: школи закривались, функціонуючі школи перетворили на римо-католицькі. Щоб відстояти свої права, почалася боротьба між двома консисторіями: латинською і православною. Внаслідок даного протистояння видано цісарський указ 1818 р., в якому йшлося про те, що вивчення релігії у школах Буковини здійснюватиметься українською мовою. Народні школи підпорядковувались і латинській, і православної консисторіям¹¹.

В кінці XVIII ст. почали створюватись початкові навчальні заклади, які називали „тривіальними школами”, тобто народними. Їм дали таку назву через те, що там навчали читанню, письму, рахунку. Статистичні дані свідчать про сприятливу політику австрійського уряду, оскільки вже у 1787 році таких шкіл налічувалось 10¹².

На території Буковини існували різні форми народних шкіл: одно- та двокласні були найпоширенішими, але були і чотири-, і п'яти-, і шестикласні. Функціонування народних шкіл в Буковинському краї регламентувалось рядом законів – як загальнодержавними, так і місцевими. У „Законі щодо регуляції заснування, утримання й відвідання публічних шкіл народних” від 30.01.1873 р. йшлося про те, що у кожному поселенні повинні засновуватись народні школи, при тій умові, щоб кількість дітей шкільного віку була не менше 40. А також враховувалась специфіка природи Буковинського краю – у віддалених селах призначався підучитель, який проводив заняття з дітьми три рази на тиждень. Школи відносились до певного округу, межі якого співпадали з адміністративно-громадськими. В матеріальному плані народні школи залежали від громад, але деякі школи – від православного релігійного фонду або краєвого шкільного фонду шкіл нормальних.

Початкова освіта мала світський характер, тому що була обов'язковою та безкоштовною. Не дивлячись на те, що відвідування народних шкіл було обов'язковим, не всі діти шкільного віку відвідували їх. Тому рішенням було введено штрафування батьків, які не пускали своїх дітей

до школи, а якщо вони не мали змоги заплатити штраф, то їх навіть ув'язнювали.

Відповідно до державного шкільного закону від 14 травня 1869 року завдання народних шкіл полягало у тому, щоб забезпечити морально-релігійне виховання, розвивати духовно, сприяти саморозвитку школярів, надавати знання, які знадобляться їм у подальшому житті¹³.

Відповідно до категорії школи визначалися зміст освіти, кількість предметів і годин. Тижневе навантаження школярів було від 19 до 30 годин. Навчання в народних школах було обов'язковим для дітей шкільного віку (від 7 до 13 років) і тривало 6 років з додатковим повторним курсом – 2 роки після закінчення народної школи. В буковинських народних школах вивчали такі предмети: релігію, рідну, німецьку, румунську чи польську мови, арифметику, геометрію, природознавство, географію, історію, правопис, малювання, співи, гімнастику, рукоділля та домоводство (вивчали лише дівчатка). В народних школах учні отримували основи наукових знань, світогляду та національного виховання.

Успіхів досягла народна освіта завдяки діяльності С. Смаль-Стоцького, О. Поповича, І. Карбулицького, Д. Пігуляка та багатьох інших видатних педагогів-практиків того часу. Омеляна Олександровича Поповича називають „батьком шкільництва Буковини” тому, що за свідченнями видатних діячів, а саме: С. Смаль-Стоцького, І. Карбулицького та В. Сімовича, він зробив значний внесок у розвиток освіти¹⁴.

Поряд з такими позитивними досягненнями народної школи існували й певні негативні моменти, серед яких найважливішими були такі: невелика кількість навчальних приміщень, невелика кількість навчальних посібників, відсутність висококваліфікованих учителів, невелика кількість дітей шкільного віку¹⁵.

Навчання в народних школах було практично недоступним для сільських дітей. О. Попович писав, що в 70-ті роки на Буковині було декілька однокласних народних шкіл, де кількість дітей була дуже малою¹⁶.

Незалежно від того скільки класів було у школі, вона забезпечувала навчання дітей протягом шести років; в свою чергу, учні поділялися за роком навчання. Приміщення, в якому навчалось близько 80 учнів, називалось класом. Потрібно зауважити, що таку кількість учнів навчав один учитель. Тобто, належний навчальний процес забезпечити було надзвичайно важко. Тільки у шестикласних школах навчання проводилось в окремому класі і з окремим вчителем. Відповідно і рівень знань цих учнів відрізнявся від інших, які навчалися в інших типах шкіл.

У скрутному становищі перебували сільські народні школи, оскільки взимку вони були закритими через нестачу коштів на їх утримання. Школи відвідували не всі діти шкільного віку в силу різних причин, наприклад, населення не розуміло значення школи і навчального процесу, а навіть ті діти, які хотіли вчитись, не могли цього зробити через злиденність батьків.

У газеті „Volksprese” (1913) писали: „Найчастіше від суворої зими страждають бідні школярі, діти бідних сімей. З порожнім шлунком і без теплого одягу вони повинні пройти дорогу, часто завдовжки кілометри, щоб потрапити до школи... особливо у Сторожинецькому повіті в цьому відношенні становище просто таки скандальне. У Жадові, населеному пункті в декілька миль, є тільки єдина школа. Від Бецькова і Комарівців до Жадови веде дорога завдовжки 12 км. І діти цих сіл змушені ходити до школи в Жадову... А діти бідних селян, переважна більшість яких не мають ніякого одягу, не можуть йти в таку далечінь при великому морозі. І все-таки за це власті карають батьків”.

Перед українським шкільництвом у Буковинському краї постало багато проблем, які потрібно було вирішувати. Після 1786 р. кількість тривіальних шкіл зменшилась до 14, хоча ще у 1785 р. їх було 28. Кількісний аналіз показує, що з приходом до влади латинської консисторії у Львові, школи стали закривати. Проте у 1814 р. було створено 17 нових народних шкіл, у 1820 р. їх налічувалось до 20, у 1830р. число шкіл збільшилося до 42, у 1840 р. – до 46, а в 1850 р. сягало числа 50. Отже, починаючи з 1814 р. спостерігається зворотня тенденція – кількість народних шкіл зростає. Щоправда, зростання відбувалося повільно, це пов'язано з нестачею педагогічних кадрів та навчальних приміщень (закладів). Для того, щоб вирішити проблему з педагогічними кадрами, у 1848 р. було відкрито підготовчі курси для учителів. Щодо навчальних приміщень і устаткування, то тут ситуація була дещо складніша, й оплата вчительської праці була мізерною. Становище учителів було вкрай важким, вони навіть жебракували для того, щоб вижити, адже їхньої зарплатні їм не вистачало¹⁷.

Єдиними початковими школами, де не заборонялося навчати українською мовою, були парафіяльні, незважаючи на їх низький освітній рівень. Інші школи на Буковині мали переважно германізаційний і румунізаційний характер.

На початку XIX століття на оборону української мови та школи стало греко-католицьке духовенство.

Початкова освіта здійснювалась у парафіяльних (церковних), а згодом у тривіальних (народних) та головних початкових школах. Іноді українську мову вивчали за латинським шрифтом. Усі початкові школи поділялись на міські та сільські. У сільських школах навчальна програма була примітивною, тому не давала змоги продовжити навчання у середніх закладах освіти. У „Політичній шкільній конституції” (1805 р.) визначали наступні типи народних шкіл: головні, тривіальні, нормальні та реальні¹⁸. В головних школах учні здобували базові знання для вступу до середніх навчальних закладів (реальні школи, гімназії). Такі школи переважно були трикласними. При головних школах існували підготовчі класи, які склалися з нижчого та вищого відділів. Школи відкривалися там, де їх могли утримувати громади своїм власним коштом. Внаслідок цього кількість народних шкіл зменшилась через матеріальні затрати, у яких держава не приймала ніякої участі. Тому з 32 народних шкіл в 1787 р. на території Буковинського краю реально існувало 14, але серед них не було української. Кількість німецько-румунських шкіл переважала – їх було 10, меншість становили румунські – 2, 1 угорська та 1 вірменська¹⁹.

Висновок. Отже, історично-педагогічний аналіз стану початкової освіти Буковинського краю у XIX – на початку XX ст. дав можливість встановити, що цей процес відбувався під впливом системи чинників, серед яких найважливішими були соціально-політичні, оскільки Буковина перебувала під владою різних імперій, кожна з яких проводила свою освітню політику. Розвиток української школи на Буковині, внаслідок германізації та румунізації, був ускладнений. Перспектива подальших досліджень вбачається у визначенні специфіки діяльності гімназій Буковини у XIX – на початку XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

¹ Павлюк О. М. Буковина. Визначні постаті: 1774-1918 (Біографічний довідник) / Автор-упор. О.М. Павлюк. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 252 с.

² Павлюк О. М., вказана праця.

³ Reichs-Gezetz-Blatt für das Kaisertum Österreich. Jahrgang 1868. – Wien, 1868. – 288 s.

⁴ Пігуляк Д. Сила книжки або о просвіті народній / Д. Пігуляк. – Чернівці, 1893. – 48 с.

⁵ Квітковський Д. Буковина, її минуле і сучасне / Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський. – Париж-Філадельфія-Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.

⁶ Павлюк О. М., вказана праця.

⁷ Квітковський Д., вказана праця.

⁸ Пенішкевич О. І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок XX ст.): Мо-

нографія / О. І. Пенішкевич. – Чернівці: Рута, 2002. – 520 с.

⁹ Пенішкевич О. І., вказана праця.

¹⁰ Пенішкевич О. І., вказана праця.

¹¹ Смаль-Стоцький С. Політика реальна / С. Смаль-Стоцький //Буковина. – Чернівці, 1896. – 138 с.

¹² Павлюк О. М., вказана праця.

¹³ Павлюк О. М., вказана праця.

¹⁴ Павлюк О. М., вказана праця.

¹⁵ Павлюк О. М., вказана праця.

¹⁶ Попович О. Відродження Буковини / О. Попович. – Львів, 1933. – 120 с.

¹⁷ Бабич Н. Д. 15 не останніх із могікан: Педагоги і вчені Буковини другої половини XIX – початку XX ст. науковий нарис / Н. Д. Бабич. – Чернівці: „Букрек”, 2010. – 320 с.

¹⁸ Пенішкевич О.І. Зміст і методичне за безпечення шкільної освіти на Буковині (XVIII – початок XX ст.): Навчальний посібник / О. І. Пенішкевич. – Чернівці: Рута, 2001. – 219 с.

¹⁹ Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині / І. Карбулицький. – Вашківці, 1905. – 148 с.

Dem'yanchuk Olena LA SPECIFIQUE DE L'ENSEIGNEMENT PRIMAIRE DANS LA REGION DE BUCOVINE (LA PREMIERE PARTIE DU XX SIECLE).

Cet article porte sur la formation de l'enseignement primaire pour les enfants dans la région de Bucovine, au début du XIX-ème siècle. On a analysé les écrits des professeurs célèbres (S.Smal'-Stoc'kyj, V.Simovych, A. Zhukovs'kyj, O. Penishkevych) concernant la formation et le développement de l'enseignement primair dans la région. Il est prouvé que l'enseignement primair a été le maillon de base dans l'éducation, sans quel il était impossible d'obtenir un enseignement secondaire.

Mots-clés: le pouvoir autrichien, l'école populaire, l'école des clerks, école triviale.

Дем'янчук Елена. СПЕЦИФИКА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА БУКОВИНЕ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XIX В.).

Данная статья посвящена вопросам становления начального образования для детей Буковины в начале XIX в. Проанализированы труды известных педагогов (Смаль-Стоцкого, В.Симович, А.Жуковский, О.Пенишкевич) по становлению и развитию начального образования в крае. Доказано, что начальное образование являлось базовым и одним из главных ее составляющих; без начального образования получения среднего было невозможным.

Ключевые слова: австрийская власть, народная школа, преподавание, Дьяковка, тривіальна школа.

УДК 793.38 (4-11)

Олександр КУРОЧКІН

Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М.Рильського НАН України
Київ (Україна),
alex-kuro@yandex.ru

Key words: *masquerade, mask, Carnival, Maslyana, dancing and entertainment.*

БАЛИ-МАСКАРАДИ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Alexander Kurochkin. Masked balls in Eastern Europe

The report traced the pathways of European aristocratic tradition costume masquerade balls in the lands of Ukraine and Russia.

Medieval festive entertainment ruling elite gradually democratizing and more becomes the property of the general urban population.

Маскарад (франц. *mascarade*, італ. *Mas-carate*) – костюмований бал з масками виник як аристократична версія та антитеза середньовічного карнавалу. Середньовіччя – суперечлива доба, яку можна характеризувати як темні часи, сповнені дикості й фанатизму і як оригінальну цивілізацію з притаманними їй етикетом, складною символікою, розвинутою системою церковних і світських ритуалів. Люди цієї доби яскраво і гостро відчували смак життя, постійно очікуючи кінця світу, вони відрізнялись особливою емоційною вразливістю, високо цінували публічність і видовищність. Представники знаті демонстративно наголошували своє багатство і соціальний статус через одяг, коштовності, пишні кортежі тощо, тоді як бідні не соромились виставляти напоказ свою вбогість і жебрацтво. Зі зміцненням феодално-державного суспільства істотна різниця між багатіями і бідними дедалі виразніше виявлялись не лише в матеріальному побуті, а й у сфері задоволенням духовних потреб й життєвих насолод.

Як свідчать історичні джерела, перші масковані зібрання знаті не змішані з натовпом простого люду відбувались при королівських дворах Франції, Іспанії, Італії, Польщі здебільшого під час карнавальних веселощів.¹

Коли і як бали-маскаради приходять у культурний простір України? Відомо, що й тут існували автохтонні традиції обрядового рядження, але не вони послужили підґрунтям для появи досліджуваного нами явища. На відміну від католиків, православним в цілому не характерний звичай відзначення карнавалу з його публічними веселощами і театралізованими процесіями. Для українців, росіян і білорусів кульмінацією всього святкового народного календаря, що відзначається особливою

насиченістю драматизованими обходами, іграми і виставами з масками здавна вважається не Масляна, а різдвяно-новорічний період, який тривав від 24 грудня по 6 січня за старим стилем.

Важливо наголосити, що на теренах України, як прикордонній смузі між католицьким Заходом і православним Сходом, зіштовхнулися дві ідеологічні концепції сприйняття сміху й святкової розваги. За спостереженнями Ю. Лотмана і Б. Успенського, в культурі Заходу сміх ніби відокремлений невидимим бар'єром від релігійних та етичних норм. Натомість православний Схід оцінює сміх немовби зсередини та знизу. Тому цей сміх належить «антисвіту» і є гріховним та кошунним². Непримириме ставлення діячів східної церкви до сміху й різних розваг добре ілюструють погляди відомого українського полеміста кінця XVI ст. І. Вишенського. Як апологет чернечого подвигу, він уважав, що «думки про вічне життя ніколи не сподобиться бачити розум, котрий блудить у сміхах, лайці, марнослов'ї, в кунштах, блазенствах, глумуваннях»³.

Немає сумнівів у тому, що саме через «польський коридор» в Україну прийшло багато нових соціальних і культурних досягнень Західної Європи доби ренесансу і бароко, а серед них: традиції міського самоуправління, магдебурзьке право, шкільна освіта, книг одрукування, модерні віяння в архітектурі, малярстві і скульптурі тощо. Вестернізації християн східного обряду суттєво сприяла Берестейська унія (1595–1596), внаслідок якої у «низовий» релігійний побут українців поступово впроваджувалися латинські стереотипи й моделі святкової поведінки, такі як вертеп, обходи із зіркою та інші. Повернута, за словами Д. Чижевського, обличчям на Захід Україна, на від-

міну від допетровської Росії, раніше познайомилася із світською розвагою європейської аристократії – балами й балами-маскарадами. Провідниками цих модних віянь на східних «кресах» Речі Посполитої виступали представники багатих і знатних магнатських династій польського та руського походження: Вишневецькі, Заславські, Збараські, Конецьпольські, Острозькі, Потоцькі, Радзивіли, Сангушки, Чорторійські та інші. У своїх фортецях-замках і світських палацах, побудованих італійськими і французькими архітекторами, вони заводили обстановку й етикет життєдіяльності, що своєю пишністю мало в чому поступалися розкішним королівським резиденціям Парижу і Варшави. Деяке уявлення про велич цих споруд дають рештки таких архітектурних комплексів України, як Ужгородський, Мукачівський, Збараський, Золочівський, Олеський замки, палаци Львова, Жовкви, Підгаєць та інших. На бучних бенкетатах і святах, під мерехтіння сотень канделябрів, польське панство вигадувало елегантні па мазурки, польки і полонезу, які пізніше увійшли до золотого фонду європейського танцювального мистецтва.

Перше документальне свідчення про маскарад у Києві знаходимо у мемуарах Патрика Гордона. Описуючи своє перебування у місті над Дніпром протягом 1684–1685 рр., цей офіцер-ірландець, що був відряджений царським урядом в Україну для ведення фортифікаційних робіт, неодноразово згадує про різні свята. В його зображенні вони постають звичайно у чітко визначеній елітарній редакції, оскільки П. Гордон підтримував найтісніші стосунки з місцевою адміністрацією і правлячою верхівкою. Завдяки спілкуванню з іноземцями у побуті київської аристократії активно прищеплювалися традиції західноєвропейських урочистостей. Зокрема П. Гордон згадує про феєрверк, влаштований у день Різдва для гостей боярина, про святкові салюти з гармати. Особливий інтерес для нас становить запис щоденника від 28 грудня 1684 року: «Увечері всі були у Гордона, який давав бал-маскарад, що тривав майже до ранку»⁴. Різдвяні веселощі продовжувалися і наступного дня: «Товариство було у нижньому місті у бурмістра Івана Ностиця, звідки прийшли до Гордона і у нього танцювали до півночі»⁵. Виписки з цитованого щоденника в цілому дозволяють говорити про те, що за часів гетьманування Мазепи ініціатива в проведенні аристократичних свят з танцями належала іноземцям, тоді як місцеве панство віддавало перевагу

«сидячим» формам дозвілля за багато накритим столом.

Процеси запровадження західних форм культури на теренах православного Сходу значно пошвидко за часів правління Петра I. Намагаючись європеїзувати патріархальну країну, він проводив рішучі реформи у всіх сферах життєдіяльності держави, насильно, у наказному порядку, вводив у побут дворянства звичаї, стереотипи поведінки, моди європейської знаті. До широкої програми «перстворень» належала й популяризація публічних маскарадів, які виконували репрезентативно-пропагандистські функції. Особливою пишністю відзначалися масові видовища організовані 1722 року, з нагоди річниці Ніштадського миру й перевезення ботика Петра Великого з Москви до Санкт-Петербурга.

Кожний з цих маскарадів, незалежно від періоду року, проходив просто неба і полягав у театралізованій процесії, що включала до 1000 учасників, які йшли пішки, їхали верхи або пересувалися на спеціальних кораблях-колісницях. Костюмовані фігури були різномунітними: міфологічні – Бахус, Нептун, Сатир; історичні – давньоруські князі, Сципій Африканський; священнослужителі – князь-папа, кардинали, абати, єзуїти, півчі у вбранні «халдеїв»; етнографічні – японці, індійці, татари, турки, поляки; вбирались також у маски тварин і героїв італійської народної комедії. Цікаво, що сам Петро I і його дружина, додержуючись принципів карнавальної інверсії, завжди виступали в цих святкових імпрезах у селянському або солдатському одязі⁶.

XVIII вік небезпідставно вважають «граючим століттям». Церемоніально-ігрова стихія, в якій постійно жили королівські двори Парижа і Відня, служили прикладом для інших монархічних столиць Європи. Наслідуючи цей приклад, у Санкт-Петербурзі поруч з маскарадною процесією отримує прописку й аристократичний бал-маскарад. Правила і етикет цієї нової форми розваги на перших порах були невідомі «вищому світу» і тому їх доводилось пояснювати і регламентувати. Показове в цьому відношенні офіційне «Оголошення» до публічного маскараду 1751 року, підготовлене гофмаршалом Нарішкіним при дворі імператриці Єлизавети Петрівни. Документ містить ряд цікавих подробиць і тому його варто навести з деякими купюрами. «Ея импер. величество изволило указать имяннымъ своего императорского величества указомъ в нынѣшнемъ декабрѣ мѣсяцѣ послѣ высочайшего Торжества рождением ея императорскаго вели-

чества, то есть по прошествіи 18 числа, при дворѣ ея императорского величества быть публичному маскараду против таковыхъ, каковы прежде были, на который прїѣздъ имѣтъ всѣмъ придворнымъ и знатнымъ персонамъ и чужестраннымъ и всѣму дворянству с фамиліями, кроме малолѣтних, точію въ однихъ только доминахъ^{*}..., какъ мужска, такъ и женска полу. И притомъ, чтобъ всѣ были в баутахъ^{**}, которые-бы были до самой маски, чтобъ щекъ и шеи не было-бы видно и для того отнюдь оныхъ баутовъ не было-бъ сдѣланныхъ изъ флеровъ и женскому полу быть въ малыхъ фишбенахъ^{***}. А кромѣ онаго сорту маскарадного платья никакого другаго одѣянія не употреблять... И чтобъ на ономъ маскарадномъ платьѣ мишурнаго убранства и въ тѣхъ убранствахъ хрусталеи нигдѣ не было, да не имѣть же при себѣ никакихъ оружій; и кто не дворянинъ, тотъ-бы во оный маскарадъ быть не дерзиль под опасеніемъ штрафа...»⁷

Отже, можемо констатувати, що вже з середини XVIII ст. у імператорському Санкт-Петербурзі, як і в інших європейських столицях, бали-маскаради стають характерною рисою культури і побуту «вищого світу». Варто звернути увагу і на згадану в цитованому «оголошенні» заборону носити при собі зброю. Справа в тім, що в атмосфері святкового збудження і анонімності масових зібрань «під маскою» нерідко траплялися різні неприємні ексцеси. Широкого розголосу, зокрема, набула трагічна подія 16 березня 1792 року: під час балу-маскараду у стокгольмській опері був смертельно поранений король Густав III, який став жертвою змови ворогів-аристократів.

Прикметно, що у католицькій резиденції - Відні, де до ХУІІІ століття буяли веселі вуличні карнавали, ця традиція була штучно перервана.

Імператриця Марія Терезія /1717-1780/ з міркувань безпеки, головне - боячись терористичних актів "усім станам також дворянам" під загрозою строгих штрафів заборонила носити маски на обличчі в публічних місцях. Як своєрідна компенсація для дворянства влаштовували великосвітські бали у залах редут Хофбурга. Двірцевий етикет строго лімітував

номенклатуру маскарадних образів, відсікаючи маски непристойні або з політичним підтекстом.⁸

Нерідко маскаради обмежувалися гендерним травестуванням: чоловіки переодягалися у жіноче, а жінки в чоловіче вбрання і при цьому не одягали маски на обличчя. Подібні маскаради називалися «метаморфозами». Відомо, що дуже полюбляла вбиратися у військові строї імператриця Єлизавета. Вже в перші місяці свого правління вона встигла на придворних святах і маскарадах одягнути мундири усіх своїх полків⁹.

У другій половині XVIII ст. у Північній Пальмірі намітилась тенденція до поступової демократизації запозичених із Заходу форм святкового дозвілля. Вже в роки правління Петра III стали влаштовувати так звані «вільні маскаради», що нагадували вже відомі нам польські редути. Купивши квиток за 3 карбованці, люди різного стану, яким був закритий доступ до Зимового палацу, могли тут потанцювати, випити, повечеряти і пограти в карти.

Широкого розмаху культура маскарадів набула в «Катерининську» добу, позначену розквітом «алегоричних» маскарадів.

Грандіозний історичний маскарад під назвою «Торжествуюча Мінерва» був Властований 1763 року у Москві на честь коронації Катерини II. Режисером цього помпезного торжества, в якому було задіяно 4 тисячі людей у масках і 200 колісниць, виступив відомий російський актор Ф. Волков. Створення супровідних віршів і хорів було доручено письменнику М. Хераскову й драматургу і поету О. Сумарокову. Цікаво, що для участі в цьому маскарадї спеціально привозили кращих танцюристів з гетьманської резиденції у Глухові.

Поширенню європейських моделей великосвітської розваги на просторах Російської імперії сприяли ритуалізовані помпезні подорожі правлячих осіб з великим почтом царедворців. Відомо, що після ліквідації Запорозької Січі (1775) і приєднання Кримського ханства до Російської імперії (1783) Київ став транзитним центром шляху пересування царського двору з півночі на узбережжя Чорного моря й назад. Спеціально для зручностей імператорської родини у місті над Дніпром був побудований величний Маріїнський палац. Кожний візит представників дому Романових до Києва обставлявся цілою низкою пишних церемоній і різних візитів. Так, під час славнозвісної подорожі Катерини II до Криму у 1787 році, вона затрималась тут зі своїм двором на три місяці. Щоденно офіційні прийоми, бали, обіди, відві-

* доміно (франц., італ. domino, від лат. dominus – пан). Маскарадний костюм – довгий одяг з каптуром

** баута – венеціанська біла півмаска, нерідко облямована чорною бородою

*** фишбен (нім. Fischbein – китовий вус, широка спідниця на каркасі з китового вусу)

дини церков і монастирів змінювали одні одних. «Всі ці дні, писала імператриця своєму німецькому кореспонденту Гримму, ми провели у балах, святах, маскарадах, а сьогодні у понеділок, настав, Слава Богу, піст і поклав кінець усій цій метушні»¹⁰.

Істориками культури помічено, що саме в роки правління Катерини II та її сина Павла на великосвітських зібраннях відбувся перехід від лицевих масок до повноцінних маскарадних костюмів, колір яких міг строго регламентуватися. У цей же період набули розповсюдження маскаради на честь перемог російської зброї, як такий, наприклад, що відбувся з нагоди успішного штурму турецької фортеці Ізмаїл (1791).

Загалом XVIII століття можна визначити як час формування культури аристократичних балів-маскарадів у Росії, тоді як наступний XIX вік ознаменувався пишним розквітом цього розважального жанру. Перемоги над турками і Наполеоном, поділи Польщі зробили Росію однією з найвпливовіших країн Європи. Зростаючу могутність і амбіції країни її правляча верхівка намагалась демонструвати й чисто зовнішньо через архітектуру й пишність аристократичних святкових розваг.

У становій структурі російської монархічної держави провідну роль займало дворянство. Виключне становище цієї верстви наголошувалось через відокремленість і навіть замкненість у власному середовищі. У дискурсі аристократично-дворянської культури бали займали особливе місце як своєрідне громадське дійство й форма соціальної організації дворянського стану. Вміння гарно танцювати і вільно триматися у товаристві входило до обов'язкового кодексу благородних манер. «Але найбільша перевага танців, – наставляв свого сина англійський граф Честерфільд, – в тому, що вони завжди вчать тебе мати привабливий вигляд, гарно сидіти, стояти і ходити, а все це по-справжньому важливо для людини світської»¹¹. Складні танці кінця XVIII – першої половини XIX ст. вимагали хорошої хореографічної підготовки і тому навчання відповідних навичок приділялась велика увага. М. Давидом у своїх спогадах відзначає, що уроки танців, звичайно, проходили з дітьми із інших родин: «підлітки обох статей завчасно навчалися не лише хорошим манерам і грації, але й мистецтву флірту»¹².

Класичний великосвітський бал, яскраві описи якого знаходимо у поетичному романі О. Пушкіна «Євгеній Онегін» та в епопеї Л. Толстого «Війна і мир», проходив за певним, усталеним у дворянському побуті риту-

алом. На рубежі XVIII–XIX ст. було прийнято відкривати бал польським танцем або полонезом. Він увійшов в моду за часів Катерини II і тривав близько 30 хвилин. Цей танець можна назвати урочистою процесією, під час якої кавалери і дами сходились й розходились, перекидаючись окремими фразами. Тому полонез нерідко називали «ходячою розмовою».

Наступним танцем був вальс, про який О. Пушкін писав:

Однообразный и безумный,
Как вихорь жизни молодой...

Хвилеподібні рухи вальсу, коли партнер, обхопивши даму за талію, кружляв її по залу, були ідеальними для романтичних відносин. Саме в цьому танці спалахує перша іскра кохання між Наташею Ростовою і Андрієм Болконським.

Мазурка, яка прибула в Росію з Парижа в 1810 р., вважалася серединою балу. Це швидкий, імпровізаційний танець, що відрізнявся безліччю вибагливих фігур. Дама в ньому йшла плавно і граціозно, в той час як кавалер виявляв активність, роблячи стрибки-антраша, під час яких він повинен був вдарити ногою об ногу тричі. Майстерне пристукування каблучками надавало мазурці особливого молодецького шарму. Тут знову можна процитувати О. Пушкіна:

Мазурка раздалась. Бывало,
Когда гремел мазурки гром,
В огромной зале все дрожало
Паркет трещал под каблучком,
Тряслися, дребезжали рамы...

Мазурку танцювали в чотири пари й при цьому дозволялося вести світські розмови. З часом малюнок цього танцю став більш спокійним і граціозним. Напевне в такий спосіб танцювали мазурку Вронський і Анна Кареніна з відомого роману Л. Толстого, дія якого відбувалася вже в добу паротягів.

Після мазурки наступала черга контраданса або кадрили. Якщо дозволяло приміщення, котраданс завершувався галопом. Зазвичай останнім номером програми балу був веселий котільйон. Це танець гри з багатьма турами, де партнери обирали один одного за «якістю», кольором, якимись атрибутами, для чого учасники роздавали букетики квітів, розетки, карти тощо.

На світських балах часів Олександра I крім основних танців могли виконувати й інші старовинні – екозеси, англези, польки. Все залежало від моди і смаків організаторів імпрези. Після танців, як правило, для гостей влаштовували вечерю, де гостей пригощали

шампанським сухим вином і фруктами. Дворянський бал виконував не лише соціально-престижну, а й матримоніальну функцію. Це була школа спілкування, де фліртували, закохувалися, вибирали наречену або жениха.

На рубежі XVIII–XIX ст., після входження Правобережної України до складу Росії й утворення у 1797 р. Київської губернії, Київ стає губернським містом, а згодом адміністративним центром усього Південно-Західного краю. Ці важливі зміни політичного характеру в цілому сприяли піднесенню економіки і культури міста. Губернський Київ був нудним містом, де громадські розваги і веселощі лише зрідка порушували одноманітні сірі будні. Взагалі, культурні розваги киян того часу, зокрема у святкові дні, не відзначались ні багатством, ні різноманітністю. Це стосується передусім представників так званого *beau monde* – «вищого світу», для яких дозволяв становило головний зміст життєдіяльності. Найхарактерніша форма проведення часу в свята для аристократії Києва – бали, що нерідко відбувалися у будинку-резиденції військового губернатора. З щоденника митрополита Серапіона від 30 серпня 1810 р. довідуємось, що «З нагоди царських іменин був у військового губернатора М. О. Милорадовича хороший феєрверк з гарматною пальбою. І народу була тьма до півночі, й був бал і угощення «велике» всім»¹³.

Нетривалий період урядування М. Милорадовича (1810–1812 рр.) ознаменувався блискучими балами і шумними гуляннями, про які ще довго згадували київські старожили. Особливою популярністю користувалися бали і раути, що влаштовувалися у Царському саду на Печерську, де публіку розважала музика захована в куртинах.

У 1811 р. у Києві побував французький граф-рояліст де Лагард, який залишив спогади про відвідини великосвітського балу у київського генерал-губернатора. За його словами: «Сади були ілюміновані до самого низу гір і в хащах дерев сховані були хори музики, які надали цій прекрасній ночі якийсь чарівний колорит. За декілька днів перед цим розіслані були гінці до дам, які майже всі тепер по селах. Генерал відкрив бал з однією з найчарівніших осіб, яку я бачив у житті, панею Давидовою, вродженою Аглаєю де-Грамон». Не менше вразила француза і вечерея. Пізно вночі публіці був запропонований концерт у виконанні іноземних артистів – скрипаля і віолончеліста. Потім танцювали до самого ранку. О 9 годині був поданий в сад сніданок»¹⁴.

Відомо, що для організації офіційних балів і раутів у «високоурочисті дні» з державної казни відпускались спеціальні кошти, але нащадок старовинного дворянського роду заснованого вихідцями з Сербії й ушлявлений герой багатьох військових баталій граф Мелорадович, любив приймати гостей так розкішно, що ніяких дотацій не вистачило і він завжди опинявся у боржниках.

Бали київської знаті початку XIX ст., хоча й влаштовувалися цілком на «європейський манір», зберігали певні ознаки місцевого колориту. Як відзначає В. С. Іконніков, на них «можна було бачити і малоросійську метелицю, і голубця, і козачка; танцювали і поросійськи, і по-циганськи, але завжди танці повинні були розпочинатися польським і закінчуватися алагреком. Вальсів ще не знали»¹⁵.

На відміну від світських балів, що були привілеєм дворянської верстви й міської аристократії, маскаради (бали-маскаради) збирали більш демократичну публіку: на них, як і до театру, міг прийти кожний, хто купував вхідний квиток. Слід зазначити, що не всі маскаради супроводжувалися танцями. Там же, де без танців не обходилося, вони не були головною принадою зібрання – найважливіше призначення маскарадів полягало у відпочинку від способу життя, регламентованого нормами етикету, це була «зона інтенсивного між особового спілкування»¹⁶.

У 30-х роках XIX ст. гучної слави у Петербурзі зажили бали-маскаради, які влаштовував марнотратний багач В. Енгельгардт. За власні кошти він збудував на Невському проспекті спеціально прилаштований для масових заходів великий будинок, який мав виконувати ті ж самі функції, що й славнозвісний паризький Пале-Рояль. На публічних маскарадах в будинку Енгельгардта стиралися шаблі соціальної ієрархії. За словами Ю. М. Лотмана «принципове змішання відвідувачів, соціальні контрасти, дозволена розпусність поведінки, яка перетворювала енгельгардтівські маскаради у центр скандальних історій і чуток – все це створювало протипагу Петербурзьких балів»¹⁷. Крім будинку Енгельгардта, в ті ж роки платні бали-маскаради регулярно проходили у Зимовому палаці. О 8-ій годині вечора його розкішні зали наповнював строкатий натовп людей, перебраних у костюми представників різних соціальних станів і етнічних груп Росії. Маски танцювали і веселилися під звуки музики. За окрему плату бажаночих пригощали чаєм, медом та іншими солодощами.

Церемоніальна манірність і етикет, характерні для великосвітського балу, на маскараді

втрачали свою чинність. Тут панувала атомсфера жартів, вільного, невимушеного спілкування, де анонімність маски скасовувала звичайні правила і табу. Цю характерну особливість маскарадних зібрань слушно підмітив М. Лермонтов:

Под маской все чины равны

У маски ни души, ни званья нет – есть тело.

И если маскою черты утаены,

То маску с чувств снимают смело¹⁸.

Цікаво, що на маскарадах намагалися не з'являтися разом сімейні пари, тут зверталися один до одного на «ти», що наголошувало статево і станову рівність. Першість у спілкуванні (на відміну від буденного життя) надавалася дамам: вони мали право зачіпати чоловіків і говорити з ними на різні теми. Як відзначав Ю. М. Лотман, маскарад грав роль «організованої дезорганізації», «запланованого і передбачуваного хаосу»¹⁹.

В основі лермонтовської драми «Маскарад» лежить любовна інтрига з ознаками адюльтери, що відбувається під покровом маски. Цей же сюжет маскарадного флірту обігрується в опереті Йогана Штрауса «Летюча миша» та в інших творах літератури й театрального мистецтва. Дійсно, публічні маскаради вважались зручним місцем для різного роду амурних авантур, тут, за словами М. Лермонтова, можна було «подцепить любую»²⁰. Все це підтверджує тезу про те, що маскаради успадкували від свого історичного попередника – карнавалу рудименти еротичної свободи в умовах святкового буття.

У Києві, як і Петербурзі, на початку XIX ст. існували приватні розважальні заклади, що віддалено нагадували пізніше клуби. Походження цих закладів якоюсь мірою пов'язане з Польщею, на що вказує вже відома нам назва – редута (первісно – костюмований бал, маскарад). Власники редут переслідували чисто комерційні цілі. Вони влаштовували не лише платні бали-маскаради, а й концерти і театральні вистави. Діяльність редут продовжувалась ще кілька десятиліть після появи у Києві міського театру (1803 р.).

Велике пожвавлення в одноманітне життя губернського міста вносили ярмарки. За відомостями М. Закревського протягом року їх відбувалося у Києві сім. Особливим розмахом відзначався Хрещенський або Контрактовий ярмарок, перенесений у Київ з Дубно у 1797 р. Щорічно на нього з'їжджалися тисячі купців, поміщиків, промисловців з багатьох міст України, Росії та з-за кордону. Німець О. Гун, який

побував на київських контрактах на початку 1800-х років, дивувався їх багатолюдності і відзначав, що «сміливо можна порівнювати Київ з Лейпцігом».

Контракти у Києві першої половини XIX ст. носили становий характер, обслуговували насамперед дворян, землевласників і поміщиків, тому в документах їх нерідко називали «контрактовим дворянським зібранням». Ця орієнтація на «вищі стани» відбивалась і на святково-розважальній програмі Контрактового ярмарку.

За традицією він відкривався вранці молебнем і церковною процесією, увечері дворянство давало в Контрактовому будинку на Подолі бал на честь генерал-губернатора. Бали, що проходили тут у період ярмарку майже щоденно, відзначались пишністю й крикливими розкошами. Можновладні магнати і поміщики – власники тисяч кріпосних душ – хизувалися один перед одним щедрістю і багатством. На одному з таких вечорів господар вітав кожную даму букетом за 10 польських злотих, на іншому лише цукерки обійшлися в 100 дукатів²¹.

Рікою лилося шампанське, бучна гульня доповнювалась шаленою картярською грою: за ломберним столиком за кілька годин промотувалась батьківська спадщина, цілі маєтки з сотнями кріпосних селян. У колах аристократії в ті часи говорили, що «Варшава танцювала, Краків молився, Львів закохувався, Вільна полювала, а старий Київ грав у карти»²². На контракти провінційні дворяни привозили своїх дочок-відданиць й таким чином контрактіві бали ставали справжніми ярмарками наречених.

Споруджений на початку XIX ст. у стилі класицизму, Контрактовий будинок не раз ставав місцем урочистих прийомів і балів з нагоди приїзду до міста можновладних і коронованих осіб. У 1830 р., коли Київ відвідав імператор Микола I, хронікер відзначав: «1-го червня слухав обідню в Софійському соборі, вечором відвідав бал, даний дворянством і громадянами у Контрактовому будинку»²³. Відомо, що під час цього візиту цар наказав місцевим урядовцям змінити польські мундири на звичайну чиновничу форму загальногосійського зразка. Це нововведення було сприйнято негативно й послужило ще одним приводом невдоволення польських поміщиків й шляхти, яке вилилось невдовзі у повстання 1830–31 років.

Центром зібрань вищої аристократії Києва був Дворянський клуб, заснований у 1838 р. Святкові бали і маскаради становили головну статтю його прибутку. Протягом року їх влаш-

товувалося до 40²⁴. Про культурні запити Дворянського клубу говорить той факт, що він випишував лише одну газету – «Тигоднік». До участі у святкових та інших заходах цієї привілейованої установи допускались тільки її члени, коло яких визначалося станомою належністю й щорічним внеском у сумі 25 крб. Громадська діяльність Дворянського клубу обмежувалась переважно грою в карти і на більярді.

Такою ж замкнутою організацією зі своїми святами і традиціями був Купецький клуб Києва, який спочатку розміщався у Контрактовому будинку на Подолі, а потім у власному спеціально побудованому помешканні на початку Хрещатика (нині це філармонія). Тут влаштовувались концерти, новорічні сімейні вечори, давалися бали, що своїм блиском намагались перевершити дворянські зібрання. Святкова атмосфера балу у клубі купецького зібрання на зламі 60–70-х років XIX ст. реалістично відображена у повісті І. С. Нечуя-Левицького «Хмари». «Оркестр ударив веселу польку, і музика полилась по залі й ніби вдарила електричними течіями по молодих нервах, по молодих душах. З усіх кінців зали посипались на паркет пари»²⁵. За свідченням письменника вже в цей період бали влаштовували не лише у клубах, а й в приватних будинках заможних киян з нагоди іменин та інших сімейних свят.

За традицією, що прийшла із Західної Європи, маскарадним сезоном у Російській імперії вважався період від Нового року до Масляної включно. З початком Великого посту згідно з релігійним каноном бучні публічні розваги тимчасово припинялися аж до Великодня. «Перший тиждень великого посту – зазначає киевознавець Г. Григор'єв, – нагадував траурне похмілля: всі видовища й розваги були заборонені. Такий же порядок зберігався на четвертому і сьомому тижнях»²⁶. Календарна приуроченість маскарадів підтверджується документальними повідомленнями. Так, за спогадами харківського старожила, «З маскарадів найвидатніший був, як пригадую, у четвер на масляній 1835 року, в будинку дворянського зібрання, в якому брало участь близько трьох сотень масок, у вишуканих багатих костюмах. Такі маскаради рідкість і в столицях, за відгуками багатьох»²⁷.

З матеріалів "Київської старовини" дізнаємось про перебіг веселощів на балу в офіцерському клубі м.Єлізаветграді /нинішній Кіровоград/ на початку XIX ст.. Тут на масляну для маскараду з обручів і паперу спорудили корабель без дна, в який помістили чотирьох дам і стільки ж кавалерів, вбраних веслярами. Інша

колективна маска зображувала млин-вітряк, який обертали сховані під ним три офіцери.²⁸

Період Масляної як сезон балів характеризує і газета «Киевлянин» від 15 лютого 1866 року. Тут читаємо: «...давно вже не було у Києві такого шумного, веселого зимового сезону... Балів безліч: бал на балі їде, балом поганяє. Маскаради, концерти, порядна опера, пречудовий театр – все є, чого тільки душа бажає». З цього ж повідомлення дізнаємось про те, що на костюмований бал, який першого лютого давав генерал-губернатор краю «Майже всі танцюючі дами з'явилися, одягнутими маркізами, і ця у вищому ступені різноманітна одноманітність справляла чарівний ефект»²⁹.

Традиційним місцем «простонародних» масових святкових гулянь киян вважалась Володимирська гірка. Тут, за свідченням І. С. Нечуя-Левицького, на терасі біля пам'ятника св. Володимира (встановлений 1853 р.) цілком безплатно і спонтанно веселились у святкові і вихідні дні сільські заробітчани і мешканці пролетарських околиць міста. На ці зібрання, неначе на сільську «улицю», молоді люди приходили у народному вбранні, хлопці грали на балалайках українські пісні до танців й без особливих церемоній залицялися до дівчат³⁰. Наголошуючи соціальний контраст у сприйнятті танцювальних розваг, доречно згадати про те, що в українській народній свідомості, не без впливу церкви, вони отримали ірреальне, демонологічне забарвлення й нерідко асоціювалися з відьомським шабашем і відьомськими оргіями. По всій Європі були поширені уявлення про «відьомські кільця» – витолочені кругові лисини на траві, які вважались місцем танців відьом з чортами. Зображення балу нечистої сили під акомпанемент народних музик – бубоніста і скрипаля знаходимо серед етнографічних малюнків Ю. Павловича, які зберігаються у фондах ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. У цій же серії малюнків звертає на себе увагу ескізний сюжет «аристократичний бал», де присутні ті ж самі музики, але замість чортів і відьом хвацько витанцювують чоловіки у фраках й жінки у широких бальних сукнях³¹. Можна гадати, що цю сценку Ю. Павлович зобразив з природи, яку спостерігав у танцювальних салонах України дореволюційної доби.

Деякі цікаві факти щодо розкриття досліджуваної теми знаходимо в оповіданні Олени Пчілки "Маскарад", опублікованому в галицькій "Зорі" 1889 р. Героїні цього оповідання - київські дами, що явно належать до заможної верстви, готуючись до маскараду на Водохрещі у клубі,

шиють собі доміно, а необхідні маски купують у "парикмахерській". За свідченням письменниці, на святі у "юрбі жадаючих втіхи" можна було побачити людей вбраних "Мефістофелем", "черничкою", "туркенею", "українкою", "російською бояринею" тощо. Цікава деталь: маски не говорять, а "пищать", спотворюючи свої голоси, очевидно, для того щоб не бути впізнаними.³² Як і в згаданому вище однойменному поетичному творі М.Лермонтова у "Маскарад" О.Пчілки обігрується сюжет любовного флірту, для якого анонімне спілкування під покривом маски створює найсприятливіший ґрунт.

Зібрані нами факти підтверджують тенденцію до поступової демократизації такої специфічної форми святкової розваги як бали-маскаради, що довгий час були привілеєм beau monde - "вищого світу".

ЛІТЕРАТУРА:

¹ Див.: Курочкін О. З ранньої історії балів-маскарадів // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Збірник наукових праць. Вип.18. - Т.П.- Рівне, 2012.- С.26-31.

² Лотман Ю., Успенский Б. Новые аспекты изучения культуры Древней Руси // Вопросы литературы. - 1977. - № 3. - С. 156.

³ Вишенський І. Твори. - К., 1986. - С. 43.

⁴ Киев в 1684-85 годах по описанию служилого иноземца Патрика Гордона. - К., 1875. - С. 16.

⁵ Там само.

⁶ Див. детальніше: Всеволодский (Гернгросс) В. История русского театра. Т. I. - Л.-М., 1929. - С. 360-364.

⁷ Струков Д. Придворные маскарады в 1751 г. // Русская старина. - 1891. - № 10. - С. 220-221.

⁸ Див.: Becker-Huberti M. Lexikon der Bräuche und Feste. Freiburg-Basel-Wien, 2007.- S.192.

⁹ Див.: Колесникова А. Бал в России XVIII - начало XX века. - СПб., 2005. - С. 244.

¹⁰ Цитую за: Иконников В. Киев в 1654-1855 гг. Исторический очерк. - К., 1904. - С. 51-52.

¹¹ Честерфилд. Письма к сыну. Максимы. Характеристики. - Л., 1971. - С. 10.

¹² Цит. за: Муравьева О. С. Как воспитывали русского дворянина. - С.Пб., 1998. - С. 182.

¹³ Иконников В. С. Киев в 1654-1855 гг. - К., 1904. - С. 106.

¹⁴ Там само. - С. 107.

¹⁵ Иконников В. С. Знач. пр. - С. 74.

¹⁶ Дуков Е. Бальная культура России XVIII - первой половины XIX века // Музыкальная академия. - 1996. - № 3-4. - С. 68.

¹⁷ Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII - начало XX века). - СПб., 1994. - С. 101.

¹⁸ Лермонтов М. Ю. Полное собрание сочинений. Драммы и трагедии. - Т. III. - М., 1947. - С. 18-19.

¹⁹ Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII - начало XX века). - СПб., 1995. - С. 100.

²⁰ Лермонтов М. Ю. Знач. пр. - С. 27.

²¹ Иконников В. С. Знач. пр. - С. 350.

²² Там само. - С. 108-109.

²³ Иконников В. С. Знач. пр. - С. 156.

²⁴ Там само. - С. 338.

²⁵ Нечуй-Левицький І. С. Хмари // Зібрання творів у десяти томах. - Т. II. - К., 1965. - С. 248.

²⁶ Григор'єв Г. У старому Києві. - К., 1961. - С. 128.

²⁷ Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования. - Т. II. - Харьков, 1912. - С. 937.

²⁸ Див.: Южно-русский город в начале текущего столетия /Из дневных записок А.С.Пишчевича/ //Киевская старина.- 1886, № 1.- С.175.

²⁹ Киевлянин. - 1866. - 15 февраля.

³⁰ Див.: Нечуй-Левицький І. С. Вечір на Владимирській горі // Зібрання творів у десяти томах. - Т. IX. - К., 1967. - С. 88-89.

³¹ Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. - Ф. 14-2/23. - Арк. 10.

³² Пчілка О. Маскарад //Зоря. - 1898.- Число 4. - С.74-76.

Alexander Kurochkin. BALS MASQUES EN EUROPE DE L'EST

Le rapport a tracé les voies de dissémination des traditions aristocratiques européennes sur les bals masqués sur les terres de l'Ukraine et la Russie. Les animations festives médiévales de l'élite se sont peu à peu démocratisées et ont devenu propriété de la population urbaine.

Mots clés: Bal masqué, masque, carnaval, danse et animation

Курочкин Александр. БАЛЫ-МАСКАРАДЫ НА ТЕРРИТОРИИ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ.

В сообщении прослеживаются пути распространения европейской аристократической традиции костюмированных балов-маскарадов на землях Украины и России. Средневековое праздничное развлечение господствующей элиты постепенно демократизируется и становится достоянием более широких слоев городского населения.

Ключевые слова: маскарад, маска, карнавал, Масленица, танцы, развлечения.

Liliya TSYGANENKO,
Izmail State Liberal Arts University
Izmail (Ukraine)

SOUTHERN UKRAINE NOBILITY'S
ETHNIC STRUCTURE (LATE 18TH –
EARLY 19TH CENTURIES)

Ключові слова: дворянство, колонізація, загально-російський перепис, етнічні групи, аристократи, шляхетство.

Циганенко Лілія. Етнічна структура дворянства Півдня України (кінець XVIII – XIX ст.)

Аналізується етнічний склад дворянства Катерино-славської, Херсонської та Бессарабської губернії; участь аристократів українського, російського, молдавського, грецького, німецького, італійського походження у процесах колонізації та освоєння південноукраїнських земель Російської імперії протягом кінця XVIII- XIX ст.

Nobility stratum molding in southern Ukrainian lands was accompanied by the active nobility and incorporated processes. Unlike the most other regions of the Russian Empire, where the regional community of the nobility was formed by the local aristocracy, on the Black Sea lands the formation of the nobility stratum occurred mainly on the basis of newly arrived element by various flows, including the ethnic immigrants, which resulted in the specific process of the nobility formation in comparison with other areas of the empire.

The history of the nobility development in Southern Ukraine lands during late 18th - early 20th centuries in the various aspects represents the considerable scientific interest. It is evidenced by the variety of the special researches, which belong to the historians, economists, lawyers, literary critics, philosophers, sociologists. The growth of the interest in the history of the Southern Ukrainian nobility takes place in 90's of the 20th century. Some aspects of ethnic history of the regional nobility stratum were analyzed, the biographical researches were realized, new sources and etc were published in the works of V. Pirko, and N. Sureva¹. At the same time the question of the social and ethnic sources of the nobility stratum replenishment, the degree of property stratification, the intensity and the specificity of the nobility processes requires the solution or the clarification. Revealing the regional peculiarities of the nobility in the south Ukrainian lands, the specification of the ethnic aspects determined by the process is the objective of this article.

One of the elements of the linked areas power strengthening was the colonization policy of the tsarist regime under which the government tried to increase the quantity of the population of Novorossiysk region primarily due to the foreign colonists – Bulgarian, Greek, German, Italian and

Swiss immigrants. Thus, the tsarist did not lay aside the settlement of the land and actually the Russian nobility. Russians were the certain part of the nobility mass in the south Ukrainian lands.

By mid of 70's of the 18th century their number was insignificant in the region. Only a few representatives of the imperial elite risked to settle on the dangerous frontier. This picture changed radically after the Russian -Turkish war 1768 – 1774 years. The military men, civil officials, businessmen and simply adventures migrated in the south land. For the most part they moved from the central provinces of the empire. The historian N.D. Polonska-Vasilenko considered that the Russians were 40% of the total number of noblemen who was settled in southern lands in early 19th century.²

Among the new owners of the south Ukrainian lands, we meet the representatives of the famous Russian nobility families – Y. Popov (V. Popov's grandson, the Secretary of the Count G. Potemkin), Prince M. Trubetskoy, the Count O. Musin-Pushkin and his wife, Lyubov Oleksandrivna (nee Kusheleva –Bezborod'ko), the Princes Volkonsky). Among the landowners on the Bessarabia lands – the representatives of the Russian nobility families were Abramovy, Burski, Demidovy, Serbinovy.

Most Russians, settled in the Novorossiysk region were, as usual, the officers and had diplomas of the nobility. The traditional appointment for the Russian empire to the civil posts of the military men became particularly widespread in the southern frontier region. According to the researcher D. G. Kayuk the majority of the nobility military men were the chief-officers in viceroyalty of Katerynoslav in 1783, who occupied the officer ranks from the 4th to the 9th classes. The number of the representatives of this category amounted to 678 persons, representing almost 61% of the total

number of the military viceroyalty. The representatives of the army generals didn't disregard the Black Sea lands: 121 officers of the higher ranks (from V to I class) bore their service on the viceroyalty of Katerynoslav, which accounted for more than 10% of the public officer of this region³.

The first Russian officials came during the war 1806-1812 years in Bessarabia. Headed by the senator, the mystery adviser S. Kushnykov and his successor V. Krasno-Milashevych were engaged in the organization of the administrative management in the Danube principalities (Wallachia and Moldavia), and then in Bessarabia. The first as the chairperson of the Special office was O. Sorokunskiy - later the Bessarabian civilian governor. After him (1809-1812 years) this position occupied the exterior adviser O. Somov. One of the prominent figures in Chisinau that time was Russian - colonel Karnylovych.

In early 19th century, the number of the Russian noblemen, particularly among the government officials, was insignificant. Most of them were the military officials, who participated in the Russian-Turkish wars. Sometimes the moving to Bessarabia was forced and dictated by the official need: the transfer to the new place of the service or the possibility of obtaining the higher position. However, in those years the persons wishing to move to Bessarabia were few. P. Vihel pointed out that the service in Bessarabia was equated to the service in the Caucasus or Siberia, and those who had served in these parts for three years, got ahead of the next rank⁴.

Among the Russians whose activities connected with the land, it is necessary to allocate the Bessarabia military and civil of the governor the general-major Pavel Ivanovich Fedorov, whom due to his vigorous activity the contemporaries compared with the prince G. Potemkin. His activity of twenty (1834 - 1854) is an epoch in Bessarabia history. Let us recall some episodes, connected with the activity of P. Fedorov: in 1835 in Chisinau, the typography was founded; 1836 – the cathedral consecrated in Chisinau; in 1839 – the Bessarabia state property chamber was created, the road from Chisinau to Belts⁵ was built. The shipping traffic between Ackerman and Ovidiopol was opened due to the persistence of P. Fedorov in 1840; the permanent forest guard was established in Bessarabia to prevent and struggle against the forest fires; in 1841 the postal service in the region was realized for the first time. P. Fedorov did much useful for the improvement of the Bessarabia cities. The plan of the redevelopment of Chisinau was directly designed by P. Fedorov. Paul Ivanovich

was able to approach the capital of Chisinau region Chisinau to the level of the European city through this project.

In late 19th – early 20th centuries Bessarabia became the stay place and the permanent residence of the large number of the Russian nobility, who represented the servitor class of the civil and military officials. They received or buy the lands here, owned the real estate in the cities. The Russians or the natives of Russia were almost a quarter (110 of 468) of the noble families in the genealogical book of Bessarabia province nobility. Among the Russians, who owned the land property in Bessarabia, were also the representatives of the titled princely families – Volkonsky, Svyatopolk-Mirsky, the count – Petrovsky-Petrovo- Solovovo⁶.

According to the First all-Russian Census of 1897, 63071 noblemen lived in three Southern Ukrainian provinces; they called Russian as their native language. By the provinces, it was as follows: 36393 persons were in Khersons'ka province, 13447 persons were in Katerynoslavs'ka province, 13231 persons were in Bessarabia provinces.

Compared with other ethnic groups, the Russian was one of the largest among the mass of the nobility of the southern Ukrainian provinces and formed as a whole by the region over 67% of the general number of the nobility stratum. Evaluating the obtained results it is necessary to consider the following. Firstly, the tsarist government, trying to keep its influence in the newly connected lands, pursued the policy of the open assimilation and the Russification of the local population. The local aristocracy faced the age-old problem of the choice: either accept the Russian government, the imperial administrative system, the Russian language and culture gaining access to the privileged stratum of the empire - the Russian nobility, with the subsequent obtaining the power, ranks, awards, property, etc., or to keep the ethnic features carefully. However, at the same time forget about any support from the government, the career, the opportunity of the enrichment. Therefore, it is clear that the predominant majority of the local nobility adopted the conditions of the play, proposed by the government, gradually turning into the consolidated privileged status. Secondly, pursuing the policy of new lands colonization, at first the government counted on the reliable nobility, giving precisely the representatives of the Russian aristocratic stratum of the land in the Black Sea steppes. Thirdly, do not forget the existing exaggeration and sometimes even the falsifications, inherent in the materials of the First

all-Russian census. However told all above, in no way detract the contribution and the role of the Russian noblemen in the socio-economic, administrative-political, cultural and educational development of the Black Sea lands.

Besides the Russians, the most numerous ethnic communities of the nobility in the provinces were in Khersons'ka and Katerynoslavs'ka – the polish and Ukrainian nobility; in Bessarabia – Moldovan, polish and Ukrainian.

Some part of the nobility mass of the southern land was deeply Ukrainian routed. N. Polonska-Vasilenko tried to count the number of the Ukrainian among the landowners of the southern Ukrainian lands. By her estimate the Ukrainians made 10,5% by fifteen districts of the vicegerency of Katerynoslav in 1787. We should remember that this period of the active integration of the Ukrainian officers to the ranks of the Russian nobility, and therefore the part of the Ukrainian has already had the time to obtain the correspondent status or rank. That is why the number of the nobility of the Ukrainian origin was undoubtedly higher. Well known in Ukraine, the representatives of the senior officers' families had already considered the representatives of the Russian nobility, for example, the general-lieutenant Miloradovich, the general-major Bezborod'ko, the prime-major Kochubey, the ensign Kapnist, the ensign Malama, the exterior advisor Poletik, the exterior advisor Levenets and many others.

The considerable part among the new southern Ukrainian nobility made the previous Cossack sergeant major, which was able not to preserve property and certain privileges, but also obtain the new privileges from the new Russian government, as a rule, in the form of land. The easiest way for the nobility, cossack was service and availability of the appropriate military ranks. In 1787 S. Biluy and A. Holovatyiy submitted for approval of the ranks two lists of the cossack sergeant major: one for 91 persons, the second - for 74 people, and at the end of 1788 officers were 143 members of the previous the Zaporizhian sergeant major⁷.

There were the persons in the list of the landowners of Katerynoslavs'ka and Khersons'ka provinces early 19th cent., whom we can identify as the previous Zaporozhe sergeant major: Captain Visochin (regimental sergeant major), ensign Perehrystov (cornet), Semen and Jacob Rud (sons of the regimental Cossack captain), Captain Ostroukhov (cossack colonel), the captain Zolotarev (military comrade), Guarantor Gehenniy (regimental Captain), Major Haradzha (the regimental sergeant major Ivan Haradzha, from 1779 Captain, from 1791 – Colonel of the Black

sea Cossack army with the rank army second-major).

Joining Bessarabia to the Russian empire opened before the representatives of the southern Ukrainian nobility the new opportunities for the development of the region, but the noblemen with Ukrainian roots do not hurry to move on the new lands. In general, the first significant stratum of the Ukrainian population that settled in the lower Dniester and Danube plains emerged here in early 18th century. Creating Ust-Danube Cossack army in 1807, among other tasks, the royal administration provided with it helps establishing of the effective control of the Ukrainian population in the region. In the detachment Ust-Danube Cossack army that was situated on the Danube lands, in the early of the XIX cent. According to the "List of the Scribe of the Ust - Danube Budzhatskiy force about the available Cossacks in the service" 97.6% came from the peasant, Cossack and soldiers' families, and only 2.4% - came from the nobility, clergy, sergeant and officer stratum⁸.

According to the researcher O. Bachyns'ka from Odessa, who investigated in detail the processes of settling by the Ukrainian population of the Danube lands, the number of the Ukrainian noblemen on the lands of Danube was negligible. Thus, in Ackerman and Izmail districts in late 19th century the Ukrainian noblemen with the honorable citizens made for only 1% of the total Ukrainian population of these administrative units⁹. The amount of Cossacks of the Ust-Danube army of the Ukrainian noblemen and those who could pretend for that status was not enough. The exception was the first Cossack chieftain of this army the landowner of Elisavetgrad Ivan Pidlesetskiy. In addition, in the early of the 19th there were 15 military officers, 13 favor comrades in the army. Among names the researcher cites are T. Haydabura, D. Poloviy, I. Huba. The noblemen of the following Ukrainian families – Terletsy, Vishnevsky, Kolenky, Smolensky, Lishyny, Mitrofanovy, Navrotsky, Dyachenky and others had a great respect in Bessarabia.

According to the all-Russian Census of 1897, the number of the nobility mass, who considered the Ukrainian language as native, amounted to 1216 persons, representing 5.54% of the total number of the community of the Bessarabia nobility. This indication is the lowest among the southern Ukrainian provinces. Most (140 people) of the Ukrainian noblemen lived in the capital – Chisinau¹⁰.

Additional information is given in "Alphabetical list of the nobility families in Bessarabia province which was given in the noble

genealogical book on January 1, 1901". According to this list, the representatives of the nobility families were made in the provincial noble book that once came from Podil's'ka, Poltavs'ka, Khersons'ka, Volyns'ka, Chernihivs'ka, Kharkivs'ka, Kyivs'ka and Katerynoslavs'ka provinces. Obviously that not all noblemen-immigrants from the Ukrainian provinces were the ethnic Ukrainians, among them there are also polish, Russian and Moldavian surnames. However, the primary majority still represented the Ukrainian community of the nobility.

According to O. Yaroshevich, in late 19th century the smallest number of the Ukrainians lived in Novorossiia - only 47% population of the land" ¹¹. For the provinces of the Novorossiysk region, here, in the opinion of the author, the Ukrainian colonization somewhat was late, clashing with the active Great Russian migration, and the significant colonization by the foreign migrants. The most "Ukrainian" were Katerynoslavs'ka and Khersons'ka provinces (68% and 53% respectively), and the smallest number of the Ukrainians lived in Touraine and Bessarabia provinces (42% and 19%). If to compare the number of the noblemen with the total number of the Ukrainian population, we will come to the conclusion, the more numerous in comparison with other were the community of the nobility of Khersons'ka province – the total number of the noblemen-Ukrainians made 5791 persons, equated to 11,5 % of the total number of the stratum. The noblemen-Ukrainians of Katerynoslavs'ka province were less numerous – 3454 persons, although by the correlation to the total number of the noblemen of the province they accounted for almost 17 % ¹².

Settling the southern Ukrainian lands, the Ukrainian nobility was one of the leading groups of the noble state, played the considerable role in the cultural processes of the land, spreading education, business affair, in the works of the rural and urban institutions, settling and further development of this region.

Another group of the nobility community of the southern lands was Poles who appear on the territory of Novorossiysk land from the beginning of its official colonization. A. Skalkovskiy cites the examples of the representtatives adoption of the polish nobility in the service of the Moldavian hussar regiment: the commander of the Serbian hussar regiment Zhandr could help out 40 families of the polish noblemen and settle them in Bahmutskiy district about 1777 ¹³. From this time, the representatives of the polish noble families – Pototsky, Poniatowsky, Il'insky – get the large areas of the land in the region. The

historian affirms that the emergence of the poles in the southern land was associated not only with the military service, but also with the trade. The polish noblemen settled in Kherson and Odessa together with the earl P. Pototsky, which creates the trade office.

Obviously the Poles didn't try to get the nobleman status of the Russian Empire. They were quite enough of their nobility. Generally, at the beginning of the southern land settling the poles and especially the polish noblemen at the initial stage were few here. But over time the number of the representatives of the polish nobility greatly increased, gradually becoming one of the strong nobility ethnic mass of the Black Sea provinces.

The Tsarist government behaved with the Polish nobility according to the traditional model: first, it did not break the administrative, social and cultural status quo, and then, gradually, carried out the gradual integration. The czarism was looking for cooperation with the loyal representatives of the ruling classes, who later integrated into the aristocracy of the empire. Like most other non-Russian nobility circles (the Baltic Germans, the Finns, the Georgians), the Polish nobility guarded their ethnic identity. They lived their isolated life, and didn't mix up with the local population. The difference in language and religion made the confluence with the local population almost impossible.

It should be noted that the relations between the polish elite and the royal power were quite complex and contradictory. Due to the political opposition at the end of the 18th century, czarist government repeatedly used to seize the estates of the polish noblemen and to transfer them to the state department. In October 1795 the czarism bought the waterside estate (650 thousand des. of the land) from prince Lyubomirskiy and transferred the acquired land with the peasants to the noblemen - Dolgorukov, Tutolmin, Puschin, I. P. Saltykov (the general prosecutor who issued the agreement with Lubomirskiy), Aprelov, S. P. Yahushynskiy. Several hundred noblemen of Podil's'ka, Volyns'ka, Kievs'ka and Khersons'ka provinces moved to Bessarabia in the first two decades after 1812. Some of them settled in towns and established their communities there; some settled in the Southern Bessarabia, others went to the property owners' estates as the owners or managers by the affairs.

We find the additional list of the inhabitants of Ackerman of 1826 among the documents of the Ackerman city council, which called 5 families belonging to noble status. This is A. Tomachynskiy, Y. Pawlowskiy, A. Dromitko, and

M. Shaiko. The list is also contained Ahifton, Paul, Stephen and Timothy Dolhonovski¹⁴. For example, in 1827 the Polish nobleman lived in Izmail district in v. Chumachuk (6 persons), in the colony Dolekyu (3 persons), colony Taraclia (3 persons), v. Hasan-Batir (19 persons), v. Gora-Bukuluy (16 persons). The villages Cybulski, Bukoyemka, Yanivka, Shyryaevy appear thanks to the immigrants in Tiraspol's'ka (Odes'ka) district.

The first information indicating the number of Polish population in the South of the country is in the "Statistical Review of Bessarabia province of 1822 – 1828 for 1827. The total Polish population in Bessarabia was 3.224 persons¹⁵. It is practically impossible to identify what percent of the total number represented the nobility classes. The historian A. Skalkovskiy also tried to set the number of the Polish noblemen, who lived on the territory of Bessarabia. After reviewing the church lists, he proved that their number in early 19th century reached about 2.000 persons.

More detailed information about the number of Polish nobility is presented in the materials of all-Russian Census. The analysis of the facts shows that the number of the Polish noblemen in Southern Ukrainian lands was the same as Ukrainian noblemen and accounted for 10908 persons or 11.75% of the total number of the noblemen in Bessarabia, Katerynoslavs'ka and Khersons'ka provinces. The distribution by provinces has certain features. If we compare Bessarabs'ka and Katerynoslavs'ka provinces, the number of the noblemen-Poles was almost identical according to their origin, but the correlation of the nobility total number in the province is slightly different - in Bessarabia it is almost 10%, and in Katerynoslavs'ka provinces - more than 12.5%. The situation in Khersons'ka region was significantly different from previous regions: it gave only 6.64% mass of the nobility of the land under much more number of the Polish element among the nobility of the province - more than 6 thousand persons.

Most of the Polish nobility lived in the cities of Bessarabia – 1.213 persons or 56% of the total number of the Polish nobility of the land. The most numerous Polish community was in Chisinau, Bendery and Khotyn, the smallest - in Kilia and Cahul (less than 1%). 44% of the Polish noblemen, or 953 persons inhabited in the rural area. Khotyns'kiy, Sorokskiy and Beltskiy counties were the most appealing for the Polish nobility. We should name the families of this time among the famous Polish landowners in Bessarabia: Jankowski, Dolivo-Dobrovolsky,

Lehanzevych, Derozhynsky, Sokolovsky, Tushynsky, Kulikovsky and others¹⁶.

Among the Polish nobility mass the military service enjoyed the special respect. Most of the Polish noblemen of Southern Ukrainian provinces connected their lives with the service in the army; particularly with the established Danube Cossack army on the Danube lands in 1828. It is known that there were noblemen in the army: M. Tomachynskiy, Y. Ohotskiy, D. Romanivskiy, P. Panfilovych, F. Kyslyavskiy, and P. Lozinsky. In 1836, the Cossack chieftain of the Danube army was Colonel Stanislav Timofiyovich Wasilewsky, who came from the Polish family of the nobility.

The analysis of the alphabetical lists of the nobility families in Bessarabia province on January 1, 1911 allows us to define the distribution of the representatives of the Polish noble status by categories or classes, which are following: the representatives of the Polish noble families of Bessarabia province made only four of the six parts of the genealogical book. Most of the Polish nobility was included in the first part of the genealogical book - 25 persons or 52%. Eighteen representatives of the Polish noble status were included in the sixth most prestigious part of the book, which constituted 37, 5% of the total number of the noblemen-Poles, made into the genealogical book of Bessarabia province. The small part was represented by the Polish military (8, 3%) and civil (2%) nobility. The majority of the Polish noble families living in Bessarabia had a long history and the considerable "experience" belonging to the privileged stratum. 51.1% of all Poles registered in the genealogical book were beginning their families from the middle of the 18th century and some of them – even from the last third of XVI (Joseph Lysakovskiy). Only 8, 3% of the Polish noblemen belonged to the so-called "new nobility" - those who received their status only in the second half of the 19th century.¹⁷

One of the famous Polish noble families of Novorossiysk region was the Dolivo-Dobrovolskys who belonged to the ancient Polish noble family. Gregory Onufriyovych Dolivo-Dobrovolsky was introduced the first in the genealogical book of Bessarabia province, who served in the guards of the Moscovian regiment and since 1846 he settled in the v. Terzyeny of Orhyeyevskiy district. The Dolivo-Dobrovolskys were the famous Bessarabia landowners, they owned the family lands: the estates Butseny (1.500 des.) of Chisinau district; Bravicheny (404 des.), Dyshkovo and Poluputsyntey (1.800 des.) of Orhyeyevskiy district; Byeshtamak (250 des.) of Bendery district.

One of the most famous representatives of the family Dolivo-Dobrovolsky was Roman Grigorovich – the last marshal of the Bessarabia nobility, born July 6, 1868, graduated from the faculty of law of the Novorossiysk University, in 1893. Actively engaged in public works - was elected on the elective rural and noble posts. From 1894 till 1914, he served as the trustee for the rural schools, the honorable magistrate; he was the member of the trustee of the council of the Chisinau girls' school, the trustee of the Kokorozensky agricultural school. In 1905 he was elected the magistrate in three district at once - Khotyn, Ackerman and Bendery. From 1899 - participated in the work of the noble class organizations repeatedly elected the marshal of nobility of various districts in Bessarabia province, and on February 21, 1914 - on June 3, 1923 served as the leader of the Bessarabia nobility¹⁸.

The Polish nobility of Southern Bessarabia provinces occupied the prominent place in the public and socio-economic life of the region, objectively promoting the modernization of the society, the formation of new interests related to the industrial development and new achievements of the progress.

REFERENCES:

¹ Пірко В.О. Освоєння Півдня України в XVI – XVIII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.06 – “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / В.О.Пірко. – Київ, 1996. – 35 с.; Сурева Н. В. Поміщицька колонізація Південної України в останню чверть XVIII – першу чверть XIX ст.: механізм фондоутворення джерел / Н.В.Сурева // Південна Україна XVIII - XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – 2000. – Вип.5. – С. 83-94.

² Полонская-Василенко Н.Д. Из истории Южной Украины в XVIII в. Заселение Новороссийской губернии (1764 - 1775) / Наталья Полонская-Василенко // Исторические записки. – 1941. – Т. 13. – С. 130-174.

³ Каюк Д.Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. XVIII – на початку XIX ст.: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01/ Каюк Дмитро Григорович. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 144.

⁴ Вигель Ф. Ф. Замечания на нынешнее состояние Бессарабии: Писано в окт. 1823 г. / Соч. Ф.Ф. Вигеля. – Москва: Унив. тип., 1892. – С.18.

⁵ Халиппа И.Н. Основные исторические данные о Бессарабии/ И.Н.Халиппа // Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии. – Кишинев. – 1902. – Т. II. – С.42.

⁶ Алфавитный список дворянским родам Бессарабской губернии, внесенным в дворянскую

родословную книгу по 1-е января 1911 года. – Кишинев, 1912. – 48 с.

⁷ Голобуцкий В. А. Черноморское казачество/ Владимир Алексеевич Голобуцкий. – К.: Издательство академии наук Украинской ССР, 1956.– (Институт истории АН УССР). – С. 146.

⁸ Бачинський А.Д. Джерело для вивчення історії народної колонізації Буджацького степу і пониззя Дунаю в кінці XVIII – на початку XIX століття / А.Д.Бачинський // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К. – 1963. – № 4. – С. 72.

⁹ Бачинська О.А. Колонізація українським населенням Придунайських земель. XVIII - начало XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: 07.00.01 “Історія України” / Олена Анатоліївна Бачинська. – Одеса, 2002. – С. 24.

¹⁰ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. - Т. 3 – Бессарабская губерния.... – С. 246, 234.

¹¹ Ярошевич А. Очерки экономической жизни Юго-западного края: Вып.6: Общий очерк [экономической жизни Юго-западного края]/ Андрей Иванович Ярошевич – Киев: тип. А.М. Пономарева, 1913. – С. 2, 5.

¹² Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. ...- Т. 47: Херсонская губерния. - 1904. - [6], XVI, 319 с. – С.286; Т. 13. – Екатеринославская губерния. - 1904. - [6], XIV, 234 с. – С.206.

¹³ Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края : [в 2 ч.]. / А.А.Скальковский. – Одесса: Городская типография, 1836. – Ч.1. – 1836. - 289 с.

¹⁴ Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУ “ІА”). – Ф.1. Аккерманська міська дума. – Оп.1. – Спр. 261. Іменні списки осіб, не внесених до списку мешканців міста Аккерману по останньому перепису (21 грудня 1826 р. – 18 травня 1829 р.) – 219 арк. – Арк. 160, 169.

¹⁵ Берг Л. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность: (С 10-верст. этногр. карт.) / Лев Семенович Берг. – Пг. : Рос. гос. акад. тип., 1923. – 59 с. – (Тр. Комис. по изучению племенного состава населения России / РАН). – С. 8.

¹⁶ Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Торгово-промышленный адрес-календарь Российской империи на 1897 год. – СПб.: Издание А.С.Суворина, 1897. – 322 с., 2883 столб.

¹⁷ Алфавитный список дворянским родам Бессарабской губернии, внесенным в дворянскую родословную книгу по 1-е января 1911 года. – Кишинев, 1912. – 48 с.

¹⁸ Сайт “Молдова, Бессарабия, генеалогия” – Все о Бессарабке – Режим доступа: www.bessarabia.ru

Цыганенко Лилия. ЭТНИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ДВОРЯНСТВА ЮГА УКРАИНЫ (КОНЕЦ XVIII – XIX ВВ.)

Анализируется этнический состав дворянства Екатеринославской, Херсонской и Бессарабской губерний; участие аристократов украинского, русского, молдавского, греческого, итальянского, немецкого происхождения в процессах колонизации и освоения южноукраинских земель Российской империи в конце XVIII- XIX вв.

Ключевые слова: дворянство, колонизация, общероссийская перепись населения, этнические группы, аристократы, шляхта.

Tsyganenko Liliya. ETHNIQUE COMPOSITION GENTILHOMMERIE AU SUD DE L'UKRAINE (LA FIN 18 - 19 ART.)

Dans article se dépouille ethnique composition gentilhommerie Yekaterinoslavskoy, Khersonskey et Bessarabskoy domaines participation aristocrates ukrainienne, russe, moldavienne, grec, polonais, italien genèse dans processus colonisation sud sols ukrainienne Russie empire dans deuxième demie 18 - 19 siècles.

Termes clés: gentilhommerie, colonisation, recensement population, ethniques groupes, aristocrates.

ФІЛОСОФІЯ

УДК 130.3

Галина БЕЗАРОВА

Буковинський державний
медичний університет
Чернівці, Україна
Bezarova48@mail.ru

ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ДУХОВНОСТІ

Key words: *spirituality, spirit, soul, religious, spiritual values, spiritual needs.*

Bezarova G. I. Philosophical and religious content of the concept of spirituality.

In the article the author attempts to explore the concept of spirituality through analysis of religious and philosophical foundations of the determination of spirituality. The main directions of formation of spirituality as a component of human existence and human's being. Spirituality is presented as a morally oriented will and reason, as the integration of morality, humanity and the ability to self-willed.

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах проблема розвитку духовної сфери особистості залишається актуальною, оскільки, незважаючи на розробленість багатьох аспектів окресленої проблеми, наукове пізнання духовності пов'язане зі значними труднощами: недостатнє вивчення феномену «духовності»; складність його дослідження; неоднозначність у концептуальних підходах; практичне використання термінів сучасними науковцями.

Із посиленням наукового інтересу до означеної проблеми, безперечною є актуальним висвітлення питання наукового змісту категорії «духовність», духовного розвитку особистості як важливого аспекту її становлення.

Мета та завдання дослідження. Досліджуючи дану проблему з наукової точки зору, важливо проаналізувати різні погляди філософів на проблему духовності з метою визначення сутності даного феномена як атрибуту людської сутності.

Ступінь наукової розробки проблеми. Поняття «духовність» завжди займало чільне місце у філософії, особливо у вирішенні ключових проблем: людина, її місце й призначення у світі, зміст її буття, культура, суспільне життя. У контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговує розробка проблеми духовності особистості в роботах Е.Гуссерля, П.Козловські, Е.Муньє, С.Франка,

М.Фуко, А.Швейцера, М.Шелера, К.Ясперса; здобутки російської релігійної філософії (В.Соловйов), української філософії серця (Г.Сковорода, П. Юркевич); з'ясування персоналістичної позиції М.Бердяєва. Філософський аналіз духовних основ у ХХ столітті пов'язаний з такими філософами, як Мартін Бубер, Макс Пелер, П'єр Тейяр де Шарден, Ауреліо Печчеї, Еріх Фромм, Віктор Франкл та ін.

Чільне місце проблеми духовності посідають у вітчизняній філософії. Зокрема, ця проблема ґрунтовно досліджувалась у межах Київської світоглядно-антропологічної школи, яку представляють такі вчені, як В. Шинкарук, С. Кримський. Сучасні вчені М. Каган, Н. Силуянова, А.Алексеєнко, І. Бех, Б. Братусь, О. Бойко також досліджували проблеми духовності як однієї з найважливіших суттєвих характеристик людини, як ціннісний зміст та спрямованість буття людини. Починаючи з 90-х рр. ХХ століття в Україні дослідження духовності спрямовано у таких основних напрямках: - релігієзнавчому, предметом якого є духовність, витлумачена богословськи, як досконалість віри в надприродні сили; - культурологічному, в контексті котрого духовність постає як спосіб самопобудови особи в межах культурного світу через самовизначення і самоспрямування особи, що передбачає не лише знання, але й почуття, осмислення дійсності, здатність до співнереживання; - філософсько-соціологічному, в якому духов-

ність розглядається як багатомірний соціально-історичний феномен, специфічність виявів якого зумовлена своєрідністю всесвітньої історії як поліцентричного утворення.

Треба визнати, що питання сутності духовності як дефініції, її змісту та структури потребує подальшого системного вивчення. До визначення поняття духовності у вчених немає одностайної думки. Кожний науковець тлумачить поняття «духовність» по-різному, розуміючи духовність як явище багатоаспектне. Важливо враховувати, що поняття «духовність» завжди в філософії мало важливе значення, займало чільне місце у визначенні ключових проблем суспільного розвитку, а саме: людина, її місце й призначення у світі, зміст її буття, культура, суспільне життя. На сьогодні проблема полягає ще й в тому, що окремо кожна із специфічних характеристик духовності людини на тому чи іншому рівні її розвитку визначає її сутність, але не складає її загального системного бачення.

Формування категорії «духовність» переважно пов'язують з християнським світорозумінням. Саме християнство з часу свого виникнення відрізнялося від існуючих на той час релігій тим, що вперше привернуло увагу на якості внутрішнього світу людини, назвавши його одухотвореним (духовним). Власне поняття «духовність» християнське віровчення етимологічно пов'язує з поняттям «дух», яке за своїм змістовним походженням є категорією релігійною, відображає явище, яке втілює в собі принцип взаємозв'язку, взаємодії, опосередкування одного іншим, опираючись на фундаментальний вимір буття - цілісність.

На наш погляд, методологію дослідження духовного змісту особистості (людини) започаткував Августин Блаженний. Для Августина людина – це душа, якій служить тіло, на відміну платонівської філософії, де тіло витлумачувалось як темниця душі.¹ Для Августина людина – це єдність душі і тіла. Саме в теологічно-філософських поглядах Августина цінність людини визначається її духовним станом, прагненням до духовного самовдосконалення, а не тілесного, що властиво було античному світосприянню. Душа у вченні Августина є самотньою субстанцією, яка не може бути ні тілесною властивістю, ні видом тіла. Вона не містить у собі нічого матеріального, володіє лише функцією мислення, волі, пам'яті, але не має нічого спільного з біологічними функціями. Від тіла душа відрізняється досконалістю, яка обумовлюється тим, що душа близька до Бога і безсмертна. Душа, а не тіло, пізнає Бога. Перевага душі над

тілом вимагає, щоб людина турбувалася про душу, пригнічуючи прагнення до чуттєвих насолод. Душа, за Августином, є розумною і саме це виділяє людину з тваринного світу, уподібнює її Богу та уособлює собою Абсолют. Ця ідея з часом була розвинута філософією Фоми Аквінського.

В той же час Бог виступає і причиною пізнання, він вносить світло в людський дух, в людську думку, допомагає знаходити людям правду. Бог є найвищим благом і причиною будь-якого блага. Так само як усе існує завдяки Богу, так і кожне благо виходить від Бога. Августин аналізував ідею Бога у співвідношенні з людиною, а людину у відношенні до Бога, тим самим здійснивши дуже тонкий аналіз життєвого шляху людини, яка володіє свободою волі, а тому тільки в її силі прагнути до вдосконалення власної душі у своїй спрямованості до Бога, тобто проймається Духом Святим, одухотворяється. Тільки через єднання з Богом, за Августином, людина може досягнути щастя.

Християнська релігія розглядає людину не як просте Боже створіння, а як істоту, яка зуміла прийняти від Бога і розвинути у собі божественний дар – творити, жити у процесі діяльності, володіючи при цьому дарованою Богом свободою волі.

В християнській антропології духовність розглядається як певний набір особистісних рис і формує структуру особистості. За християнською традицією Бог створив людину за образом своїм і подобою, тому, за філософією Августина, людина, як і Бог, має триєдину сутність: тіло, душа та дух.

Душа – це реакція організму на довколишнє середовище: страх, любов тощо. Душа – це елементарна психіка, яка ускладнюється шляхом еволюції та є тілом для духа.² Душа як внутрішнє джерело людського існування з необхідністю, як і все людське, потребує свободи, суверенності, незалежності. І тоді вона реалізується у прагненні вийти за межі внутрішнього світу людини, «вихлюпується» у вигляді сили, яка реально скеровує життя людини і суспільства. Ця сила окреслюється поняттям «духовності».

Дух – це те, що відрізняє людину від тварин. З позиції релігійної філософії це образ і подоба Бога, тобто це те, що притаманне тільки людині. Іншими словами – це «творче самопізнаюче, незриме і безсмертне начало. Дух за своєю природою ширший за всі раціональні визначення. Дух – це мислення, свідомість, воля людини, це весь той множинний складний ар-

сенал і в той же час єдиний цілісний потік, який складає особливість людини»³.

Духовність в християнстві розглядається як існування таких явищ, які потенційність духу перетворюють у реальність духотворчості. Прикладами релігійного уособлення явища духовності є *віра* у Бога, *любов* до Бога, *надія* на Бога. Це також божественна освяченість людини і всього людського честю, совістю, гідністю, відповідальністю, свободою тощо. Все, чим конкретно у своєму житті керується людина і що освячене Богом, в християнстві називається духовністю.

У період Просвітництва, життя, вчинки людини переважно оцінювалися з позицій раціональної доцільності, а християнські цінності перестали прямо ототожнюватися з християнством як релігією, а визнавалися як універсальні моральні цінності західної, тобто християнської цивілізації; в культурологічному її вимірі, набули абсолютного загальнолюдського характеру. У більшій мірі це стало наслідком тотального заперечення релігії у Новий час. Успіхи у розвитку природознавства пропонували новий погляд на світ. Тим не менш, важливо позначити хоча би два фактори, які вплинули на те, що релігійний світогляд у таких умовах все ж таки не зникає, а навіть навпаки, відбувається навернення до релігії. По-перше, людині необхідний духовний вимір життя. Класичне зведення духовності до раціональності виділяє тільки один її аспект, і тому обов'язково примітивізує життя духа. Тільки душевно-емоційне життя за умов його інтенсивності не дає необхідної глибини. В результаті раціоналістичне обґрунтування, наприклад, моралі привели до релятивізму і запереченню людського взагалі.

Події ХХ століття стали другим приводом для відродження релігійного світогляду. Розчарування у всемогутності науки, яка спричинила глобальні екологічні катастрофи, поставило само виживання людства під велике питання і штовхає його до пошуку виходу в чомусь принципово іншому – зокрема, в духовному. Зокрема, до проблем духовності звернувся у своїх працях М. Бердяєв, який розглядав її у тісному зв'язку зі свободою людини та її волею. Він розрізняє два поняття – душа і дух. Душа є творчий процес, активність. Дух – це надприродне, виступає як свобода і вільна енергія, вища якісна цінність⁴. Дух є смисл, який надає об'єктивації духу, що втілюється та реалізовується в людському житті. А людська природа, при цьому, є динамічна та мінлива завдяки свободі волі людини, тому і прояви її духовності можуть бути різними.

Таким чином, духовність, є наслідком активності та творчості.

Поступово на Заході формуються різні підходи до вивчення духовності людини: соціально-філософський, психологічний, морально-етичний, релігійний. Соціально-філософський підхід полягає у розумінні духовності особистості як сукупності таких іманентно притаманних їй якостей, як свідомість, світогляд, ціннісні орієнтації, соціальні почуття, що відображають в ідеальній формі інтереси, потреби особистості та суспільства як соціально цілого, спрямовують діяльність людей до реалізації та здійснення усвідомлених інтересів. Людина – це одночасно духовна, розумна та діяльна істота. Їй притаманні релігійна віра, ціннісні орієнтації, пам'ять про минуле і надія на майбутнє, почуття гумору, переживання своєї смертності. Завдяки розуму вона здатна контролювати свої інстинкти і потяги. Створюючи науку і техніку, людина не тільки осягає закони дійсності, але й перетворює її.

Духовність є тією потенційною суттю людини, яка забезпечує їй повноцінний розвиток і саморозвиток, засвоєння соціального досвіду з метою перетворення власної природи. Виступаючи як суть людини, духовність, одночасно, є метою і результатом становлення людини. Таке подвійне буття духовності як суть і як результат формування особистості є ще однією причиною, що породжує проблему в розумінні природи духовності. Важливим є всебічний і безперервний розвиток творчого і духовного потенціалу людини за допомогою власних зусиль. Проблема духовно-етичного буття людини є основоположною, оскільки її рішення, кінець кінцем, визначає характер і напрям її розвитку, форми взаємодії з світом. Психічна і духовна зрілість – основа гармонійності особи. На це, як правило, звертають недостатню увагу навіть психологи.

З цього приводу Бердяєв М.А. писав: «Якщо людину розглядати виключно як засіб для розбудови суспільства, якщо вона лише засіб для економічного процесу, то доводиться говорити не стільки про появу нової людини, скільки про зникнення людини, тобто про поглиблення процесу дегуманізації»⁵.

У сучасному релігійному вжитку духовність, як правило, пов'язують з внутрішньою релігійністю, вірою, містичним досвідом, «спілкуванням з Богом». Внаслідок божественної присутності світ набуває рис гармонійної упорядкованості, символічності та розумної доцільності (телеологічності). Рух до Бога, відповідно, сприймається не просторово, а заглиблено-духовно. Останнє є осередком пси-

хічних і фізичних сил людини, індивідуальним вмістилищем мудрості, місцем діалогу людини з Богом. Віра як почуття сприймається як внутрішня, інтуїтивно-містична релігійність, процес богопізнання і самопізнання зливаються в органічне ціле. Саме через це ХХ століття характеризується наверненням до релігії, але вже за нових умов. Виникають нові релігійні рухи, в яких відбувається синтез, а точніше, синкретизм східних, християнських і наукових уявлень, плодяться пара-християнські і псевдо-християнські рухи. До того ж вони користуються набагато більшою популярністю, ніж традиційні релігії або конфесії, оскільки всі вони вказують «шлях духовного самовдосконалення» і дають «досвід духовного життя» для тих, хто бажає духовності.

Сьогодні, на жаль, особистість, яка раніше розглядалася як вища трансцендентна сила і яка володіла божественними якостями і здібностями, практично втратила статус вищої цінності. В кращому випадку сучасна людина розглядається як зосередження соціальних зв'язків, спрямованих на активну економічну та політичну перебудову. Потенціальний духовний арсенал такої «перебудови» вбачається тільки у світських цінностях культури, гуманістичній течії тощо. На Заході позитивна роль релігії практично не вказується⁶.

Заслугує на увагу, на нашу думку, бачення проблеми духовності людини ХХІ століття відомим українським філософом С.Б. Кримським. Зокрема, він виділяє декілька принципів духовності сучасної людини: - принцип ціннісного сходження, виходячи із «вертикальної» сутності людини («її життя вимірюється не кількістю років, а ступенями ціннісного сходження»); - принцип полісітємності, тобто в нашій діяльності жодна мета не повинна бути єдиною («якщо це станеться, то вона перетвориться на предмет фанатичної віри»); - духовність як спосіб життя. Духовність, за думкою філософа, визначається перш за все ціннісним досвідом людини і людства в цілому. «Духовність – то взагалі весь той ціннісний досвід людства і вона за епохами не поділяється. Йдеться про актуалізацію того, що накопичило людство; не всього – а того, що відповідає нашому часу. Духовність – це завжди ціннісне домобудівництво особистості. Це отой безкінечний шлях до формування свого внутрішнього світу, що дозволяє людині не залежати повністю від контексту, зовнішнього життя, тобто залишатися собі тотожним. Справжня духовність – служити іншим людям. Такі явища не втрачають свою цінність і в наші часи.

Досліджуючи вказану проблему, ми дійшли висновку, що духовність є творчою здатністю людини до самореалізації та самовдосконалення й має складну структуру. З метою аналізу складових духовності важливо опиратися на системний підхід, який передбачає вивчення духовності як системи, елементи якої знаходяться у взаємодії. В свою чергу самі складові елементи духовності виступають як складні системи. Мова йде, в першу чергу, про таку складову духовності, як *духовні цінності та ціннісні орієнтації*, адже духовність насамперед виявляється у спрямуванні інтересів, нахилів людини на пізнання, засвоєння та створення духовних цінностей.

Наявність цінностей є виявом небайдужості людини у ставленні до оточуючого, яка виникає зі значущості різних сторін, аспектів навколишнього світу для її життя. *Духовні ціннісні орієнтації* – це складна система, сформована на рівні переконань і спрямована на процес засвоєння духовних цінностей, адекватно проявляється в реальній поведінці й діяльності людини. Якщо ціннісна орієнтація завжди носить індивідуальний характер, то ціннісні уявлення, хоч і здаються людині суто індивідуальними, насправді ж завжди є типовими уявленнями певних соціальних груп, представником яких даний індивід виступає. Вони є зовнішніми стосовно до конкретного індивіда і лише привласнюються ним у результаті їх засвоєння. У такий спосіб забезпечується механізм взаємозв'язку і взаємодії індивіда й суспільства, одиничного і загального, внутрішнього й зовнішнього.

Водночас це є позитивна установка особистості на духовні вчинки. За умов цілеспрямованого формування духовні ціннісні орієнтації можуть набути вищої форми — трансформуватися на *духовні потреби*, тобто систему мотивів активності людини, яка спонукає людину до різних видів духовної діяльності (пізнавальної, естетичної, комунікативної). На відміну від інших видів діяльності, духовна визначається не прагматичними цілями, а спрямована на задоволення безкорисливих духовних потреб, переорієнтація духовної природи людини з цінностей споживання на духовні цінності. Система цінностей як внутрішня основа ставлень індивіда до дійсності дає можливість розкрити механізми поведінки особистості, пояснити та спрогнозувати її. Власне система цінностей є основою формування життєвих цілей і планів та духовною базою, орієнтиром у виборі напряму життєдіяльності⁸.

Складовою поняття духовності є також моральність, яка стала невід'ємною ланкою спів-

існування людини і виступає в цьому тлумаченні як смисложиттєва цінність. Етична діяльність людини зумовлює, на думку С.Кримського, повернення до християнського витлумачення особистісних виявів духовності (триєдність Віра – Надія – Любов – як базис для розуміння духовності). «Феномен утвердження етичної духовності, моральної політики і морального світу є характерною рисою соціально-історичного прогресу в ХХІ столітті...на порядок денний нашого часу знову ставиться ідеал мудрості в її етичному витлумаченні. Особливістю такої мудрості є радикальна перевага людських цінностей перед будь-якими інтелектуальними спокусами і вигодами»⁹.

Підводячи підсумок, звернемо увагу, що духовність це складова якість людини, здатність до самовизначення, тобто діяти у відповідності зі своїми цілями і цінностями, вміння долати саму себе як винятково природну істоту і все більшою мірою реалізовувати себе як істоту духовну. «Можливо, поєднання життєвості та духовності, підставою якої є насамперед моральність стосунків, наблизить нас до гармонійного здійснення людини у світі, адже саме духовність визначає свободу волі людини, внутрішню мотивацію її поведінки»⁹.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії: Підручник. – К.: Либідь, 2001. – С. 25,38.
2. Мень А. Беседа о духовности. – Рига: «Кино». – 1989. – № 7. – С. 20.
3. Сушко В. Два контексти духовності // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Випуск 414-415. Філософія. – Чернівці: «Рута», 2008. – С. 164.
4. Бердяев Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого // Н. Бердяев. О назначении человека. М.: Республика, 1993.
5. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: 1990. – С. 148.
6. Чистякова О.В. О возможности синтеза светских и религиозных ценностей в контексте православной антропологии. – Труды членов Российской философского общества. Вып. 2.: Московский философский фонд. 2002. – С. 177.
7. Кримський С.Б. Принципи духовності ХХІ століття. // «День». – № 210. – 15 листопада 2002.
8. Кізь О.Б. Ціннісні орієнтації депривованого юнацтва як духовний стрижень особистісної програми життєдіяльності // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. X. – К.: 2008. – С. 227.
9. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К.: ПАРАПАН, 2003. – С. 187.

Bezarova G. I. CONTENU PHILOSOPHIQUE ET RELIGIEUX DU CONCEPT DE LA SPIRITUALITE.

Dans l'article «Contenu philosophique et religieux du concept de la spiritualité» on fait l'essai d'étudier le concept de la spiritualité par l'analyse de la détermination des fondements religieux et philosophiques de cette notion. Ici sont présentées les principales directions de la formation de la spiritualité comme une composante de l'existence humaine et de sa vitalité, ou la spiritualité est présentée comme la volonté et l'esprit moralement orientées comme l'intégration de la morale, l'humanité, la capacité d'autorégulation volontaire.

Mots-clés: *spiritualité, esprit, âme, orientations des valeurs spirituelles, besoins spirituels.*

Безарова Г. ФИЛОСОФСКО-РЕЛИГИОЗНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ ДУХОВНОСТИ.

В статье сделана попытка исследовать понятие духовности посредством анализа религиозных и философских оснований определения содержания духовности. Представлены основные направления формирования духовности как составной бытия человека и его жизнедеятельности, где духовность представлена как морально ориентированные воля и разум, как интеграция нравственности, гуманности, способности к волевой саморегуляции.

Ключевые слова: *духовность, дух, душа, религиозность, духовные ценностные ориентации, духовные потребности.*

УДК 167/168:124.5

Bohdana MANCHUL,
Bukovinian State Medical University,
Chernivtsi (Ukraine),
danam@ukr.net

**AXIOLOGICAL AND COGNITIVE
POTENTIAL OF INTEGRATIVE
PROCESSES IN SCIENCE**

Ключові слова: *методологія науки, синтез, наука, дисциплінарність, міждисциплінарність, природничо-гуманітарна картина світу.*

Манчул Б. Аксіо-когнітивний потенціал інтегративних процесів у науці.

Стаття присвячена висвітленню основних інтегративних тенденцій у науці і виявленню ролі міждисциплінарного синтезу у формуванні цілісної системи сучасного наукового знання. Розкрито сутність, історичні різновиди, світоглядні та методологічні засади інтегративних тенденцій, когнітивно-ціннісний потенціал інтеграції та міждисциплінарного синтезу наукового знання.

The state of modern science indicates that, along with the differences that exist between social and humanitarian knowledge on one hand and natural on the other, there is a lot in common, which emphasizes the potential for further informative and valuable synthesis of scientific knowledge.

The relevance of this topic is that the differentiation of scientific knowledge is balanced by its integration, which involves not only the coexistence or formal unity of science, but also mutually beneficial exchange of approaches, research methods, concepts and categories that contributed to interdisciplinary synthesis and the emergence of new disciplines.

Therefore the purpose of this article is to analyze the trends in modern philosophy and methodology of science in synthesis of scientific knowledge into a coherent natural and humanitarian world picture. For many centuries, science has tried to follow the standards by which scientific knowledge of the world had to reflect reality. However modern science has rather complex structure with partly interrelated and incompatible elements which have integrative characteristics. This brings us to the main questions: "How will a new integrated science look?" and "What shall we expect from it?"

In the past attempts have been made to create a universal method (or methods) that would be accepted if not by all disciplines then at least by most of them. Emphasis was made on the methodological and narrative unity. This showed the cause of the peculiar dependence of cognitive science on natural science in both methods and content, and its reduction to logical manipulation of symbols. Therefore, it was assumed that it is impossible for a certain discipline to be independent of others. Moreover, as it turned out even basic sciences such as physics may have some internal disputes.

In the subject area of science two knowledge systems singled out -knowledge of the nature – natural science and knowledge of significant individual, group, and state values of mankind - the humanities. Although both of them declared the principle that truth is equal before all levels of researchers that no past achievements are taken into account when it comes to scientific evidence. Science as a distinct culture of human knowledge about the nature and value of social life was also influenced by other areas like spiritual culture, experience, wisdom, traditional medicine, moral system, natural philosophy etc. This fact gives the right to interpret the concept of "nature studies" and "social studies" as the natural and human sciences, but in the sense of a wide range of scientific and non-scientific types of knowledge.

Modern philosophy of science considers scientific knowledge as a social and cultural phenomenon. And one of its objectives is to study how historical changes influence the establishment of new scientific knowledge and mechanisms of influence of social and cultural factors on the process. However if the research strategy and scientific functions in society change, the science starts to raise the following questions. Will science continue to change or will scientific rationality take priority in the scale of values? Are scientific values unique to a particular type of culture and civilization? Can science lose its previous values, status, and its features? Which changes can be expected in the system of the research in terms of its interaction with other areas of culture? As a matter of fact science develops so we should expect both new discoveries and scientific revolutions, the same as increasing trends in

integration processes both within science and beyond¹.

It is important to bear in mind that the process of synthesis in science was made not only with a purpose to reduce to a common denominator increasing volume of empirical and theoretical knowledge, but also with progressive disciplinary fragmentation and differentiation of science. Certainly at different stages of knowledge development synthesis occurred in different ways. It was subjected to the overall logic of scientific cognitive activity that is evolving from an encyclopedic classical cumulativism to modern science methodological pluralism².

The system of knowledge, since the 11th century when first universities were found in Europe and up to nowadays, has been having disciplinary structure or sectoral focus. In the process of development and systematization of the existing production of new knowledge science became more specialized. Later this specialization was called disciplines. Such disciplinary basis gave birth to different faculties in universities. Although obvious is the fact that new disciplines continue to emerge which is the result of scientific synthesis.

The opposite of synthesis in science is the concept of "disciplinarity", understood as "relatively self-contained separate sphere of human experience, which consists of experts of a field of knowledge, pursuing a common goal and developing the relevant concepts, facts and methodology"³. Therefore disciplines differ in their approaches to research methods, norms, and values. Disciplinary science is an artificial science because it reflects the world in excerpts, not in its entirety. In other words, disciplinarity is a demarcation of knowledge that does not always correspond to the processes and interactions that occur in reality.

Despite the fact that modern science is disciplinary, the idea of the synthesis of scientific knowledge becomes increasingly relevant today, given the challenges, problems and obstacles faced by science. Although there are critics to this idea such as J.Fodor, J.Dupre. Once science was an integrated knowledge and it was called "philosophy". In ancient philosophy philosophers, scientists were interested in everything – from space up to a man. The first attempt to break science into disciplines was made by Aristotle (no wonder he is now considered the founder of many disciplines), and since then it has been having sectoral focus of science as fundamental.

An interesting fact is that Greeks themselves for the first time began to consider scientific synthesis. The first attempts were made pre-Socratics. In particular there was an important issue of singular and plural, as well as the question whether the world and our knowledge of it matches. Ancient thinkers had tried to define the principle on which they proceeded to form their views. These principles had a unifying character (Pythagorean numbers, Democritus' atom, Plato's

idea, and Aristotle's categories). It should be noted that this synthesis had inside knowledge and external displays. Greeks made attempts to combine science, mythology, and culture. Even such "pillars" of rationality and logic, as Plato and Aristotle in their works often turned to mythological characters, events, scenes and characters. With the emergence and consolidation of Christianity the idea of knowledge, which was the main content of Arabic science, was based on the mapping of the law of the Creator, the center that controls and directs all. It is this tradition that gave impetus to the creation (or attempt to produce) the first encyclopedias. In the Middle Ages the realities of being determined system of values and their relation with the divine perfection, their attachment to grace. The definition of values met hierarchy of knowledge, ranging from theology up to other sciences.

One of the most prominent supporters of the synthesis of knowledge was the Catalan philosopher and theologian Ramon Llull. He believed that it is possible to make a complete fusion of philosophy and theology. He also attempted to systematically explain the structure of science in general and its particular areas (law, medicine, theology, logic). The combination of this system of knowledge of God's creation with a single language of science has given impetus to the synthesis of knowledge in the Middle Ages³.

There was a complete revolution in attitudes to science in modern times. The first science is defined not by its object, but by its method. This epistemological revolution has its axiological source that is associated with the over vision of the concept of "hierarchy". However, during this period a value terminates its link with the truth, it changes its direction. Previously it (truth) was associated with an object of science, but now it was focused on method. The correct method is to guarantee the truth. That was an attitude of science in modern times. Another feature of the New Age philosophy is that a man, his mind, his needs, his life began to be perceived as the only true and undoubted existence (as opposed to the Middle Ages). The founder of the rationalist culture of the West R.Descartes believed that there can be doubt whether there is an objective world, God, nature, other people, even our own body, but one cannot doubt, that if he thinks, therefore he exist (cause he exists through thinking).

The 16th century was a starting point of the rapid process of establishment of the natural sciences, with mechanics as its core. Social cognition has been developing within the history of philosophy, the philosophy section relating to the interpretation of the historical process and

historical knowledge. Contemporary science promotes the new vision of the whole system of science. It is not afraid to raise issues and problems that are ambiguously interpreted by scientists. Moreover there are increasing talks about the possibility of combining sciences, but not yet clearly singled out, on what basis such a union can be based.

Post-non-classical science continues to evolve and expand its borders, and also change its methods. We can clearly speak about a reconstruction of knowledge in general. It seemed to be returning to the first "beyond-disciplinarily" knowledge, which has always been the aim of philosophy. In the late 20th century such concepts as "united research", "hybrid research area", "comparative science", "scientific holism", "unification prospects" acquire a completely new meaning compared to their traditional vision. On one hand increasingly it comes to the interpenetration of sciences with no boundaries between disciplines, on the other, the underlying epistemological crisis that took place in the late 20th century. That's why most of research areas acquired integrative nature⁴.

In the second half of the twentieth century representatives of the philosophy of science understood that both subjects and their interaction have great research potential. This approach enabled the transfer of methods from one discipline to another. The result of these experiments was the formation of so-called binary subjects (biophysics, biochemistry). However, it is extremely important to note that most disciplinary synthesis combine scientific methods that are inherent in each of them, but not mechanical unification of all disciplines. In other words, specific knowledge remains within a particular discipline, and these disciplines are in no way disappearing or transforming.

Cognitive and axiological potential of integration of science, which reconsidered such concepts as "ideals", "normal", "value", "rationality", "objective", "intersubjectivity", etc., is the basis for interaction and synthesis not only within the natural sciences and the humanities, but also between them. Thus cognitive and axiological potential of integration of scientific knowledge is seen from several positions.

The new interpretation of classical meaning of "objective" and "subjective" in science is given. The possibility of achieving objective knowledge by "rigorous" sciences is questioned. The role of the subject is analyzed in the study and the idea that social science and the humanities are less objective than natural sciences is rejected.

The question of true knowledge, on the one hand, is the key to all areas of science, on the other – there are different criteria of truth, according to the understanding of the final result of the study. Also, it is assumed that the truth is endowed with axiological aspect; therefore, socio-humanitarian knowledge claims it is not less truthful than natural. This also

shows moral aspect of scientific knowledge, which indicates the general rules of conduct of "universal scientist" in scientific research.

Synthesis of knowledge in classical science is carried out by keeping up to scientific criteria which are contained in the fundamental scientific disciplines that united them in a scientific system, while the humanities, because of its specificity, could not keep up to those criteria that is why they were considered as non-scientific. Classical methodology of science tries to answer the question: Can there be humanitarian ideals of science? Firstly, the humanitarians always presuppose the unity of science and art. This response is a result of the identification of natural model of science, the construction of any science to knowledge of objective reality. Secondly, the legal recognition of the existence of the phrase "human sciences", "human knowledge" requires a reconsideration of the nature of modern science⁵.

Non-classical paradigm of science, cultivating relative thesis that one and the same reality can be explored by various methods, gave a chance to the humanities to establish a scientific status and the real possibility of integration with the natural sciences. Non-classical methodology of science perceives science and humanities in a new way. It highlights the feature of the humanities and scientific ideal, which is a broader interpretation of subject knowledge, which should be not only the bearer of "pure reason", but also a man with all its abilities, capabilities, feelings, desires and interests; the role of this entity is not confined to participate in the cognitive process, but also extends to assess cognitive outcomes. Thus, social and cultural interests belong to the same scientific standards. In the contemporary scientific and methodological discourse synthesis of scientific and non-scientific knowledge becomes important. It is determined not only by the growth of potential of the heuristic moral, aesthetic and religious values in the worldview of modern man, but also with awareness of the fact that "positive" science cannot formulate or solve any problems concerning the sense and purpose of human life.

Thus, the trends towards synthesis of scientific knowledge are becoming more relevant in modern philosophy and methodology of science. The progressive differentiation does not turn science into chaos due to integrative processes that occur spontaneously or as a result of conscious systematizing of subordinated philosophical and methodological guidelines. If the Aristotelian classification numbered up to 20 scientific disciplines, which also were internally undifferentiated, now there are, according to statistics, more than 15 thousand of them. The synthesis of the entire array

of modern scientific knowledge is indeed an extremely complex problem that requires a specific setting and professional solution. Trying to create a single scientific picture of the world is closely connected with the realization of two major trends of science, attempts to understand the world as a single integrated system and the need for its specific (discrete) study, clarifying the identity of structural elements and connections between them. Most scientists are inclined to believe that no specific scientific discipline has all the means to guarantee acquisition of full knowledge, holistic explanation of the world in which we live, and our place in it. Hence, there is an urgent need for understanding the nature of integration and synthesis of interdisciplinary science, clarifying in this process the role of methodological philosophy.

Potential role of integrative worldview of science is that it defines the style of modern scientific and rational thought in general, considering the fact that under the influence of post-modern theories subjectivism and relativism are currently spreading. The only truth as the ideal of scientific knowledge is considered fictional and non-realistic and as the source of many problems existing today. Not only culture in general, but science has become multipolar. This attitude is very common in intellectual circles, including scientific. Relativists believe that limits of universal knowledge do not prove that pluralism is a good thing and that knowledge should be acquired in thousands of different ways (R.Rorti).

However, today there are many supporters of the "old" ideas of rigorous science, who try to oppose relativism in its belief of building a universal system of knowledge that can unite all the sciences and provide the key to a holistic understanding of man and the world. They are convinced that culture cannot exist as a plurality of truths which are in conflict without universals; it leads in the end to moral degradation, and ignores any persistent moral principles⁶. Of particular importance is the question of the single foundation that could support the deployment process of synthesis in science. Different scholars have different interpretations of foundation on which to build a single, integrated system of modern scientific knowledge.

Therefore, all these processes require a thorough study of the problem of integration of scientific knowledge, identification of key trends, methodological principles and forms of actualization of cognitive and axiological potential.

BIBLIOGRAPHY

1. Carnap R. Logical Foundations of the Unity of Science / Rudolf Carnap // International Encyclopedia of Unified Science : Foundations of the Unity of Science. Vol. I, 1. – Chicago : University of Chicago Press, 1938. – P. 51.

2. Barnes E. Explanatory unification and scientific understanding // Philosophy of Science Association ; [D. Hull, M. Forbes, and K. Okruhlik (eds.)]. – 1992, vol. 1. – East Lansing, MI : Philosophy of Science Association. – P. 9.

3. Rahman S. Logic, Epistemology, and the Unity of Science / Shahid Rahman, John Symons, Dov M. Gabbay, Jean Paul van Bendegem. – Springer, 2009. – P. 115.

4. Scientific pluralism / Stephen H. Kellert, Helen E. Longino, and C. Kenneth Waters, editors. – Minneapolis, MN : University of Minnesota Press, 2006. – XXIX, P. 89.

5. Kitcher P. Explanatory unification / Philip // Philosophy of Science. – Volume 48. Number 4 (December 1981). – University of Chicago Press, 1981. – P. 507-531.

6. Howhy J. Capacities, explanation and the possibility of disunity / Jakob // International Studies in the Philosophy of Science. – Vol. 17, n. 2. – 2003. – P. 179-190.

Manchul B. LE POTENTIEL AXIO-COGNITIF ET LES PROCESSUS D'INTEGRATION DANS LA SCIENCE.

L'article est consacré aux tendances d'intégration de base en sciences. On identifie le rôle de la synthèse interdisciplinaire dans la formation d'un système intégré des connaissances scientifiques modernes. On a révélé les variétés historiques, les principes idéologiques et méthodologiques de tendances d'intégration, le potentiel de l'intégration interdisciplinaire et la synthèse des connaissances scientifiques.

Mots-clés: *méthodologie de la science, la synthèse, la science, disciplinarité, l'interdisciplinarité, la vision du monde naturelle et humanitaire.*

Манчул Б. АКЦИО-КОГНИТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В НАУКЕ.

Статья посвящена освещению основных интегративных тенденций в науке и выявлению роли междисциплинарного синтеза в формировании целостной системы современного научного знания. Раскрыта сущность, исторические разновидности, мировоззренческие и методологические основания интегративных тенденций, когнитивно-ценностный потенциал интеграции и междисциплинарного синтеза научного знания.

Ключевые слова: *методология науки, синтез, наука, дисциплинарность, междисциплинарность, естественно гуманитарная картина мира.*

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159,9.019.2

Ніна ЗОРІЙ,
Буковинський державний медичний
університет,
Чернівці (Україна),
zoryj@bsmu.edu.ua

РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ ЦІЛІСНОСТІ В ГЕШТАЛЬТПСИХОЛОГІЇ

Key words: *Gestalt, Gestalt psychology, Gestalt, the integrity, the phenomenological method, existentialism..*

Upon to the Solving of the Problem of Integrity in Gestalt Psychology

The article reveals peculiarities of solving the problem of integrity in Gestalt psychology in accordance with its basic scientific categories and historical stage of development; there have been grounded on philosophical and psychological aspects of the conceptual integrity in Gestalt therapy

Гештальтпсихологія виникла як реакція проти атомізму та механістичного підходу в асоціативній психології, як доповнення до традиційного методу наукового аналізу. Бажання охопити цілісність сприйняття людиною світу призвело до вивчення її як предмету спеціального теоретичного аналізу і емпіричного дослідження.

Гештальтпсихологія є найбільш продуктивним варіантом розв'язання проблеми цілісності в німецькій та австрійській психології¹. Своє ім'я ця школа отримала від німецького слова «гештальт», що означає «форма», «структура», цілісна «конфігурація». Гештальт в психології означає організоване ціле, властивості якого не можуть бути визначені з властивостей його частин. Цілісність, поділена структура, організація – ці характерні риси гештальту протиставлялися «атомістичному» підходові. Штучність побудови структуралізму і методу аналізу свідомості, що він практикував, викликала все більш різкі заперечення з різних сторін. Розгляд психічного життя в його цілісності, внутрішньому взаємозв'язку – альтернатива психологічної науки кінця XIX – початку XX століття. Вони належали прихильникам різних напрямків. Їх можна зустріти в Дільтея, Джемса, Маха і багатьох інших. Майбутні гештальтисти виховувалися головним чином у двох психологічних лабораторіях: в учня Brentano Штумпфа в Берліні й у Г. Мюллера в Гетінгенському університеті, де професорував інший учень

Brentano – Е. Гуссерль, який бачив своє завдання в тому, щоб реформувати логіку, а не психологію. Але висунута ним ідея феноменологічного методу як нібито «не упередженого», звільненого від звичних стереотипів мислення опису свідомості у всій її безпосередності і реальності зробила глибоке враження на покоління науковців, що займалися експериментально-психологічною роботою.

Цікаві факти, що говорять про цілісність сприйняття і хибність уявлення про нього як про мозаїку відчуттів, були отримані датським психологом Рубіном, що вивчав феномен «фігури і фону». В результаті дослідження він визначив, що фігура (домінанта в сприйнятті людиною оточуючих об'єктів) сприймається як замкнене ціле, відмежоване від фону контуром (про їхнє розходження переконливо говорять «подвійні зображення», коли малюнок сприймається в двох ракурсах). Катц, Рубін і інші психологи-експериментатори, що перейшли від «атомістичного» розуміння чуттєвого сприйняття до цілісного, не вважали себе прихильниками особливої наукової школи, що має власну теоретичну програму, але незабаром така школа з'явилася. Вона була представлена вченими М. Вертгеймером, В. Келлером і К. Коффкою. Своєрідною відправною точкою цього вчення, від якого ця школа вела свій родовід, було вчення Вертгеймера про «фі-феномен», що виступає не як поєднання окремих сенсорних елементів, а як «динамічне ціле». Досвіди Вертгеймера спростовували «атоміс-

тичну» концепцію про «додавання» відчуттів у цілісну картину. Вони були повторені багатьма дослідниками на найрізноманітнішому експериментальному матеріалі. Були опубліковані сотні статей про сприйняття руху об'єктів, що розрізняються за положенням, формою, кольором і т.д. Якщо першим відкриттям гештальтистів був «фі-феномен», то першою теоретичною працею – трактат Келлера «Фізичні гештальти в стані спокою і стаціонарному стані» (1920). Келлер і Вертгеймер, прагнули побудувати психологічний спосіб тлумачення психічних явищ за типом фізико-математичного. Теорія електромагнітного поля, створена Максвеллом, нові енергетичні уявлення, обґрунтовані Планком, – усе це, на думку гештальтистів, створювало передумови для зміни картини організму і його психічних функцій.

Гештальтисти перетворили психічні форми в категоріальні сутності. Вони визначили існування особливих законів гештальту, опираючись на які, психологія перетвориться в точну науку, типу фізики. Фігура і фон, константність, транспозиція – усе це справді фундаментальні феномени в галузі чуттєвого пізнання. В іншому законі прегнантності виражається тенденція перцептивної організації до внутрішньої впорядкованості, своєрідного спрощення елементів, які розвивають фігуру. Закон доповнення до цілого доводить закономірне цілісне довершення фігури нашим сприйняттям, на основі принципу ізоморфізму. Діяльність мозку є формоутворюючим цілісним процесом, динамічною системою, в якій активно взаємодіють елементи. Структури є безпосереднім відображенням в свідомості фізіологічних процесів в мозку, що виникають в результаті зовнішніх впливів, які у вигляді аферентних імпульсів досягають кортикальних полів. При цьому фізіологічні закономірності тлумачилися фізичними законами електромагнітного поля. Гештальтпсихологія займає паралелістичні позиції в розумінні співвідношення психіки та мозку². Методики експериментального дослідження сприймання, мислення, особистості, а також отримана в результаті їх застосування феноменологія складають важливий підсумок діяльності гештальтпсихології.

Посередником між фізичним полем і цілісним сприйняттям повинна стати, на думку Гештальтистів, нова фізіологія цілісних і динамічних структур – гештальтів, ізольованих нервових елементів і шляхів. Прагнучи знайти матеріальне підґрунтя для психічних гештальтів, Келлер теоретично обґрунтував фізико-хімічні особливості психіки з метою розвитку однієї зі стрижневих ідей гештальтпсихології –

ідею ізоморфізму матеріальних (фізіологічних) і психічних процесів.

Гештальтисти вважали, що принцип ізоморфізму, відповідно до якого елементи і взаємовідносини в одній системі взаємно відповідають елементам і відносинам в іншій, дозволить вирішити психофізичну проблему, зберігши за свідомістю самостійну сутність і в той же час визначити її функціональне значення відповідно до матеріальних структур.

Коффка зробив спробу застосувати загальний принцип структурності в тлумаченні фактів психічного розвитку і побудови на цій основі теорії психічного розвитку в онто- і філогенезі. Розвиток, на його думку, полягає в динамічному ускладненні примітивних форм поведінки, утворенні більш складних структур, а також у встановленні співвідношення між цими структурами. Світ немовляти в певній мірі гештальтований, але структури його не пов'язані одна з одною, з розвитком настає етап співвідношення.

На розвиток гештальтпсихології велике значення мала філософія Канта, Маха, феноменологічна філософія Гусерля. Для гештальтистів важливо вивчати переживання як феномени, досвід, що не підлягає аналізу, і разом з тим, який зберігає свою неповторну цілісність. Коффка визначав, що однією з найголовніших помилок традиційної психології є розчленування структури на елементи (це є штучним в застосуванні навіть самого слова до проблеми, оскільки воно вживається в значенні подільності на елементи певного явища, яке після розчленування не підлягає оформленню в «живу» матеріальну сутність). Ціле неможливо розкласти на елементи, оскільки в результаті цього воно перестає існувати. Безпосередній досвід дає цілісність сприйняття світу з неповторним ароматом, гамою кольорів природи, звуками (людина зачарована неповторністю миті: спалах свічі відбивається у нас тільки на фоні темної кімнати).

Відомий психолог радянського періоду М.Г. Ярошевський наполягає на методологічній недосконалості гештальтистів, що була обумовлена феноменологічним поглядом на свідомість і неспроможністю вийти за межі паралелізму в тлумаченні зв'язку психічних і тілесних актів. Під впливом феноменологічної традиції і психофізичного паралелізму вони не змогли реалізувати прагнення до цілісної системи, що охоплює як зовнішнє, так і внутрішнє, і, власне кажучи, не вийшли за межі психічних структур їхньої динаміки. Гештальтизм, так само як і психоаналіз, біхевіоризм, претедували на загальну теорію психічного життя в цілому³. Але

гештальтисти виступали проти ідеї зведення людини до виключно раціонального, механістичного, науково-природничого підходу. Світ, який споглядає людина неможливо відділити від її особистого досвіду⁴.

Як уже була зазначено, підґрунтям для розвитку гештальтпсихології була філософія Канта, що базувалася на твердженні – розум в процесі сприйняття формує єдиний досвід. Сприйняття – це не пасивне відчуття, а активна організація елементів в раціонально спланований досвід, саме розум надає певну форму результатам сприймання. У свою чергу психолог Ернст Мах розглядав проблеми сприйняття просторових об'єктів (геометричних фігур) та часових процесів (музичних мелодій). Сприймання цих об'єктів та процесів виявилось незалежним від їх окремих елементів. Вчений стверджував, що наше сприйняття об'єкту не пов'язано зі зміною його в просторі. Крістіан фон Еренфельс висловив думку про те, що існують якості, які не пояснюються простим комбінуванням елементарних відчуттів. Він назвав ці якості – форми, які не сприймаються індивідуальними відчуттями. Форма сама по собі сприймалася як новий елемент, який створив наш розум. Еренфельс вважав, що розум надає форму нашим елементарним відчуттям⁵.

Наступний дослід з дослідження константності сприймань дозволив їм зміцнити свої наукові позиції. Його суть полягала у порівнянні результатів сприйняття об'єкта у його різноманітних положеннях відносно спостерігача. Тому перцепція не може тлумачитися як набір сенсорних елементів або як сума складових її частин. Перцепція є цілісним поняттям – тобто гештальтом – і будь-яка спроба роздроблення її на окремі елементи приведе до порушення її неповторної цілісності. Поняття гештальту може втілювати як об'єкт, так і його специфічну форму.

Важливим теоретичним надбанням гештальтпсихології було поняття інсайту – раптове осягнення або розуміння невідомих раніше взаємозв'язків. Людина має побачити взаємозв'язок між різноманітними частинами проблеми, перш ніж виникне інсайт. Вертгеймер спробував застосувати гештальт-принципи у питаннях творчого мислення людей, на основі припущення, що мислення існує в межах цілісного усвідомлення проблеми. Розуміння проблеми в цілому повинно переважати над усвідомлення її окремих елементів. Він стверджував, що окремі деталі необхідно розглядати в безпосередньому зв'язку із загальною ситуацією і що розв'язання проблеми

повинно відбуватися від загального до одиничного, а не навпаки.

Прибічники гештальттерапії не просто наслідують традиції гештальттеорії, що сформувалась вперше в психології, а суттєво розвинули дане вчення аж до інтеграції його із висновками феноменології Е. Гуссерля та екзистенціалізму М. Хайдеггера та К. Ясперса.

Ф. Перлз відмовився від узагальнених теорій, що пояснюють причину людських вчинків, зводячи їх до дії однієї або декількох причин. Він вважав, що немає сенсу пояснювати поведінку людини, вона і є її сутністю. Індивідуальний досвід можна описати тільки феноменологічно, через опис, що містить цілісну ситуацію, в якій немає протиставлення людини та середовища, суб'єкта та об'єкта, душі та тіла, думки та почуттів, думки та дії. Людина завжди діє як єдине ціле, в ній важливо і те, про що вона говорить, і те, що вона відчуває, і те, як вона рухається, тобто всього, в чому виражається спосіб побудови внутрішнього світу. Гештальтпсихологія та гештальттерапія ґрунтуються на ідеї холізму⁶.

По суті, подібна холістична концепція є відродженням людинокосмічних уявлень доби середньовічного аристотелізму. Відповідно, на Сході проповідувався духовно-практичний принцип «ву-вей», що означало в традиціях даоської філософії «розумне невтручання». В контексті гештальт-психології зашкодити означає бездумно втрутитися в фізичну реальність з метою змінити її «до кращого» (належний гештальт). Але в умовах відсутності повноти знань про цілісність таке «покращання» може обернутися руйнацією або знищенням природокосмічної цілісності. Звідси і вимога мудрої обережності.

Подібно до філософів-екзистенціалістів він різко заперечував механістичне, природничо-наукове, чисто раціональне розуміння природи людини. Так само як екзистенціалістично-феноменологи, він стверджував, що індивідуальний людський досвід є неповторним і його можна зрозуміти лише виходячи з унікальної ситуації. Як і більшість екзистенціалістів, Пьорлз заперечував ідеї різнопланового існування душі та тіла, суб'єкта та об'єкта, організму та довкілля.

Висновки. Гештальтпсихологія була передумовою переорієнтації експерименту з метою виявлення у свідомості структур або цілісностей, орієнтуючись на класичні засади психології. Для розв'язання цього завдання колишній інтроспективний метод був непридатний, необхідна його модифікація. Вона отримала назву феноменологічного методу, який

бере свої витоки з філософії Канта, Маха, Гуссерля. Але гештальтпсихологія як біхевіоризм та психоаналіз претедувала на універсальну теорію в психології. Нині поживався інтерес до гештальтпсихології, відбувається своєрідний «ренесанс» гештальтпсихології та гештальттерапії. І сприяє цьому визначена гештальтистами проблема цілісності та цілісного підходу на противагу елементаризму та механістицизму старої асоціативної і нової – біхевіористської. Головна ідея гештальттерапії полягає в тлумаченні людини не як такої істоти, що протистоїть світові, який переживається як відокремлений від неї. Люди самі створюють свої життєві світи як наслідок та результат власної самореалізації та цілісності особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

¹ Ждан А.Н. История психологии: от Античности к современности: Учебник для психологических факультетов университетов. Изд. Третье, исправленное. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – С. 301.

² Там само. – С. 310.

³ Ярошевский М.Г. Психология в XX столетии. Теоретические проблемы развития психологической науки. – М.: 1971. – С. 170-181.

⁴ Перлз Фредерик С. Внутри и вне помойного ведра. Практикум по гештальттерапии. – СПб, изд-во «Петербург- XXI век», 1995. – С. 167.

⁵ Фрейджер Р., Фейдимен Дж. Личность: теории, эксперименты, упражнения (психологическая энциклопедия). – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – С. 351.

⁶ Бурлачук Л.Ф. и др. Основы психотерапии: Учебн. пособие для студентов вузов, которые обучаются по спец. «Психология», «Соц. Педагогика»/ Л.Ф. Бурлачук, И. А. Грабская, А.С. Кочарян. – К.: Ника-Центр, 2001. – С. 196.

Zorii N. LA RÉSOOLUTION DU PROBLÈME DE L'INTÉGRITÉ EN PSYCHOLOGIE GESTALT.

L'article révèle l'intégrité de la solution des particularités de la psychologie Gestalt, selon ses principales catégories scientifiques et les étapes du développement historique; on a justifié les aspects philosophiques et psychologiques de l'intégrité conceptuelle de la gestalt thérapie.

Mots clés: *la Gestalt, gestalt psychologie, gestalt thérapie, l'ensemble, l'intégrité, la méthode phénoménologique, l'existentialisme.*

Зорій Н. РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЦЕЛОСТНОСТИ В ГЕШТАЛЬТПСИХОЛОГИИ

Статья раскрывает особенности решения проблемы целостности в гештальтпсихологии в соответствии с ее основными научными категориями и историческими этапами развития; обоснованы философско-психологические аспекты концептуальной целостности в гештальттерапии.

Ключевые слова: *гештальт, гештальтпсихология, гештальттерапия, целое, целостность, феноменологический метод, экзистенциализм.*

УДК 316.64

Олеся ПАВЛЮК,
Буковинський державний медичний
університет,
Чернівці (Україна),
o_pokorna@ukr.net

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО
ВИВЧЕННЯ САМООЦІНКИ
ОСОБИСТОСТІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА
ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Key words: *self-esteem, „self-concept”, image of „I”, self-consciousness, inferiority complex.*

Pavliuk Olesia. Basic Theoretical and Conceptual Approaches to Study Self-esteem in Domestic and Foreign Literature

The author analyzes and discloses psychological views on the problem of self-esteem and the main theoretical approaches of scholars concerning this phenomenon. The basic conditions that affect the development of identity and self-esteem are analyzed. The author describes the views of scientists on the structure of personality and place of self-esteem in it. It was also considered various approaches of psychology theories on self-esteem definition.

Розбудова державності України, побудова нового гуманітарного, демократичного суспільства висуває на передній план проблеми, пов'язані з формуванням всебічного розвинутої особистості, здатної адекватно сприймати зміни в суспільному житті, проявляти свідому активність, спрямовану на приведення внутрішніх резервів у відповідність до зовнішніх умов. Саме самооцінка особистості має важливе значення для успішної навчальної діяльності, а також професійної орієнтації, вибору життєвого шляху та власного ставлення до дійсності. Від того, чи адекватно особистість сприймає себе, чи немає певних негативних відхилень у її ставленні до себе, залежить її майбутнє.

Будучи важливою складовою поведінки особистості, самооцінка впливає на формування образу соціальної дійсності, визначає характер контактів з нею, передбачає рівень довіри до різних джерел інформації, ставлення до них, забезпечує організацію зворотних зв'язків у всіх формах і видах взаємодії.

Як відомо, юнацький вік є виключно важливим періодом життя людини. Під час вікових біологічних змін та ендокринної перебудови організму несприятливі впливи зовнішнього середовища з більшою ймовірністю викликають особистісні деформації, що приводить до тяжких форм соціальної дезадаптації. Тому ефективна діагностика самооцінки становить важливу і на сьогоднішній день ще не достатньо вирішену проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що в свій час до питання визначення, опису та дослідження самооцінки звертались вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема здійснювались дослідження самооцінки у структурі Я-Концепції (М. Розенберг, Р. Бернс), у структурі самосвідомості (І. І. Чеснокова), в контексті концепції смислу „Я” (В.В. Столін), в структурі самовідношення (С.Р. Пантілеєв), як специфічної функції самосвідомості (Л.В. Бороздіна), характеристик процесу самооцінювання (Р.С. Лазарус, К.А. Сміт), таких основних процесів самооцінювання, як оцінка і емоція (Н. Емлер).

Особлива увага приділялась вивченню типів та рівнів самооцінки. Зокрема, А.В. Захарова розглядає основні параметри загальної і часткової самооцінки. Психологічні особливості та стратегії поведінки людей з високою і низькою самооцінкою, а також „плутану” Я-концепцію досліджує Р. Баумейстер. Дослідники Л.І. Божович та М.С. Неймарк поділяли самооцінку на адекватну та неадекватну та ввели „афект неадекватності”. Роль стабільності і рівня самооцінки у психологічному функціонуванні розглядав М. Керніс. Дослідники Дж. Трейсі, Р. Робінс поділяли самооцінку на залежну та незалежну, а характерні риси самооцінки, що визначають її незалежність та залежність досліджував Дж. Крокер. Дж. Блуштайн розглядав основні підходи до диференціації „сильної” і „слабкої” самооцінки та вивів модель оптимальної самооцінки. Канадський психотерапевт Н. Бранден

ввів фундаментальну структуру самооцінки і базові типи самооцінки: висока/низька, та, що базується на почутті власної гідності і та, що базується на відчутті власної компетентності. Рівні базових типів самооцінки розглядав у своїх дослідженнях С. Мрук.

Проте, як вважає Д. Демо, хоча самооцінка і є в центрі уваги досліджень в галузі вивчення людської особистості, та „все ж концептуалізація і операціоналізація цієї змінної були безсистемними та непереконливими”¹. Серед дослідників немає одностайної думки щодо єдиного визначення. Існує різноманітний спектр методик виконання вимірювань, а в багатьох випадках, присутня слабка або неіснуюча кореляція між показниками. Таким чином, результати досліджень науковців у цій сфері, пов’язані з самооцінкою, важко співставити чи порівняти (Л. Уеллс та Г. Марвелл, Р. Уайлі). А висновок, до якого дійшли науковці Р. Шавелсон, Дж. Хюбнер і Г. Стентон у своїй праці *Self-concept: Validation of construct interpretations* („Самооцінка: валідація інтерпретацій побудови”) залишається актуальним і сьогодні, а саме: „дослідження у напрямку вивчення самооцінки торкнулись істотних та ґрунтовних проблем, перш ніж були вирішені проблеми її визначення, вимірювання та інтерпретації”².

Мета статті – проаналізувати основні теоретичні підходи до вивчення самооцінки у вітчизняній і зарубіжній літературі.

Виклад основного матеріалу. Одним із аспектів особистісного розвитку є становлення самооцінки – найважливішого органу душевного життя, яким регулюється поведінка і діяльність людини. Самооцінка функціонує у двох формах – як базова, або загальна, і як парціальна, або конкретна. Перша часто ототожнюється з самоповагою, самоприйняттям, оскільки її змістом є переживання власної цінності або нікчемності, тобто глобальне позитивне чи негативне ставлення до всього, що входить у сферу Я. Конкретна ж самооцінка адресована будь-яким частковим виявам учинків, дій, якостей, можливостей. Саме про конкретну самооцінку можна говорити як про більш чи менш адекватну, стійку, диференційовану, усвідомлену, рефлексивну. Ці властивості бурхливо розвиваються протягом усього шкільного та університетського життя.

Першопрохідцем у галузі вивчення самооцінки можна назвати У. Джемса, який почав вивчати цей феномен ще в 1892 році в рамках вивчення самосвідомості. Він ввів формулу, за якою самооцінка прямо пропорційна успіху і обернено пропорційна рівню домаганням, тобто потенційним успіхам, яких індивід мав намір

досягти. Він виділяє у самосвідомості особистості два аспекти: „емпіричне Я” і „чисте Я”. Розглядаючи „емпіричне Я”, У. Джемс тлумачить особистість людини як загальну суму всього того, що вона може назвати своїм. Аналіз особистості в цьому плані повинен містити:

складові елементи, що можуть бути розподілені на три класи: фізична особистість, соціальна особистість та духовна особистість;

почуття та емоції, викликані цими елементами (самооцінка);

вчинки, що спричинені цими елементами (піклування про себе та самозбереження).

Почуття та емоції характеризують особистість з боку її самооцінки, яка буває двох видів: самовдоволення і невдоволення собою, за чим стоять два протилежних класи почуттів, що пов’язані з успіхом або неуспіхом, із сприятливим або несприятливим становищем у суспільстві. Самовдоволення особистості в житті зумовлене співвідношенням реалізованих та потенційних здібностей. У. Джемс виділяв залежність самооцінки від характеру взаємовідносин індивіда з іншими людьми. Такий підхід був ідеалістичним, оскільки спілкування індивіда з іншими людьми розглядалося незалежно від реальної основи цього спілкування, тобто практичної діяльності³.

У зарубіжній психології самооцінку розглядають у структурі „Я – концепції”, яка визначається як „сукупність всіх уявлень індивіда про себе, об’єднана їх оцінкою”. Особливу увагу привертають погляди зарубіжних психологів в рамках психодинамічного напрямку. На думку З. Фрейда, в структурі особистості існує три основних структури: „ід”, „его” та „суперего”. Вчений вважав, що ці складові краще розглядати як деякі процеси, ніж як певні „структури” особистості. „Ід” походить від латинської „воно”, що позначає виключно примітивні, інстинктивні та природжені аспекти особистості. „Его”, що з латинської означає „я” – компонент психічного апарату, що відповідає за прийняття рішень. „Его” намагається виразити та задовольнити бажання „ід” у відповідності з обмеженнями, що накладаються зовнішнім світом.

„Суперего” (від лат. „super” – над та „ego” – я) – компонент особистості, що представляє інтерналізовану версію суспільних норм та стандартів поведінки. З точки зору З. Фрейда, організм людини не народжується з „суперего”. Діти повинні набути його, завдяки взаємодії з батьками, вчителями та іншими „формуючими” фігурами.

З. Фрейд розділив „суперего” на дві підсистеми: сумління та „его”-ідеал. Сумління є

здібністю до критичної самооцінки. Заохочувальний аспект „суперего” – це „его”-ідеал. Він формується з того, що батьки схвалюють або високо цінують, та призводить до становлення у індивідуума високих стандартів. Якщо мета досягнута, це викликає відчуття самоповаги. Нездатність бути на рівні „его” – ідеалу викликає втрату самоповаги та комплекс неповноцінності⁴. На думку З. Фрейда, самооцінка формується під тиском конфлікту між внутрішніми спонуканнями і зовнішніми заборонами, в силу такого постійного конфлікту адекватна самооцінка неможлива.

Неофрейдисти вважали, що особистість керується в своїй поведінці несумісними з її стрижневими мотивами вимогами соціального середовища і тому нездатна будувати адекватні оцінні судження про саму себе. Г. Саллівен простежував вплив різного роду ранніх персоніфікацій (емоційно насичених образів про себе та інших людей) на формування характеру, К. Хорні висунула припущення про значення, яке має для формування особистості співвідношення між „реальним Я” та „ідеалізованим Я”⁵. З точки зору К. Хорні, на розвиток особистості значною мірою впливають соціокультурні умови. Вона виділила дві потреби, що виникають у дитинстві:

1. потреба у задоволенні (основні біологічні потреби);
2. потреба в безпеці.

Головною, в розвитку дитини, К. Хорні вважала потребу в безпеці. У задоволенні цієї потреби дитина залежить від своїх батьків. Дитина потребує „теплої атмосфери”, що дає їй відчуття внутрішньої безпеки та свободи, дозволяє мати власні думки, виражати себе. Отримання любові призводить до підвищення впевненості у собі, в подальшому є запорукою успіху. К. Хорні зазначає: „Інші нас оцінюють не тільки за ступенем успіху, волею-неволею самооцінка прямує тим же шляхом”. Якщо потреба в безпеці не задовольняється, у дитини формується базальна тривога, яка сприяє виникненню з віком невроту⁶.

Засновник індивідуальної теорії особистості А. Адлер стверджував, що відчуття неповноцінності бере початок ще в дитинстві. Дитина переживає довгий період залежності, коли вона беззахисна, і для того, щоб вижити, повинна спиратися на батьків. Поява раннього відчуття неповноцінності свідчить про початок довготривалої боротьби за досягнення вищості над оточуючими, а також прагнення до бездоганності. Однак відчуття неповноцінності може стати надмірним. У результаті з’являється комп-

лекс неповноцінності – перебільшене відчуття власної слабкості та неспроможності.

А. Адлер розрізняв три види страждань, що виникають у дитинстві, які сприяють розвитку комплексу неповноцінності:

1. неповноцінність органів;
2. надмірна опіка;
3. відторгнення з боку батьків.

У дітей з будь-якою фізичною неповноцінністю може розвиватися відчуття психологічної неповноцінності. Діти, батьки яких приділяють їм занадто багато уваги, стають недостатньо впевненими у своїх здібностях, оскільки за них завжди все робили інші, їх непокоїть відчуття неповноцінності, тому що вони впевнені у нездатності переборювати життєві перешкоди. В свою чергу, відторгнення батьками може бути причиною також комплексу неповноцінності, адже відторгнуті діти відчувають себе небажаними. В подальшому в дитини формується недостатня впевненість у своїх здібностях бути корисним та отримати гідну оцінку від інших людей. А. Адлер вважав, що кожен з цих видів страждань у дитинстві може відігравати вирішальну роль у виникненні невротів у старшому віці⁷.

Е. Еріксон, представник епігенетичної теорії особистості, головною ознакою розвитку особистості виділив соціальний фактор. У своєму вченні він висунув положення про „ідентичність особистості” як центральну властивість людини, що сигналізує їй про нерозривний зв’язок з навколишнім світом. Ідентичність особистості виявляється у концентруванні людини на собі, в ототожненні її з соціальною групою та оточенням, у визначенні цінності людини та її соціальної ролі.

Е. Еріксон виділив вісім стадій психосоціального розвитку особистості, кожна з яких супроводжується кризою – поворотним моментом у житті індивідуума, що виникає як наслідок досягнення певного рівня психологічної зрілості та соціальних вимог, які трапляються індивідууму на цій стадії:

- 1) орально-сенсорна: базальна довіра – базальна недовіра;
- 2) м’язево-анальна: автономія – сором та сумнів;
- 3) локомоторно-генітальна: ініціативність – провина;
- 4) латентна: працелюбність – неповноцінність;
- 5) підліткова: его-ідентичність – рольове зміщення;
- 6) середня зрілість: продуктивність – застій;

7) пізня зрілість: еґо-інтеґрація – відчай.

Дослідник стверджував, що формування самосвідомості, ставлення до себе формуються ще в ранньому дитинстві – „першим соціальним досягненням немовляти є його готовність без особливої тривоги та гніву переносити зникнення матері з поля зору, оскільки вона стала для нього і внутрішньою впевненістю, і зовнішнім передбаченням. Така узгодженість, безперервність та тотожність особистого досвіду забезпечує початкове відчуття еґо-ідентичності, залежне... від „розуміння” того, що існує внутрішня популяція відчуттів та образів, які пригадуються, що тісно пов’язані з зовнішньою популяцією знайомих та передбачуваних речей, людей”. Під довірою розуміється впевненість, і з самого початку припускає взаємність; під упевненістю мається на увазі відчуття дитиною власної надійності в тому сенсі, що і інші можуть йому довіряти.

Говорячи про функцію „Еґо” у формуванні ідентичності особистості, Е. Еріксон підкреслює його соціальну природу – суспільство надає людині особливий стиль синтезу бажань, цінностей, засіб спілкування з іншими та самим собою⁸.

Біхевіористи аналізують самооцінку з точки зору теорії навчання (Бандура А., Мід Г., Скіннер Б.). А. Бандура розглядає самооцінку як опору фактору дії, він визначає самооцінку, як один з компонентів, що регулюють поведінку. Широкий спектр поведінки людини регулюється за допомогою реакцій самооцінки, які висловлюються у формі задоволення собою, гордості за свої успіхи, а також незадоволення собою і самокритики.

Прибічник когнітивної теорії особистості Дж. Келлі вважав, що самооцінка, як і оцінка особистості іншої людини, здійснюється на основі пізнання „конструктів”, що властиві кожній людині. Особистісні конструкти – це моделі та ідеї, що відображають особистісні властивості. Всі конструкти мають альтернативний характер. В них зафіксовані схожі та контрастні риси особистості. Наприклад, „добрий – поганий”, „дружній – ворожий”, „розумний – дурний”.

Людині властива велика кількість конструктів, що взаємопов’язані та підпорядковані. Від складності конструктів залежить самопізнання, оцінка себе та інших людей. Людина, яка має чітко диференційовані конструкти, легко може відрізнити себе від інших, оцінити свої та їхні особистісні властивості, передбачити свою поведінку та поведінку інших людей⁹.

У гуманістичній теорії А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, К. Роджерс дотримувалися точки

зору, за якою образ, що складається у індивіда про самого себе, може бути неповним, спотвореним. Думки оточуючих, засвоєні з дитинства, уявлення, власні домагання, все це за певних умов складається в картину, яка не збігається з об’єктивною структурою особистості. Щоб перетворити цю картину і добитися адекватної самооцінки, потрібно змінити реальну систему відносин, в якій вона склалася, а саме змінити соціальну позицію особистості, систему її взаємин з іншими людьми, характер її діяльності.

Представники інтеракціоністського підходу Вебстер М., Кулі Ч., Мід Дж., Собічек Б. акцентують увагу на особистості, яка формується на основі досвіду, одержаного індивідом при взаємодії з іншими. Тобто самооцінка і уявлення людини про себе обумовлюються реакціями та думками інших про людину. Кулі Ч. створив теорію „Дзеркального Я”, де важливе значення має суб’єктивно інтерпретований зворотний зв’язок, що отримується від інших людей як головного джерела даних про власне „Я”. Його теорія, згідно якої уявлення людини про себе, „ідея Я”, складається під впливом оточуючих та містить три компоненти:

1. уявлення про те, яким я здаюся іншим;
2. уявлення про те, як мене оцінюють інші;
3. самооцінка, відчуття гідності або приниження.

Вчений вважав, що „ідея Я” формується вже в ранньому віці в результаті взаємодії індивіда з іншими людьми, причому важливим фактором виступають первинні групи (сім’я, однолітки і т.д.)¹⁰.

Теорія „дзеркального Я” стала базою для багатьох досліджень, що виявляли залежність „образу Я” або приватних самооцінок від думки оточуючих. Результати цих досліджень свідчили, що під впливом сприятливих суджень оточуючих самооцінка підвищується, несприятливих – знижується, причому можлива зміна самооцінки окремих якостей, що не піддавалися оцінці з боку інших.

Американський дослідник Дж. Мід, засновник інтеракціоністської (від interaction – взаємодія) теорії, вивчав формування людського „Я” в процесі реальної взаємодії індивіда з іншими людьми певних соціальних груп та в залежності від ролей, що виконуються особистістю. Дж. Мід стверджував, що самосвідомість – це процес, в основі якого практична взаємодія індивіда з іншими людьми. „Індивід пізнає себе не прямо, а тільки побічно, з приватних точок зору всієї групи, до якої він належить, оскільки він входить у свій власний досвід як „Я” або як індивід не прямо та безпосередньо, а тільки стає для себе таким

самим об'єктом, яким є для нього інші індивіди. Об'єктом для самого себе він може стати, прийнявши відношення до себе інших індивідів, в рамках тієї сумісної, узагальненої діяльності, в яку вони задіяні". Для того, щоб успішно взаємодіяти з іншими людьми необхідно передбачити реакцію партнера на ту чи іншу дію. Таким чином, рефлексія на себе представляє здібність поставити себе на місце іншого, засвоїти відношення інших до себе. Дж. Мід у своїх дослідженнях приходиться до того ж висновку, що і Ч. Кулі: індивід сприймає та оцінює себе у відповідності з тими характеристиками та цінностями, що приписують йому інші¹¹.

Представник феноменологічного підходу Н. Бранден вказує на той факт, що самооцінка, уявлення людини про себе відіграють важливу роль в розумінні людини. Він визначає самооцінку як аспект самоповаги, впевненості людини в тому, що використовувані ним методи взаємодії з дійсністю принципово правильні та відповідають вимогам реальності. Самооцінка виступає неодмінною умовою здійснення ефектної взаємодії зі світом і робить глибокий вплив на процеси мислення людини, емоції, бажання, цінності та цілі.

Канадський психотерапевт вважає, що самооцінка складається з двох взаємозалежних аспектів: самоефективності та самоповазі. Н. Бранден пише, що самоефективність (відчуття особистої ефективності) – це впевненість у функціонуванні власної психіки, у здатності мислити, у процесах, за допомогою яких індивід роздумує, вибирає, вирішує; впевненість у здатності розуміти факти реальності, що входять у сферу інтересів і потреб; когнітивна впевненість у собі.

Самоповагу (відчуття особистої гідності) психотерапевт розглядає як впевненість у своїй цінності; позитивний (стверджувальний) принцип по відношенню до права індивіда жити і бути щасливим; комфорт при доречному затвердженні своїх думок, бажань і потреб; почуття радості становить невід'ємне право індивіда¹².

Науковець вважає, що необхідність самооцінки ґрунтується на двох фактах. Перший – наше виживання і оволодіння навколишнім середовищем залежить від оптимального використання свідомості. Другий – в оптимізації мисленнєвої діяльності ключовим є питання вибору, тобто особистої відповідальності. Хоча мислення важливе для успіху в житті, ми не запрограмовані мислити автоматично – у нас є вибір: думати чи не думати, діяти раціонально або ірраціонально. Звідси і потреба в самооцінці

– необхідність знати, що ми функціонуємо відповідно до вимог життя.

У своїй праці „Шість стовпів самооцінки” Н. Брандан описує принципи, від яких залежить самооцінка:

- 1) віддавай собі звіт у своїх вчинках;
- 2) приймай себе;
- 3) відповідай за себе;
- 4) умій постояти за себе;
- 5) живи цілеспрямовано;
- 6) будь чесним з самим собою.

Крім того, канадський психотерапевт розкритикував формулу У. Джеймса, за якою самооцінка залежить від рівня домагань. Н. Бранден стверджує, якщо „самооцінка дорівнює успіху, розділеному на рівень домагань”, тоді, як вказує У. Джеймс, самооцінка не змінюється і може залишатись сталою шляхом збільшення свого успіху чи зниження свого рівня домагань. Це означає, що людина, яка ні до чого не прагне ні в роботі, ні в особистому, і досягає цього, та людина високого обов'язку і високих моральних цінностей є рівними у своїх самооцінках.

Автор не вважає це ідеєю, за допомогою якої будь-хто міг добитися успіху, звертаючи увагу на реальний світ. Люди з низькими прагненнями, про які вони навіть не задумуються і не докладають зусиль задля їх досягнення, не мають уявлення про своє психологічне благополуччя. Ставлення до наших особистих норм і цінностей (Н. Бранден не згоден з визначенням, яке дає У. Джеймс, як „домагу”), очевидно, має відношення до нашої самооцінки¹³.

Зарубіжні психологи розглядають самооцінку в основному як механізм, що забезпечує узгодженість вимог індивіда до себе із зовнішніми умовами, тобто максимальної врівноваженості особистості з навколишнім середовищем. При цьому саме соціальне середовище розуміється ними як ворожа людині. Обмеження ролі самооцінки є тільки пристосувальною функцією, яка заперечує активність особистості і функцію самооцінки як одного з механізмів, що реалізують цю активність.

У дослідженнях радянських психологів акцент робиться на вивчення та аналіз процесу формування особистості, її підструктур, розкриття механізмів формування особистості, значущою ланкою якої є самооцінка.

Самооцінка може розглядатися у вигляді усвідомлення індивідом моральних якостей особистості (Ковальов А.Г., Крутецкий В.А., Мясищев В.М., Платонов К. К.).

Проблеми становлення самосвідомості та самооцінки як її компонента розглядалися в роботах Ананьєва Б.Г., Божович Л.І., Вигот-

ського Л.С., Леонтьєва А.Н., Мерліна В.С., Рубінштейн С.Л., Століна В.В., Чеснокової І.І., Шорохової Є.В.¹⁴.

В.В. Столін виділяє три рівні побудови самосвідомості, у відповідності з цими рівнями розрізняє і одиниці самосвідомості: на рівні органічної самосвідомості має сенсорно-перцептивну природу; на рівні індивідної – сприйняття оцінки себе іншими людьми і відповідну самооцінку, свою вікову, статеву і соціальну ідентичність; на рівні особистісної – конфліктний сенс шляхом зіткнення у вчинках одних особистісних якостей з іншими, що проясняє для особистості значення її ж власних властивостей і сигналізує про це у формі емоційно-ціннісного ставлення до себе. Таким чином, за В.В. Століним, самооцінка є одиницею індивідуального рівня самосвідомості.

В.С. Мерлін виділив в структурі самосвідомості чотири компоненти, які ототожнюються з фазами розвитку самосвідомості: свідомість тотожності; свідомість „Я” як активного початку, як суб’єкта діяльності; усвідомлення своїх психічних властивостей; соціально-моральна самооцінка, здатність до якої формується в підлітковому і юнацькому віці на основі накопиченого досвіду спілкування та діяльності.

М.І. Лисіна, І.Т. Димитров, А.І. Сілвестру вивчали умови розвитку когнітивного боку самосвідомості, проте в їх роботах виділяється також афективна частина образу „Я” і вказано, що самооцінка є механізмом переробки даних уявлень на рівні афективного процесу.

Соціально-моральна самооцінка особистості залежить від правильного розуміння соціальних норм і критеріїв моральної оцінки, лише в процесі усвідомлення зовнішнього світу та, насамперед, соціального світу і в міру цього усвідомлення здійснюється найбільш повне і адекватне самоусвідомлення. Самооцінка відіграє істотну роль і в усвідомленні тотожності своєї особистості. В.С. Мерлін вказував на залежність самооцінки від оцінки досліджуваного своєю соціальною групою, від його ставлення до неї.

С.Л. Рубінштейн під самооцінкою розуміє стрижневе утворення особистості, яке будується на оцінках індивіда іншими і його оцінюванні цих інших. Самооцінка розглядається у вигляді основної структури особистості. Основу самооцінки представляють цінності, прийняті особистістю і на внутрішньоособистісному рівні визначають механізм саморегуляції поведінки. У концепції С.Л. Рубінштейн самосвідомість людини є результатом пізнання, для якого потрібно усвідомлення реальної обумовленості своїх переживань. Самосвідомість пов’язана з самооцінкою, яка суттєво обумовлена світоглядом, визначальними нормами оцінки¹⁵.

За Л.Н. Захаровою, самооцінка є „центральною утворенням особистості, через призму якого переломлюються і опосередковуються всі лінії психічного розвитку індивіда, в тому числі становлення його особистості та індивідуальності”¹⁶. Самооцінка розглядається як системне утворення, взаємопов’язане з факторами психічного розвитку, що є компонентом самосвідомості.

За Леонтьєвим О.М., самооцінка є одним з істотних умов, завдяки чому індивід стає особистістю. Вона формує у індивіда потребу відповідати рівню вимог оточуючих і відповідати рівню власних особистісних оцінок.

Зейгарник Б.В., Лурія А. Р., Рубінштейн С.Л., Соколова Е.Т., Федотова Є.О. розглядали особливості самооцінки при різних відхиленнях від нормального інтелектуального та особистісного розвитку.

І.І. Чеснокова під самооцінкою розуміла взаємодію двох сфер: емоційно-ціннісного самоставлення та сфери самопізнання. Ці сфери створюють особливе утворення самосвідомості особистості – самооцінку, яка включається в регуляцію поведінки особистості. За допомогою самооцінки відображається рівень знання особистістю себе і ставлення до себе, що є, на думку І.І. Чеснокової, необхідною внутрішньою психологічною умовою тотожності особистості, її константності.

Л.В. Бороздіна під самооцінкою розуміє наявність критичної позиції індивіда стосовно того, чим він володіє, але це не констатація наявного потенціалу, а саме його оцінка. Самооцінка є самостійним елементом структури самосвідомості.

Проведений теоретичний аналіз підходів різних вчених показав, що в рамках дослідження проблем самосвідомості, самооцінці відводиться провідна роль: вона характеризується як стрижень цього процесу, показник індивідуального рівня його розвитку, що інтегрує початок, його особистісний аспект, органічно включений в процес самосвідомості (Ананьєв Б.Г., Кон І.С., Рубінштейн С.Л. Спиркин А.Г., Столін В.В., Чамата П.Р., Чеснокова І.І.)¹⁷.

Таким чином, самооцінка є однією з форм прояву самосвідомості, оціночної складової „Я - концепції”, афективною оцінкою уявлення індивіда про самого себе, яка може володіти різною інтенсивністю, оскільки конкретні риси „образу Я” можуть викликати більш-менш сильні емоції, пов’язані з їх прийняттям або осудом. Під самооцінкою розуміється чуттєво забарвлене ставлення індивіда до окремих своїх якостей, що впливає на його поведінку, результати діяльності, взаємини з оточуючими.

Розвиток самооцінки відбувається під час усього життя людини, і „саме орієнтири для самооцінки, закладені в дитинстві, підтримуються протягом усього життя людини, а відмовитися від них надзвичайно важко”. Самооцінка містить вміння оцінити свої сили і можливості, вона дозволяє людині „приміряти” свої сили до завдань, вимог навколишнього середовища і відповідно самостійно ставити перед собою певні цілі.

Отже, поняття самооцінки, як правило, не є самостійним, воно зазвичай введено в більш широку теорію особистості або теорію „Я”. У зарубіжній психології так само прийнято розглядати самооцінку в структурі „Я – концепції”, яка визначається як сукупність всіх уявлень індивіда про себе, сполучена з їх оцінкою. Описову складову „Я – концепції” частіше називають „образом Я” або „картиною Я”; складову, пов’язану зі ставленням до себе або до окремих своїх якостей, називають самооцінкою чи прийняттям себе. Виділення описової та оціночної складових дозволяє розглядати „Я-концепцію” як сукупність установок, спрямованих на самого себе.

Таким чином, можна відзначити, що самооцінка – це ієрархічно організоване, системне утворення, всі елементи якого – структурні компоненти, форми, види, показники – розвиваються в тісній взаємодії і взаємозумовленості. Якісна специфіка кожного з них визначає логіку його розвитку, що співвідноситься з віковими та індивідуальними особливостями індивіда.

ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ Dembo D.H. The measurement of self-esteem: Refining our methods / D. H. Dembo // Journal of Personality and Social Psychology. – 1985. - № 48. – pp. 1490-1502.
- ² Shavelson R. J., Hubner J. J., Stanton G. C. Self-concept: Validation of construct interpretations / R. J. Shavelson, J. J. Hubner, G. C. Stanton // Review of Educational Research. – 1976. – N.46. – P. 407-441.
- ³ James W. Principles of Psychology / W. James. – New York: Holt, 1890. – 712 p
- ⁴ Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер, 2003. – 608 с.
- ⁵ Horney K. Neurosis and Human Growth, Norton / K. Horney. – New York, 1950. – 399 p.
- ⁶ Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / К. Хорни. - М.: Прогресс, 1993. – 478 с.
- ⁷ Годфруа Ж. Что такое психология / Ж. Годфруа. – М.: Мир, 1996. – 376 с.
- ⁸ Гидденс Э. Сознание, Я и социальное взаимодействие / Э. Гидденс // Философия и общество. – 2001. – № 2 (Апр. - Июнь). – с. 35-58.
- ⁹ Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер, 2003. – 608 с.

¹⁰ Cooley C. H. Human Nature and the Social Order / C. H. Cooley. – New York, 1956. – 341 p.

¹¹ Mead G. H. Major Theorists of Symbolic Interactionism, 2011. – Режим доступу: <http://sobek.colorado.edu/SOC/SI/si-mead-bio.htm>

¹² Branden N. The Power of Self-Esteem / N. Branden. – Health Communications, 1992. – 401 p.

¹³ Branden N. The Six Pillars of Self-Esteem / N. Branden. – New York: Bantam books, 1995. – 392p.

¹⁴ Ананьев В. А. Основы психологии здоровья. Книга 1. Концептуальные основы психологии здоровья. – СПб.: Изд-во „Речь”, 2006. – 384 с.

¹⁵ Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – С. 262.

¹⁶ Захарова Л. Н. Личностные особенности, стили поведения и типы профессионально самоидентификации студентов педагогического вуза // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 35 – 43.

¹⁷ Кон И.С. Открытие “Я” / И. С. Кон. – М., 1978. – С. 295 – 296.

Pavliuk Olesia. LES PRINCIPALES CONCEPTIONS THÉORIQUES ET CONCEPTUELLES POUR ÉTUDIER L'IDENTITÉ DANS LA LITTÉRATURE NATIONALE ET ÉTRANGÈRE.

Dans cette article on analyse les points de vue sur le problème de l'estime de soi et les principales conceptions théoriques des savants concernant ce phénomène. Les principales conditions qui influent sur le développement de l'identité et de l'estime de soi. L'auteur décrit les points de vue des savants sur la structure de la personnalité et le lieu de l'estime de soi. Les diverses méthodes de théories de la psychologie concernant la définition de l'estime de soi ont été examinés.

Mots-clés: *l'estime de soi, le concept de soi, la conscience, le complexe d'infériorité, l'image de soi.*

Павлюк Олеся. ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ САМООЦЕНКИ ЛИЧНОСТИ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.

В статье анализируются и раскрываются взгляды психологов на проблему самооценки личности и основные теоретические подходы ученых по данному феномену. Проанализированы основные условия, влияющие на развитие личности и ее самооценку. Автор изложил взгляды ученых на структуру личности и место в ней самооценки. Также были рассмотрены подходы различных теорий психологии относительно определения понятия самооценки.

Ключевые слова: *самооценка, „Я-концепция”, образ „Я”, самосознание, комплекс неполноценности.*

МОВОЗНАВСТВО, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

UDC 811. 111'42' 367

Iryna ANTOFIJCHUK,
Bukovinian State Medical University,
Chernivtsi (Ukraine),
sunant@ukr.net

USING OF THE TAG QUESTIONS IN THE ENGLISH TEXTS

Ключові слова: розділові питання, п'єса, період.

Антофійчук Ірина. Використання розділових питань в англомовних текстах

В статті йдеться про кількісне використання та розвиток розділових питань у англомовних текстах раннього періоду та до сьогодення. На основі великого зібрання англомовних п'єс можна показати, що розділові питання були досить поширеним явищем.

Given the obvious lack of authentic data for earlier periods of English, historical linguists who are interested in features of spoken language must necessarily base their investigations on written representations of speech. For the purpose of the present paper, I make use of a large corpus of English drama that is available as part of the Chadwyck-Healey Literature Collections. It contains more than 3,900 plays from a large range of different genres and covers a period of over 700 years, spanning the late thirteenth to the early twentieth century. In basing my investigation of the development and use of historical tag questions on a collection of literary works, I will thus follow the assumption that authors of English drama created dialogues for their plays that are sufficiently close to the actual speech patterns of their period in order to be used as a proxy for spoken language.

This approach raises a number of important methodological issues which would no doubt deserve a detailed discussion in a separate study. For example, differences in literary conventions of the various periods may have influenced the extent to which the reality of spoken interaction is reflected on stage. Also, authors of historical plays may choose to portray their characters as belonging to an earlier period of time by deliberately assigning conservative speech patterns to their lines. The results obtained from an analysis of a diachronic drama corpus must therefore certainly be interpreted with caution. For the purposes of the present paper, however, I will assume that such factors do not greatly influence the use of tag questions in English drama and that my database is an adequate basis for the description of their development in English drama and that my database is an adequate

basis for the description of their development in English.

The Chadwyck-Healey Literature Collections can be accessed with the help of a Web-based search interface. Its query syntax is restricted to lexical searches but a number of wildcard options are offered to account for spelling variants in earlier texts. The retrieval of tag questions thus involves a search for all possible operator-pronoun combinations followed by a manual selection of relevant instances from the query result. In contrast to many other Web-based facilities, the search engine provided for accessing the English Drama Collection does not implement a list of stop words. As a result, a basic search string such as „is it not”, which consists of three very common lexical items that would typically be ignored by search engines, can be used to retrieve all potentially relevant instances of this particular question tag.

A purely lexical search for all possible operator-pronoun combinations retrieves almost 50,000 instances. A number of structural and lexical constraints were therefore introduced which considerably reduced the overall size of the query result. For example, instances were discarded if they occurred at the beginning of a turn or if they were immediately preceded by a w/z-pronoun (e.g. Where is it?). After applying these restrictions 8,612 instances remained for closer manual analysis.

While most of these remaining sentences presented no difficulties for the categorization, a number of uncertain cases required closer attention. In order to be counted as a tag question, the retrieved instances had to conform to a relatively restricted set of formal features.

A considerable number of instances were retrieved whose status as potential tag questions is difficult to assess without access to information about their prosodic features.

Finally, only a limited amount of material was allowed to occur between anchor clause and tag.

After manually discarding all irrelevant instances, the final set of data consisted of 5,899 historical tag questions.

The quantitative description of diachronic trends requires that relative frequency counts can be calculated for different categories and periods of the corpus. Unfortunately, for the English Drama Collection no detailed information is available about word-counts for different periods or individual texts. However, a complete list of bibliographical information is provided which contains links to the full contents of all texts, and it is therefore possible to establish a relatively accurate estimate of the overall size of the corpus. Table 1 displays the number of texts and their estimated word-counts in periods of 50 years (excluding stage directions and other elements that do not contain written representations of speech). Thus, the complete corpus contains approximately 50 million words, and all except the earliest two periods and the twentieth-century plays represent sizable chunks of data amounting to several million words of text.

In order to compare my findings for the historical development of tag questions with current usage, I will draw on the results presented in Tottie and Hoffmann (forthcoming), who report on tag questions in Present-day British and American English on the basis of two large spoken corpora, with the spoken component of the British National Corpus (spoken-demographic section only) and the Longman Spoken American Corpus (LSAC). Given the exclusively British content of the English Drama Collection, direct comparisons of frequencies of tag questions will be restricted to the British data.

I first present a general overview of the diachronic development of tag questions in the English Drama Collection. The distribution of the complete set of 5,899 tag questions over 50-year periods.

Figure 1 shows that tag questions are virtually absent from the earliest periods of English drama. In fact, my search retrieved only a single instance from texts that were written before the year 1550.

The second oldest instance in the English Drama Collection is found in an anonymous Tudor play which was performed in the early 1550s. A total of seven tag questions were retrieved for the time between 1550 and 1574. A further 122 instances found in plays written between 1575 and 1599 attest to the fact that canonical tag questions had become firmly established as part of the commu-

nicative system of Early Modern English by the end of the sixteenth century.

Figure 1 further shows that the use of tag questions was relatively stable for 200 years (between 1550 and 1750) but then, after 1750, dramatically increased in frequency: with 428 instances per million words the early twentieth century texts contain about seven times as many tag questions as Tudor and Elizabethan drama. However, this figure is still relatively low when it is compared to Present-day English spontaneous conversations as represented by the spoken-demographic component of the British National Corpus, where tag questions occur with a frequency of 4,383 instances. Even though a direct comparison between spontaneous interaction and the written representation of speech in drama is problematic, it seems reasonable to interpret these figures as signs of a continued increase in the use of tag questions throughout the twentieth century rather than as a sign of changing conventions in the representation of spoken language.

Period	N texts	estimated
-1500	218	500,000
1500 - 1549	42	300,000
1550- 1599	184	3,000,000
1600 - 1649	595	9,250,000
1650 - 1699	430	8,000,000
1700 - 1749	457	6,000,000
1750 - 1799	683	8,250,000
1800- 1849	743	8,500,000
1850- 1899	485	5,750,000
1900-	73	750,000
Total	3,910	50,300,000

In Present-day English, tag questions are particularly common in spontaneous conversation. Thus, in the British National Corpus, they occur about four times more frequently in the spoken-demographic than in the spoken context-governed part which predominantly contains language use of a more formal nature and it is therefore likely that the different genres covered by, they will also exhibit considerable differences in the use of historical tag questions. However, since this set of data was not compiled as a balanced and representative corpus, the genre composition of various periods may vary greatly. As a result, the frequency development displayed above and may be partly showed by the overrepresentation of individual genres. Also, some genres go out of fashion (e.g. „History”, which is only found in texts dating from the sixteenth and the first half of the seventeenth century) and new ones are established (e.g. „Farce”, first found in texts of the second half

of the seventeenth century). A brief look at some major genres is therefore required to verify the validity of the findings presented in the previous subsection.

Figure 2 displays the frequency of tag questions in texts belonging to the genres Comedy and Tragedy, which are the only two genres that are found in all periods of Early and Late Modern English. Together, they cover about 60 per cent - approximately 30 million words - of all texts in the English Drama Collection.

As is immediately apparent, the historical development of tag questions in these two genres is radically different. While their use in Tragedy remains more or less stable at a low level, Comedy exhibits an even greater increase in frequency (67 instances in the sixteenth century; 1,293 instances in early twentieth century plays) than shown for the complete English Drama Collection in Figure 1 above.

The third largest genre in my data carries very general label Drama; it contains approximately five million words. This genre is only represented in sufficient numbers in the three periods between 1750 and 1900. This genre thus matches the overall development as shown in Figure 1. Most other categories are too small to provide reliable frequency counts, but genres belonging to the area of light entertainment (e.g. Farce) seem to exhibit particularly high levels of increase over the nineteenth and twentieth centuries.

In sum, with the exception of Tragedy, all of the larger genres contained in the English Drama Collection appear to conform to the general development described for the complete corpus. It is thus not the case that the information contained in Figure 1 is heavily showed by conflicting developments in various genres. Furthermore, this cross-genre comparison also shows that the correlation between formality of the language situation and the use of tag questions in spoken interaction also holds for English drama. Tragedies typically contain a large proportion of formal language situations, while the opposite is the case for comedies and other humorous text types.

The complete set of 5,899 tag questions retrieved from the English Drama Collection covers a total of 455 types of verb-pronoun combinations in tags, many of which are found in very low frequencies. However, the number of different types is considerably reduced (203) if spelling variants for the different pronouns and auxiliaries are normalized. The most frequent question tags are „will you”? (431 instances, 7.3%), „is it”? (359 instances, 6.1%) and „do you”? (326 instances, 5.5%). Almost half of the instances of „will you”? are found in tags that are attached to an imperative anchor clause. When only declarative anchor

clauses are considered, „is it”? (357 instances, 6.4%) is most frequent, followed by „do you”? (326 instances, 6.5%) and „isn't It”? (281 instances, 5.1%).

Interestingly, the distribution of different question tag types does not change dramatically during the whole period covered by the English Drama Collection. This is shown, which lists the ten most frequent question tags in the period from 1550 to 1649 and in plays written after 1850. If full forms and contracted variants (e.g. is it not? and isn't it?) are considered equivalent, seven types retrieved from sixteenth and early seventeenth drama also rank among the most frequent question tags in the nineteenth and twentieth century data.

As already briefly stated in the introduction, reversed polarity is the norm for the Present-day English use of canonical tag questions. Tottie and Hoffmann report that only eight per cent of all instances retrieved from the British National Corpus exhibit constant polarity, virtually all of which are of the positive-positive type. Among the reversed polarity tags, positive-negative combinations are more common than negative-positive variants (75% vs. 17% of all tag questions). Wikberg's findings for Shakespearean plays suggest that the situation was not dramatically different in Elizabethan times. He lists a total of 44 tag questions, 33 of which (75%) are positive-negative instances. Interestingly, positive-positive tag questions are more common in Wikberg's material than the negative-positive reversed polarity type. No negative constant polarity tags are found in Shakespeare's plays.

As in Wikberg's data, constant polarity tags outnumber the negative-positive reversed polarity type (30% vs. 20.3%). However, with just under half of all instances, positive-negative tag questions account for a considerably smaller proportion than they do in Shakespeare's plays and Present-day English conversation.

Negative constant polarity constructions, finally, are clearly a rare phenomenon throughout the history of tag questions. In fact, their existence has occasionally been questioned. Nevertheless, with a total of 24 instances in my data, they are certainly too frequent to be dismissed. Sentences exemplify the use of this rare type of tag question in different periods of English drama:

Yes, Sir, but, you see, he has not appear'd, may not I put up my rapier now, and go home again with my honour, may I not! (William Clark: *Marciano*, 1662).¹

You won't, Old Pluto, won't you; then, ma'am, observe! (Frederick Reynolds: *The dramatist*, 1789).²

And he wouldn't be persuaded by the ladies, wouldn't he? (Frank E. Emson: *The Weller family*,

1878).³

The unexpectedly low proportion of negative-positive tag constructions can be explained when a diachronic dimension is added to the picture.

Figure 3 shows the relative proportion of POS-NEG, NEG-POS and POS-POS tag questions in English drama in 50-year periods starting from the year 1550. Due to their low overall frequency, negative constant polarity tag constructions are excluded from Figure 3.

Interestingly, positive-negative tag constructions start out from a relatively high proportion of 67.5 per cent but then gradually decrease until the second half of the eighteenth century. During this period, positive-negative tag constructions are in fact even slightly less frequent than constant polarity tags (39.7% POS-NEG vs. 40.6% POS-POS). From the beginning of the nineteenth century onwards, this trend is again reversed: positive-negative tag constructions once more account for the majority of all tag questions while the proportion of constant polarity tags decreases by half. Considering the low proportion of constant polarity tags in the British National Corpus, this development appears to have continued during the twentieth century. From the point of view of polarity, sixteenth century tag questions are thus closer to Present-day English usage than any other period in between.

It is difficult to speculate about the underlying reasons for the development. A possible explanation may be found in the different pragmatic functions performed by tag questions of the various polarity types. Thus, a closer look at the period between 1750 and 1799 - i.e. the period where constant polarity tags are most frequent - reveals that a considerable number of constant polarity tags express an adversarial stance on the part of the speaker. Reversed polarity tags, conversely, do not exhibit this kind of attitude to the same extent.

Oh! what, you are asleep, are you— I'll waken you, with a vengeance. (Knocks with his heel.) (Isaac Bickerstaff: *Tis well it's no worse*, 1770).³

I know you, Mammon! You will tell a different tale tomorrow. I'm a coxcomb, am I? I'll punish you! (Thomas Holcroft: *Love's frailties*, 1794).³

What, dost thou dare to appear before me with that serpent's tongue of thine, sloughed over with lies? You dare to bring your stories to me, do you [shaking him violently by the collar.] (Joanna Baillie: *The election*, 1798) [21, 45].⁴

While I would be wary of equating syntactic form with pragmatic function, a certain level of correlation certainly appears to exist, at least for the second half of the eighteenth century. In Present-day English, 'aggressive' tag questions - of any polarity type - are a marginal category; they only account for one per cent of all tag questions in

the spoken-demographic component of the British National Corpus. It could thus be speculated that the loss of this particular pragmatic function may have contributed to a decrease in the frequency of constant polarity tags during the nineteenth and twentieth centuries. However, only a detailed diachronic analysis of the pragmatic types of historical tag questions could reveal whether this hypothesis is indeed correct.

In Present-day English, the position of the negative particle in questions depends on the choice between the full form *not* and the enclitic *n't*. If the full form is used, it generally follows the subject (e.g. *Did he not call you?*) where as *n't* is appended to the auxiliary (e.g. *Didn't he call you?*) and thus precedes the subject. The use of the full form is normally considered more formal than its contracted variant. In the sixteenth century, however, the situation was quite different. The contracted form of the negative particle was not yet available and the position of *not* in negative questions was variable between pre-subject and post-subject position. As a case in point, consider the two typical instances.

Will not the Ladies be afear'd of the Lyon?
(William Shakespeare: *Richard III*, 1597).⁵

Howe like you the Ladies, are they not passing faire?
(John Lyly: *Sapho and Phao*, 1584) [24, 56].⁵

The choice between the two variants appears to have been conditioned by a number of factors, including the phonetic weight of the subject as well as its status as given or new information. Rissanen (1994, 340-1), who investigated the placement of the negative particle in questions in the Early Modern subperiod (1500 - 1570) of the Helsinki Corpus, concludes that when the subject is a personal pronoun, it precedes *not* in the majority of examples.

With respect to their syntactic form, the appended clause in tag questions with POS-NEG and NEG-NEG polarity belong to the category of negative questions with pronominal subjects. However, in the sixteenth century data, the order of their individual components is much more fixed than in other types of negative questions. Thus, in virtually all occurrences of question tags the negative particle follows the subject, as shown in example. The only instance where *not* precedes the pronominal subject is displayed in.⁶

In Present-day English, by contrast, negative tag questions are almost exclusively formed with the enclitic *n't* and structures such as the one shown in no longer exist. Given these considerable structural changes, it is necessary to look at the development of the different variants in more detail.

Figure 4 displays the proportions of tags containing the negative particle in pre-subject and post-subject position over 50-year periods of the

English Drama Collection. Pre-subject position variants with an enclitic n't are listed separately from their full counterparts. Figure 4 shows that the earliest examples of tag questions containing the enclitic n't are found in the first half of the seventeenth century. They then steadily increase in frequency and account for 90 per cent of all instances by the early twentieth century. As a consequence, the proportion of tags containing post-subject not drops from almost 100 per cent to a more ten per cent. The third variant with pre-subject not only plays a marginal role. Its proportional share gradually rises until the second half of the eighteenth century but never reaches more than 18 per cent. Its frequency then drops sharply and it virtually ceases to exist as a possible variant by the second half of the nineteenth century.

The question remains whether there is a connection between the use of the uncontracted not in pre-subject position and its contracted variant. For example, it would not be unreasonable to assume that the uncontracted version could have paved the way for an increase in the use of enclitic n't in tag questions. Indeed, the earliest occurrence of the uncontracted variant predates the use of contracted forms, and once contracted forms become available, they quickly outnumber the uncontracted variants. Even so, frequencies are far too low to draw any reliable conclusions. Alternatively, it could be hypothesized that the full variant is simply the written representation of the contracted form in spoken language. However, this interpretation does not receive strong support from my data. If this were indeed the case, it would perhaps not be very likely that authors would employ both variants in the same text. Yet, of the 77 texts containing an uncontracted not in pre-subject position, 21 also contain at least one instance of a contracted tag question. Furthermore, other uses of the enclitic n't can be found in all except three of these 77 files, which suggests that authors would clearly have had the choice of opting for a contracted variant of tag questions. It thus seems more likely that other factors - e.g. prosodic features such as stress and rhythm may have been a more important influence in the choice between the variants.

BIBLIOGRAPHY

¹Kimps, Ditte. "Declarative Constant Polarity Tag Questions: A Data-driven Analysis of their Form, Meaning and Attitudinal Senses." In press (to appear in the *Journal of Pragmatics*).

²Hopper, Paul J. "On some Principles in Grammaticalization." In *Approaches to Grammaticalization*, Voi. I. Eds. Elizabeth Closs Traugott and Bernd Heine. Amsterdam: John Benjamins, 1991. 17-35.

³Brinton, Laurel J. "The development of / Mean: Implications for the Study of Historical Pragmatics." In *Methods of Historical Pragmatics. Recovering Speaker*

Meaning and Reader Inference. Eds. Susan M. Fitzmaurice and Irma Taavitsainen. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. In press. Bublitz, Wolfram. "Tag Questions, Transformational Grammar and Pragmatics." *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 9 (1979): 5-22.

⁴Salmon, Vivian. "Sentence Structures in Colloquial Shakespearean English." In *A reader in the Language of Shakespearean Drama*. Eds. Vivian Salmon and Edwina Burness. Amsterdam: Benjamins, 1987b. 265-317.

⁵Schiffirin, Deborah. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

⁶Stenström, Anna-Brita, Gisle Andersen, and Ingrid Kristine Hasund. *Trends in*

Teenage Taik. Corpus Compilation, Analysis and Findings. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 2002.

⁷Stenström, Anna-Brita. "Tags in Teenage Taik." In *From JELfric to the New York Times. Studies in English Corpus Linguistics*. Eds. Udo Fries, Viviane Müller, and Peter Schneider. Amsterdam: Rodopi, 1997. 139-147.

⁸Stenström, Anna-Brita. "Teenagers' Tags in London and Madrid." In *Contexts -*

Historical, Social, Linguistic. Studies in Celebration of Toril Swan. Eds. Kevin McCafferty, Tove Bull, and Kristin Killie. Bern etc: Peter Lang, 2005. 279-291.

⁹Tottie, Gunnel and Sebastian Hoffmann. "Tag Questions in British and America English."

¹⁰*Journal of English Linguistics*. Forthcoming. Traugott, Elizabeth Closs. "The Role of the Development of Discourse Markers in a Theory of Grammaticalization." Paper presented at the 12th International Conference on Historical Linguistics, Manchester, August 1995.

Antofiychuk Irina. L'UTILISATION DES QUESTIONS DE LA SÉPARATION DANS DES TEXTES ANGLAIS.

Dans l'article il s'agit de l'utilisation quantitative et du développement des questions de la séparation dans des textes anglais de la première période et jusqu'à aujourd'hui. Les recherches sont basés sur une grande quantité de pièces de théâtre anglophones ce que permet de voir la fréquence de ce type de questions.

Mots-clés: questions de la séparation, pièces de théâtre, période.

Антофийчук Ирина. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗДЕЛИТЕЛЬНЫХ ВОПРОСОВ В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТАХ

В статье анализируются количество использования и развитие разделительных вопросов в англоязычных текстах раннего периода и до наших дней. На основе большого собрания англоязычных пьес можно показать, что разделительные вопросы были довольно распространенным явлением.

Ключевые слова: разделительные вопросы, пьеса, период.

Oksana MAKOVSKA,
Mykhailo VAKHOTSKYI,
Буковинський державний медичний
університет,
Чернівці (Україна),
oxanamakovska@yandex.ua

MAIN ISSUES OF COGNITIVE LINGUISTICS AS A SCIENCE

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, кате-
горизація, концептуалізація, відтворення об'єктивної
реальності.

Маковська Оксана, Вахоцький Михайло.
**Основні питання когнітивної лінгвістики як
науки.**

Основною ціллю статті є висвітлення положень про когнітивну лінгвістику як науку, принципів і теоретичних парадигм, які є специфічними саме для даної галузі. Для когнітивних наук, які вивчають, як функціонує людська свідомість і мозок, мова виступає об'єктом дослідження першорядної важливості: людина, при цьому, насправді є чи не єдиним суб'єктом, здатним впорядкувати цю особливо складну високоорганізовану систему. Вчені багатьох дисциплін, що займаються дослідженням пізнання, зацікавлені також і у лінгвістиці: психологи, філософи, антропологи, спеціалісти з нейронаук і штучного інтелекту роблять спроби кожен зі свого боку охарактеризувати місце мови у природних або штучних процесах пізнання і вивчити особливості її функціонування.

In the mid-twentieth century structuralism as a linguistic trend seemed to be exhausted and scientists returned back to the study of language on the principles of anthropocentrism. The exploration of human thoughts, experience, cognition and their verbalization became a key issue of modern language science. Language functioning is investigated as a special cognitive ability of men and not as a sign system. Three areas, developed under the influence of anthropocentrism, can be distinguished in linguistics:

1) Cognitive linguistics is a direction, which explores the relationship between language and consciousness, the role of language in the conceptualization and categorization of the world, cognitive processes and synthesis of human experience, the relationship between certain cognitive abilities of human language and forms of their interaction. Language is a cognitive mechanism, system of signs, which transforms information and is specifically codified.

2) Functional linguistics (functionalism) is a set of schools and trends that have emerged as one of the branches of structural linguistics, characterized by their overwhelming focusing on the functioning of language as a means of communication. The basic principle of func-

tional linguistics consists in the understanding of language as an integrated system of expressive means.

3) Generative linguistics (transformational-generative grammar, chomskyan linguistics) – the most popular from the late 1950s trend in world linguistics, which aims at developing and introducing linguistic theory similar to natural sciences; its founder and leader is Noam Chomsky (USA). The purpose of Chomsky's linguistic theory is to explain the fact of impressively rapid assimilation of native language by the child on the basis of insufficient external stimulus, i.e., the information that can be taken from the speech of others. At the core of human language ability there is an innate, biologically caused component that defines the parameters of human thought and, in particular, the structure of language knowledge.

Cognitive linguistics is the study of the mind through language and the study of language as a cognitive function. Cognitive linguistics has two main goals: 1) to study how cognitive mechanisms (memory, categorization, attention, and imagery) are used during language behavior; and 2) to develop psychologically viable models of language that cover broad ranges of linguistic

phenomena, including idioms and figurative language. Research in cognitive linguistics is multidisciplinary; evidence is drawn from text analysis, language acquisition, language change, psycholinguistic experimentation, and brain imaging, among other sources.

The most influential linguists working upon these fields of study and focusing centrally on cognitive principles and organization were Wallace Chafe, Charles Fillmore, George Lakoff, Ronald Langacker, Leonard Talmy, Eleanor Rosch, William Croft, D. Alan Cruse, Sydney M. Lamb, Paul Allen Miller; among the domestic linguists-scientists Yu. Stepanov, R. Frumkina, I. Melchuk, V. Zhaivoronok, N. Arutiunova, V. Karasyk, V. Zusman, S. Askoldov, S. Liapin, H. Slyshkin, V. Manakin, I. Holubovska, V. Maslova should be noted; they suppose that the main task of cognitive linguistics is to find out and explain how the knowledge about world is organized in human consciousness, how the notions about world are created and fixed.

The *purpose* of this paper is to provide a general orientation in cognitive linguistics, an understanding of its central themes and assumptions, and exposure to its empirical methods. It is also important to trace some major commitments that make cognitive linguistics a distinct and worthwhile enterprise. The areas of research and theory construction which characterize cognitive linguistics and make it one of the most lively, exciting and promising schools of thought and practice in modern cognitive science have to be briefly surveyed too.

Cognitive science meets the parameters of research of interdisciplinary nature, so the study of cognitive linguistics implies the fulfillment of such *objectives*: 1) review and analyze major trends and prospects of development of this branch in modern linguistics; 2) confirm anthropocentric nature of cognitive linguistics; 3) describe its main principles; 4) characterize basic processes stimulated / regulated by cognitive linguistics.

Main part of the research. The label "Cognitive Linguistics" has been given to an approach to the study of language that began in the 1970s and has become more and more fruitful since the 1980s. Most of the research has focused on semantics, but morphology and syntax also figure significantly, plus other linguistic areas like language acquisition, phonology, and historical linguistics. As W. Croft and D. Cruse¹ together with Wellesley College researchers² state there are three major hypotheses which guide the cognitive approach to language:

- language is not an autonomous cognitive faculty, but depends on and is embedded in our general cognitive faculties;

- grammar is conceptualization, i.e. linguistic structures are closely connected to our non-linguistic concepts of the world; for instance, syntactic functions like subject and objects mirror the participants in an event that we witness.

- knowledge of language emerges from language use; in effect, this means that we are not genetically equipped with an abstract and universal grammar which only needs input from the language which we are exposed to as children, but that the language acquisition process is closely connected to pairings of non-linguistic situations with linguistic expressions which we encounter at an early age.

Establishment and development of cognitive linguistics was stipulated by a dynamic interdisciplinary investigation of the nature and origins of thought and language. Cognitive scientists seek answers to fundamental questions about the mental processes: How is it that we can learn and remember? Sense the world around us? What is the relationship between the mind and the brain? How has evolution shaped the mind? Could a computer think? Linguistics is the study of questions relating the structure, history, philosophy, psychology, and use of language: What are the properties of languages and how are they acquired? How did language evolve and how have languages changed over time? How is language organized in the brain?³

Answers to these questions are found by using techniques and expertise from a number of different disciplines including psychology, linguistics, computer science, philosophy, and cognitive neuroscience. Despite differences in methods of investigation, cognitive scientists have a commitment to a set of ideas: that the mind is a function of the brain, that thinking is a kind of computation, that language and cognition can best be understood as a set of specialized processes and representations. More recently, greater attention has been given to the impact of evolution on thought and language⁴.

Cognitive linguistics sees language as embedded in the overall cognitive capacities of man, topics of special interest for cognitive linguistics include: the structural characteristics of natural language categorization (such as prototypicality, systematic polysemy, cognitive models, mental imagery, and metaphor); the functional principles of linguistic organization (such as iconicity and naturalness); the conceptual interface between syntax and semantics (as

explored by cognitive grammar and construction grammar); the experiential and pragmatic background of language-in-use; and the relationship between language and thought, including questions about relativism and conceptual universals. Crucially there is no single, uniform doctrine according to which these research topics are pursued by cognitive linguistics. In this sense, cognitive linguistics is a flexible framework rather than a single theory of language. In terms of category structure (one of the standard topics for analysis in cognitive linguistics), as D. Geeraerts and H. Cuyckens⁵ believe that cognitive linguistics may be considered as a category, having a family resemblance structure: it constitutes a cluster of many partially overlapping approaches rather than a single well-defined theory.

One of the most important principles of cognitive linguistics is that meaning is central to language to the extent that it should be the primary focus. The structures of language are strongly connected to the semantics, they seek to depict. Linguistic specialists seek to understand how semantics and syntax work together, to understand the relationship between language and thinking. They also try to understand how language influences, how people form concepts^{6,7}. Cognitive linguists seek to understand how memory, categorization, imagery and attention affect language. They try to create psychological models for language that cover various linguistic phenomena, such as figurative language. This area of study covers multiple disciplines, such as brain, imaging and language acquisition. Cognitive linguists rely on empirical observation, neuroscience and experimental psychology. They see grammar as coming from the properties of neural systems. They also study and theorize about the functional principles of linguistic organization⁸.

Developing the question of main principles we can not ignore an issue "New Directions in Cognitive Linguistics"⁹, in which the authors single out four principles of cognitive linguistics: "Perhaps the most fundamental distinguishing characteristic of cognitive linguistics as a research paradigm is the hypothesis that grammatical structures and processes in the mind are instances of general cognitive abilities. In other words language is not an autonomous cognitive faculty. A second principle which has guided much work in this field of science is that grammar is symbolic and thus meaning is an essential part of grammar. The third and fourth principles focus on meaning and differentiate cognitive semantics from formal, logic-based, truth-conditional semantics. It denotes that meaning is encyclopedic. Everything we know about the real

world experience denoted by the word or construction plays a role in its meaning. Memory is involved in the organization of knowledge and the production of utterances. Categorization is involved in all of the above, since it plays a central and pervasive role in human cognition. All of these are essential for understanding the nature of language"¹⁰.

One of the most central human cognitive capabilities is the ability to generalize or as D. Geeraerts and H. Cuyckens say "the ability to schematize is one the most important cognitive human skills, since it involves the recognition of core commonalities, abstracting away from less important (for the cognitive task at hand) details which may differ from one concept or cognitive experience to another"¹¹. This ability may be operative in any domain or combination of domains of cognition. The relationships of schematicity thus established are one of the main kinds of relationships that structure the "inventory of conventional linguistic units" which constitute a language^{12,13}.

Basic processes used by cognitive linguistics are those by means of which schematization and arrangement of reality is provided: they are categorization, conceptualization, verbalization, frame representation of knowledge.

Categorization is defined by linguists^{14,15} as the most basic cognitive process. It is the ordering of phenomena according to similarity with the purpose of guiding our interaction with the environment. Categories are formed in accordance with a functional and adaptive structuring of reality. At the culture level categories come to be formed by becoming coded in language. The process of cultural category formation is functional in nature since it is based on a speech community's adaptation to its environment. Semantic change reveals a great deal about this process as it shows how reality can be construed in alternate ways to facilitate this adaptation due to the fact that the semantic structure of a language is the product of conceptualization processes¹⁶. In the course of the examination of conceptual structure and identification of the main principles of conceptualization of the reality one should bear in mind that categorization is a step-by-step process: first an individual's perception of the world is conceptualized, and then this conceptual representation is revealed in the language. The sensitive perception is based on the reflection of reality objects and phenomena in the human mind shaped as different concepts in the lexical meaning of words. In other words, the semantics of linguistic units "grasps" a particular part of reality. Obviously the language and lexis in particular is a means of objective world reflection. Consequently the lexical meaning of word presents

a specific part of human knowledge about the object or phenomenon and is related to the word use in typical situations and contexts^{17,18}.

The process opposite to categorization is conceptualization – presentation of objective reality from larger structure to the smallest one.

Conceptual system reflects the totality of human knowledge obtained in the course of the people's cognitive activity and shaped as separate concepts, which correlate with lexical items. Thus, any area of human activity is reflected in the conceptual structures. Studying of this part of the conceptual system is aimed at the detection of the minimal units (concepts) which form the basis for the categorization of these linguistic units as language representations of the concepts¹⁹. Cognitive conceptualization of human experience is based on the principle, according to which human ability to learn languages, is a product of general cognitive processes in the brain. The repetition of cognitive experience leads to establishment of cognitive structures, which are later involved into the interpretation of new knowledge. And language reflects presence of such universal experience²⁰.

R. Dirven²¹ notes that conceptual categories which are laid down in a language are linguistic categories or linguistic signs. Any linguistic sign has a form and meaning, which roughly speaking is identical with a concept. A meaning or concept relates to some entity in our experienced world. A more comprehensive view of language as a system of signs must also include the human "conceptualizer" and the world as it is experienced.

Conclusions. Cognitive linguistics undoubtedly became a new vector in modern science. It enabled the researchers to investigate the connection of language with thinking and to prove that lexical unit names, expresses, reflects and accumulates the acquired experience or knowledge. Most scientists agree: the main principle of cognitive linguistics is that meaning is an essential part of language, its primary focus; one of the most important human cognitive skills is the capability to generalize or, in other words, to schematize. In cognitive linguistics this ability results in two interconnected processes – categorization and conceptualization which are opposite to each other, i.e. represent objective reality from larger structures to smaller ones and vice versa. They schematize the world reflecting its universal arranged structure.

REFERENCES:

¹ Croft W. *Cognitive Linguistics* // William Croft, D. Alan Cruse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 356 p.

² *Cognitive Linguistics*. – Режим доступу: [http://www.iaawiki.tu-](http://www.iaawiki.tu-dortmund.de/index.php?title=Cognitive_Linguistics)

³ *Cognitive and Linguistic Sciences is the Study of How the Mind Works*. – Режим доступу: <http://www.wellesley.edu/cogsci>

⁴ *Cognitive and Linguistic Sciences is the Study of How the Mind Works*. – Режим доступу: <http://www.wellesley.edu/cogsci>

⁵ Geeraerts D. *Introducing Cognitive Linguistics*. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* / Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens. – Oxford University Press, 2010.

⁶ Kemmer S. *About Cognitive Linguistics* / Suzanne Kemmer 2007. – Режим доступу: <http://www.cognitivelinguistics.org/cl.shtml>

⁷ Asgari T. *The Study of Image Schemas in Hafez Poems: Cognitive Perspective* / Tayebeh Asgari // *International Journal of Language and Linguistics*. – 2013. – N 4. – Vol. 1. – P. 182–190.

⁸ Asgari T. *The Study of Image Schemas in Hafez Poems: Cognitive Perspective* / Tayebeh Asgari // *International Journal of Language and Linguistics*. – 2013. – N 4. – Vol. 1. – P. 182–190.

⁹ *New Directions in Cognitive Linguistics* / ed. by Vyvyan Evans, Stéphaie Pourcel: John Benjamins PC. – Philadelphia, 2009. – 520 p.

¹⁰ *New Directions in Cognitive Linguistics* / ed. by Vyvyan Evans, Stéphaie Pourcel: John Benjamins PC. – Philadelphia, 2009. – 520 p.

¹¹ Geeraerts D. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* / Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens. – Oxford University Press, 2010.

¹² Geeraerts D. *Advances in Cognitive Sociolinguistics* / Dirk Geeraerts, Gitte Kristiansen, Yves Peirsman. – Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2007. – 334 p.

¹³ Lewandowska-Tomaszczyk B. *Cognitive Linguistics Today* / Barbara Lewandowska-Tomaszczyk, Kamila Turewicz. – 2002. – 704 p.

¹⁴ Györi G. *Basic Level Categories and Meaning in Language* / Gábor Györi // *Argumentum*. – 2013. – № 9. – P. 149–161.

¹⁵ Gunina N.A. *Cognitive Semantics of the English Verbs of Sound* / N.A. Gunina // *Вопросы современной науки и практики / Университет им. В.И. Вернадского*. – 2010. – № 10-12(31). – P. 342–348.

¹⁶ Györi G. *Basic Level Categories and Meaning in Language* / Gábor Györi // *Argumentum*. – 2013. – № 9. – P. 149–161.

¹⁷ Gunina N.A. *Cognitive Semantics of the English Verbs of Sound* / N.A. Gunina // *Вопросы современной науки и практики / Университет им. В.И. Вернадского*. – 2010. – № 10-12(31). – P. 342–348.

¹⁸ Кубрякова, Е.С. *Части речи с когнитивной точки зрения* / Е.С. Кубрякова. – М. : Изд-во ин-та языкознания РАН, 1997. – 331 с.

¹⁹ Gunina N.A. *Cognitive Semantics of the English Verbs of Sound* / N.A. Gunina // *Вопросы современной науки и практики / Университет им.*

В.И. Вернадского. – 2010. – № 10-12(31). – P. 342–348.

²⁰ Corrigan R. Formulaic language // Roberta Corrigan, Edith A. Moravcsik, Hamid Ouali. – Philadelphia, 2009. – Vol. 2. – 305 p.

²¹ Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics / René Dirven, Marjolyn Verspoor. – Philadelphia, 2004. – 277 p.

Makovska Oksana, Vakhotskyi Mykhailo.
PROBLÈMES PRINCIPAUX DE LA LINGUISTIQUE COGNITIVE COMME SCIENCE.

L'article a pour objectif de présenter la linguistique cognitive, en caractérisant les types de faits, les problématiques et les paradigmes théoriques qui relèvent de façon spécifique d'une linguistique cognitive. Pour les sciences de la cognition, qui étudient le fonctionnement de l'esprit et du cerveau, le langage constitue un objet d'investigation de première importance: l'espèce humaine est en effet la seule à disposer de cette "faculté supérieure" particulièrement complexe. Plusieurs disciplines engagées dans l'étude de la cognition s'intéressent donc au langage: psychologues, philosophes, anthropologues, spécialistes de neurosciences ou d'intelligence artificielle s'attachent, chacun dans son ordre, à caractériser la place de la langue dans la cognition naturelle ou artificielle, et à en étudier le fonctionnement.

Mots-clés: linguistique cognitive, catégorisation, conceptualisation, présentation de la réalité objective.

Маковская Оксана, Вахоцкий Михаил.
ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ КАК НАУКИ.

Основной целью статьи является освещение положений о когнитивной лингвистике как науке, принципов и теоретических парадигм, которые являются специфическими именно для данной отрасли. Для когнитивных наук, изучающих, как функционирует человеческое сознание и мозг, язык выступает объектом исследования первостепенной важности: человек, при этом, на самом деле является единственным субъектом, способным упорядочить эту особенно сложную высокоорганизованную систему. Ученые многих дисциплин, занимающихся исследованием познания, заинтересованы также и в лингвистике: психологи, философы, антропологи, специалисты по нейронаукам и искусственному интеллекту делают попытки каждый со своей стороны охарактеризовать место языка в природных или искусственных процессах познания и изучить особенности его функционирования.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, категоризация, концептуализация, презентация объективной реальности.

УДК 81-119=111

Igor ROMAN,
Chernivsti National University named
after by Yuri Fedkovych,
Chernivtsi (Ukraine),
i.roman@chnu.edu.ua
Lilia ROMAN,
Bukovinian State Medical University,
Chernivtsi (Ukraine)
liliya.roman@ukr.net

**RETHINKING
THE HERMENEUTIC CONTENTS
OF ANTHROPOLOGICAL
LINGUISTICS**

Ключові слова: антропологічна лінгвістика,
культурна антропологія, герменевтика, прагматика.

Ігор Роман, Лілія Роман. Переосмислення герменевтичного контенту антропологічної лінгвістики

В статті досліджується переосмислення еволюції герменевтичного контенту в антропологічній лінгвістиці. Автори представляють аналіз нових перспектив антропологічних та герменевтичних досліджень в сучасній лінгвістиці.

Languages are studied or taught in the modern university at all faculties and colleges regardless of their professional orientation or scientific specialization. Whereas the pragmatic aspect of language as means of communication is beyond discussion, questions arrive concerning language as a psychological habitat, as a means of formation and expression of person's world outlook, regulator of social motives and energies. As usual, scientists of non-philological disciplines take interest in language as a kind of universal instrument of coordination and organization of collective creative effort. Most often the attention of learners and teachers is focused on lexical and grammatical issues or rhetorical drills. Yet, the today's fever of language teaching technologies should not overshadow the educative and regulative potential of language in the personal and social life. Language is not a mere instrument of communication but also a powerful means of organization of intellectual and psychophysical energies both on individual and social level. Here we come to questions of studying language as an attribute of human nature. In this respect the practical and the theoretical field of anthropological linguistics may be essentially modified, taking into consideration the technical and theoretical progress of modern sciences such as medicine, psychology and sociology. The new technical and theoretical achievements have opened the door to new approaches in investigating the human body and psychology. The new technological level of investigation of the human body as well as the amount of information about socio-cultural environments of the human creatures provokes reconside-

ration of the traditional linguistic paradigms as a serious part of humanistic inquiry.

Definition of the search problem. Anthropological linguistics is traditionally considered as a field of anthropology. In the publications within the field, predominantly language was considered as an important means of investigations of social organization and mentality of the non European cultures and societies. Yet, most of the theoretical potential of anthropological approach in linguistics and other humanitarian disciplines has not been realized. On the present stage of development linguistics in general and the anthropological linguistics in particular it tends to be a science of facts rather than a science of regularities. According to the well known Hegel's dialectic law, the amount of field material and empirical facts sooner or later gives forth to quantitative leap but this qualitative increment is impossible without restructuring of the intentional structure and of the intellectual contexts of the anthropological discourse.

Within anthropological discourse the linguistic aspect of investigation is gaining a lot of advantages as compared to traditional philology. First of all, this is taking place because anthropology is gaining force as one of the most influential approaches to interdisciplinary research of human creatures in their social, biological and cultural surroundings. As soon as social and philosophical ideas of anthropology are intertwined with historical, psychological and sociological concepts, the linguistic research is getting more space and more dimensions for its prag-

matic functions as well as for methodological and ontological reflection of language and speech. At the same time, the new interdisciplinary integration demands adaptation of the intentional structure of scientific quest to the properties of the subject of investigation. According to tradition, tracing back to Franz Boas anthropological linguistics regarded language as an integral part of culture, it is presupposed that a good anthropologist needs to understand or speak the language of the culture one is studying. Yet, even those anthropologists who did not think of language or culture in evolutionary terms were far from using the whole heuristic potential of language as source of information about human intellectual and phenomenological experience. The reason for this is rooted in the intellectual context and intentional structure of anthropological investigation. Many anthropologists believed that there was no correlation nor between language and culture neither between language and race, thus the linguistic aspect of research had been constantly underestimated, or negatively influenced by many prejudices and expectations of anthropology, especially by those connected with biology and other natural sciences. Another aspect of the problem is heuristic evaluation of hermeneutics as an anthropologically minded approach to language.

The approaches worked out in hermeneutics and anthropological linguistics have much in common. First of all, both of them have to do with facts and symbols of other cultures or historical epochs, and what is more, both the hermeneutic and anthropological traditions presuppose not just how to understand texts or cultures but really how to engage with them.

The hermeneutic trends to be discussed can be traced back both in the pragmatic and semantic tradition of anthropology, linguistics, sociology, history and other humanitarian fields, such as cognitive linguistics, speech acts, discourse, critical discourse analysis, generative semantics, and other. In the field of sociology the hermeneutic trend would develop of Weberian interpretive, historical sociology on the European continent and around the axes of the Anglophone world, exemplified in the works of British structural functionalism or sociology in the United States.

As to anthropological linguistics the “hermeneutic turn” in it correlates with various theoretical and pragmatic quests engaged in the social critique of language in religion, education, economics, justice, medicine, and other kinds of controlling social instances. Hermeneutic ideas can be traced in the works of Franz Boas, Sapir, Benjamin Whorf, Roman Jakobson, Dell Hymes, and John Gumperz, J.R. Firth, Raymond Williams, E.P. Thompson, Stuart Hall, Emile Benveniste, Roland Barthes,

Louis Althusser, Jacques Derrida, Michel Foucault, Gilles Deleuze, Marx, Weber, Theodor Adorno, Walter Benjamin, and Jurgen Habermas, Antonio Gramsci, Mikhail Bakhtin, Duranti and other authors.

One of the interesting problems of the evolution of hermeneutic content in social anthropology is the fact that anthropologists had their own way to the approaches akin to hermeneutic and phenomenologic ones. Among them, first of all, there should be mentioned the anthropological surveys of Edward Sapir. Although many of the theoretical ideas or hypothesis of Sapir later on were rejected, the hermeneutic content of his retrieval was preserved and developed by Sapir’s students Stanley Newman and Mary Haas who passed the hermeneutic ideas to the next generation of anthropologists, whose representatives included John Gumperz and Dell Hymes.

The hermeneutic content of the linguistic anthropology of the last decades of the XX-th century along with Sapir’s ideas integrated the semiotic approach by Franz Boas, Charles Sanders Peirce and Roman Jakobson. Although the term “hermeneutics” could hardly be found within the texts of North American linguistic anthropologists, the titles of their publications as well as the key concepts were very close in their meaning to the hermeneutical ones. This was especially characteristic of theories of communication, like “ethnography of speaking” or for the interpretive, contextual, or (neo-)pragmatic turn in the social sciences. The hermeneutic trends in anthropological linguistics showed themselves by locating language squarely at the intersection of history, ideology, and practice. The anthropologists, as usually, were focusing on the historic, ideological, and pragmatic aspects of language, however along with positivist traditional approaches included not only grammar, but also contextualization, language change and variation. While analyzing cultural ideologies and practices (such as modernization, linguistic nationalism and imperialism, language purism, standardization, feminism and gender, etc) the anthropologists tended to consider their problems through the prism of sociocultural context, trying to interpret the local sociocultural meanings in a wider ontological context. By the end of the XX-th century both North American and British schools of anthropology were inclined to study language as personal and social identity, and language as a space for meaning production, daily face to face uses of language from the point of view akin to the methodological concepts “ERLEBNIS”, “ZUSAMMENHANG”, “LEBENSÄUSSERUNGEN”, “NACHERLE-

BEN”, “*HINEINVERSETZEN*” worked out in the hermeneutic philosophy of V. Dilthey.

In terms of modern anthropological linguistics the Dilthean concepts first of all correlate with the analytical notion of presence. One of the main points in anthropological linguistics relevant to Dilthey’s hermeneutic approach is the recognition of the fact that to be a speaker of a language means to be a member of a speech community. To be a competent speaker of a language means then to be able to do things with that language as part of larger social activities which are culturally organized and must be culturally interpreted. The notions of communicative event, speech event, and speech activity are some of the notions relevant to hermeneutic experience, described in Dilthey’s aesthetic investigations. The mentioned above Dilthey’s concepts point to the spheres of communication where speaking is seen above all as a social activity involving always more than linguistic expressions.

G. Gadamer, who mentioned in his “Truth and Method” Dilthey more than 330 times, finds the concept “*ERLEBNIS*” to be a crucial one in Dilthey’s hermeneutics. According to Gadamer, Dilthey’s concept of *Erlebnis* clearly contains two elements, the pantheistic and the positivist, the experience (*Erlebnis*) and still more its result (*Erlebnis*). This is not an accident, but a result of Dilthey’s intermediate position between speculation and empiricism. Since he is concerned to legitimate the work of the human sciences epistemologically, he is dominated throughout by the question of what is truly given. Thus his concepts are motivated by this epistemological purpose or rather by the needs of epistemology itself—needs reflected in the linguistic process analyzed above.

Gadamer writes: “The spiritual creations of the past, art and history, no longer belong self-evidently to the present; rather, they are given up to research, they are data or givens (*Gegebenheiten*) from which a past can be made present. Thus the concept of the given is also important in Dilthey’s formulation of the concept of *Erlebnis*.”¹

In this point the anthropological principle of presence is very close to Dilthey’s interpretation of the concept of “experience” is the special nature of the given in the human sciences. Following Descartes’ formulation of the *res cogitans*, he defines the concept of experience by reflexivity, by inferiority, and on the basis of this special mode of being given he tries to construct an epistemological justification for knowledge of the historical world. As Gadamer notes: “The primary data, to which the interpretation of historical objects goes back, are not data of experiment and measurement but unities of meaning.”² That is what the concept of experience

states: the structures of meaning we meet in the human sciences, however strange and incomprehensible they may seem to us, can be traced back to ultimate units of what is given in consciousness, unities which themselves no longer contain anything alien, objective, or in need of interpretation. These units of experience are themselves units of meaning. Thus the hermeneutic experience of a scientist is something that proves to be important in quite pragmatic situations of sociolinguistics and anthropological linguistics. A vivid example of pragmatic use of the mentioned hermeneutic experience is given in the book by Charles Briggs “Learning How to Ask: A Sociolinguistic Appraisal of the Role of the Interview in Social Science Research” where he wrote: “I committed in research with Mexicanos ... I simply assumed that a knowledge of Standard Spanish, a research project that proved acceptable to the couple and their community, and the development of a friendship would enable me to begin interviewing. I similarly believed that interviews would provide the best means of gaining social-cultural and sociolinguistic competence ... Because I was ignorant of the community’s oral traditions and lacked command of any of the requisite pragmatic skills, the elders had no choice but to regain control of the interaction by breaking the interview frame”.³

As it appears the common questions of interest of hermeneutics and linguistic anthropology are not only within the lexicology and syntaxes but also in the extralinguistic spheres of socio-cultural contexts. Since life objectifies itself in structures of meaning, all understanding of meaning consists in translating the objectifications of life back into the spiritual life from which they emerged. Thus the concept of experience is the epistemological basis for all knowledge of the objective. As it was noticed in the above mentioned quotation of Briggs, investigations in the field of anthropological linguistics in many cases approved the hermeneutic methods: they circumscribed the ideal of constructing knowledge of language from atoms of sensation represented in the traditional vocabularies. Thus, both in the hermeneutic epistemology of the human sciences and in anthropological linguistics we find a concept of life that restricts the mechanistic model. These hermeneutic aspects of anthropological linguistics have been analyzed in the works by J. J. Gumperz and D. Hymes. As to the difference between academic linguistic knowledge of language and the “*ERLEBNIS*” type of linguo-cultural

knowledge of here is a quotation from Hymes's "Sociolinguistics":

"We have ... to account for the fact that a normal child acquires knowledge of sentences, not only as grammatical, but also as appropriate. He or she acquires competence as to when to speak, when not, and as to what to talk about with whom, when, where, in what manner. In short, a child becomes able to accomplish a repertoire of speech acts, to take part in speech events, and to evaluate their accomplishment by others. This competence, moreover, is integral with attitudes, values, and motivations concerning language, its features and uses, and integral with competence for, and attitudes toward, the interrelation of language with the other code of communicative conduct".⁴

The important constitutive concepts, structures and meanings revealed by hermeneutics and anthropological linguistics within the communicative process exceed the frames of traditional linguistic stuff. As a result, on the one hand, the aspects of communication in the focus of hermeneutic and anthropological linguistics do not belong to linguistics in its traditional meaning. And on the other hand, it would not be quite correct to define these communicative processes as extra linguistic. In hermeneutic tradition these structures are traditionally associated with G.Gadamer's concept of "prejudice", or M.Heidegger's "fore-structure of understanding", Dilthey's concept of the structural quality of the life of spirit, Husserl's theory of the intentionality of consciousness or intentional structure and significance.

Alessandro Duranti derives the above mentioned tendencies of anthropological linguistics from poststructuralist interpretation of culture in the late 1960s and early 1970s. Among the basic intentions of this movement the author mentions rethinking some basic assumptions of the structuralist paradigm, including the idea that there is a one-to-one correspondence between a meaning and its expression, interest in multiculturalism and transnational communities. According to A.Duranti it is not by accident that poststructuralism originates in France, especially in the writings of scholars like Lacan, Foucault, and Derrida. Postwar French intellectuals had been strongly influenced by Martin Heidegger's philosophy and this philosophy can be seen as at the heart of the poststructuralist agenda, regardless of its different versions and beyond its criticism of Heideggerian thought.⁵

At the same time linguo-philosophical ideas of M.Heidegger, G.Gadamer, P.Ricoeur, and other prominent representatives of hermeneutic thought were not so often mentioned in the publications of anthropologists of the XX century. One of the reasons for this may be the fact that hermeneutics was too

often engaged in ideological, philosophical and theological discourses, while anthropology was focused on fieldwork. Boas, Sapir, and Whorf on the one hand and Bloomfield, Kroeber, and Voegelin on the other stressed upon the pragmatic and experimental side of sociolinguistic or linguo-cultural investigations. Their methodological intention to avoid metaphysical and teleological statements is an additional evidence of the objective presence of hermeneutic content in anthropological linguistics, as many of the specialists on this field arrived to conclusions very similar with Heidegger's hermeneutic phenomenology. In the course of their field investigations of language and communicative habituses of the societies, anthropologists realized that human relationships with the world cannot easily be represented with the analytical tools used by social scientists who are experts at isolating elements from their contexts, existential where objects are encountered as pragmatically useful, situations are experienced in the context of particular attitudes or "moods," and people are beings to be-with. In this regard the pragmatic bias of anthropological linguistics has a resonance in M.Heidegger's hermeneutic phenomenology, especially in his later works, like "Being and Time". While reasoning about Heidegger's linguo-philosophy Hubert L. Dreyfus⁶ insists that in Being and Time Heidegger seeks to undermine the Cartesian tradition of the priority of knowledge over practice. Indeed, at first it looks as though Heidegger seeks simply to invert this tradition by arguing that detached contemplation is parasitical on everyday involvement. By Dreyfus's idea Heidegger seems to be saying that the detached, meaning-giving, knowing subject, still at the center of Husserlian phenomenology, must be replaced by an involved, meaning-giving, doing subject. Hence the traditional for the philosophy of Modernity rational thinking Subject - identified by Descartes, Kant, and Husserl - is not the exclusive or privileged source of our understanding of the world. Not only Gadamer and Ricoeur but also many of the leading specialists of linguistically oriented social disciplines were inclined to extend Heidegger's reasoning to contemporary social science and came to realize that binary oppositions and propositional knowledge are not enough to explain the anthropological mechanisms of socio-cultural experience of the world.

In his "Basic problems of Phenomenology" M.Heidegger wrote: "All practical-technical commerce with beings is also a comportment toward beings. ... In all comportment toward

beings – whether it is specifically cognitive, which is most frequently called theoretical, or whether it is practical-technical – an understanding of being is already involved. For a being can be encountered by us as a being only in the light of the understanding of being... Self and world belong together in the single entity, Dasein. Self and world are not two entities, like subject and object ... but self and world are the basic determination of Dasein itself in the unity of the structure of being-in-the-world.”⁷

Many of the linguistically minded anthropologists of the second half of XX century fell under the influence of Heidegger's intuitions about the existential roots of human knowledge and human understanding of the life-world, his interpretation of the inextricable relationship between knowledge and action-in-the-world, past and present conditions. Among the ideas inspired by Heidegger's hermeneutic phenomenology is the approach in which objects of knowledge are constructed (not passively reflected or imprinted) within a system of dispositions constituted and always oriented towards practical functions.

The important perspective of hermeneutic trends in anthropological linguistics is based on an approach that considers language not as an autonomous system – but as a system that is actively defined by sociopolitical and aesthetic processes, including not only development of literature but also juridical and educational discourses. One of the attractive features of hermeneutic discourse in anthropology is that language in hermeneutics is never treated without taking into consideration the social conditions that allow its existence. A language here is interpreted a set of practices that imply not only a particular system of words and grammatical rules, but also an often “forgotten or hidden struggle over the symbolic power of a particular way of communicating, with particular systems of classification, address and reference forms, specialized lexicons, and metaphors (for politics, medicine, ethics)... Words carry in them a myriad possibilities for connecting us to other human beings, other situations, events, acts, beliefs, feelings.”⁸

Hence the mentioned above facts and ideas show the evolution of hermeneutic content within the history of anthropology in general and anthropological linguistics in particular. Yet the influence of both paradigms is reciprocal. The drawbacks and prejudices of hermeneutic interpretation of language and culture could be cured to a great extent in case of hermeneutic collaboration with anthropological linguistics. The pragmatic approach worked out in cultural anthropology makes it possible to measure words with deeds and align emotions with symbolic and behavioral performances — judge the idea by its consequences. Many anthropologists

noticed, hermeneutics is underestimating the role of body in the mind-body language triangle. In this respect we cannot but support the position of sociologist Dmitri N. Shalin who suggests that: “interpretation in the pragmatist key pursues the reverse distancing which realigns the linguistic forms with the somatic-affective and behavioral-agentive signs. What phenomenological hermeneutics dismisses as “noise” obscuring “universal meaning,” pragmatists treat as a sign of indeterminacy and a signal of repressed affectivity occluded by the dominant textual practices”.⁹

Analysis of positive influence of anthropological linguistics upon hermeneutics is a matter of a separate publication. Yet in short terms it should be said that the pragmatic bias of anthropological linguistics stimulates to consider the linguistic content in a wider ontological dimension. In the anthropological dimensions while interpreting words with deeds, deeds with moods, moods with discursive outputs, and so the reflexion of interpreters own prejudices (affective, somatic, agentive, discursive) is stimulated.

REFERENCES

- ¹ Gadamer, Hans-Georg. *Truth and Method* : Trans. Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall. — 2nd edn. — New York: Continuum, 1986. — P. 123.
- ² *Ibidem*, P. 123.
- ³ Briggs, Charles L. *Learning How to Ask: A Sociolinguistic Appraisal of the Role of the Interview in Social Science Research*. — Cambridge University Press, 1986. — P. 64.
- ⁴ Hymes, Dell. *On Communicative Competence*. In J. B. Pride and J. Holmes (eds.), *Sociolinguistics*. — Harmondsworth: Penguin, 1972. — P. 277-278
- ⁵ Duranti Alessandro. *Linguistic Anthropology*. — Cambridge : Cambridge University Press [Italian translation: *Antropologia del Linguaggio*. Roma: Meltemi; Spanish translation: *Antropología Lingüística*. Madrid: Cambridge University Press, 1997. — P. 50-51.
- ⁶ Dreyfus L. Hubert. *Heidegger's Critique of Husserl's (and Searle's) Account of Intentionality*. — *Social Research* Vol. 60, No. 1. — (Spring 1993). P.1.
- ⁷ Heidegger, Martin *The Basic Problems of Phenomenology*. Published by Indiana University Press, 1975. — P. 275– 297.
- ⁸ Duranti Alessandro. *Linguistic Anthropology* — Cambridge:Cambridge University Press [Italian translation: *Antropologia del Linguaggio*. Roma: Meltemi; Spanish translation: *Antropología Lingüística*. Madrid: Cambridge University Press, 1997. — P. 53-54.
- ⁹ Shalin N. Dmitriy. *Hermeneutics and Prejudice: Heidegger and Gadamer in Their Historical Setting*.

— Russian Journal of Communication, Vol. 3, Nos. 1/2 (Winter/Spring 2010). 2000. — P. 22-23.

Roman I., Roman L. REPENSE DE CONTENU HERMENEUTIQUES DE LA LINGUISTIQUE ANTHROPOLOGIQUE

L'article retrace l'évolution du contenu herméneutique en linguistique anthropologique. Les auteurs présente l'analyse des nouvelles perspectives d'approche anthropologique et herméneutique dans la linguistique moderne.

Mots clés: *la linguistique anthropologique, l'anthropologie culturelle, l'herméneutique, pragmatique.*

Роман І., Роман Л. ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКОГО КОНТЕНТА АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЙ ЛИНГВИСТИКИ

В статье исследуется переосмысление эволюции герменевтического контента в антропологической лингвистике. Авторы представляют анализ новых перспектив антропологических и герменевтических исследований в современной лингвистике.

Ключевые слова: *антропологическая лингвистика, культурная антропология, герменевтика, прагматика.*

УДК 811.161.2'367.32

Марія ТЕЛЕКИ,
Буковинський державний
медичний університет,
Чернівці (Україна),
mariateleki@ukr.net

СУБ'ЄКТИВНА МОДАЛЬНІСТЬ ВИСЛОВЛЕННЯ У ПИСЕМНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Key words: *modus, the category of modality, subjective modality, expressing subjective-modal meaning.*

Mariia Teleky. Subjective modality of statements in written communication. *The subjective modality of statements in written communication was reviewed in the following article. The scientific views on the subjective modality in the interpretation of modern linguists have been analysed; the most used types of values subjective modality of statements in written communication have been analysed and established; some of the differentiated features ways of expressing subjective-modal meanings at different levels of language were revealed.*

Найновіші лінгвістичні дослідження раз у раз звертаються до проблем суб'єктивності в мові, пов'язаних з поняттям суб'єктивної модальності та модусу. З'ясування наявності суб'єктивного значення у висловленні викликає труднощі насамперед з огляду на багатоплановість понять модусу. Внутрішня диференція модусу вирізняє серед інших категорію модальності як категорію модусу.

Появі терміна „модус” лінгвістика завдячує французькому мовознавцю Ш. Баллі. Досліджуючи мовлення, вчений встановив, що у будь-якому висловленні реалізується протиставлення фактичного змісту (диктуму) й індивідуальної суб'єктивної оцінки викладених фактів (модусу)¹.

Модальність як категорія модусу має суб'єктивний характер², конкретні форми та суб'єктивно-оцінні значення якої об'єднує коло кваліфікацій, інтегральним компонентом яких є віднесеність до планів реальність/ірреальність, тобто передаваний мовцем стосунок змісту речення до дійсності, характеристика повідомлюваного як реального або ірреального.

Модальні значення трактують по-різному. Їх поділяють на об'єктивні й суб'єктивні, зовнішньосинтаксичні і внутрішньосинтаксичні, первинні й вторинні та ін³.

В українському мовознавстві модальність характеризують як синтаксичну категорію, яка є „виявом суб'єктивно-об'єктивних відношень відображеного в реченні явища дійсності”, або ж як реченнєву категорію „суб'єктивного семантико-синтаксичного спрямування”⁴. Дослідники наголошують на тому, що „...за своєю природою модальний зміст речення є думка як відображення дійсності, узята з боку „модусу” існування дійсного явища (можливість, дійсність, необхідність)”⁵.

Модальність визначають як функціонально-семантичну категорію, їй властива польова організація, до складу якої входять мікрополя дійсності/недійсності, що охоплюють засоби різних мовних рівнів для вираження цих значень⁶.

Розглядаючи модальність як власне ставлення мовця до свого повідомлення, модальність розкривають як багатоаспектну категорію, що пов'язана з іншими функціонально-семантичними категоріями мови, у тому числі з категоріями прагматичного рівня. З огляду на такі позиції, модальність відображає складні взаємодії між чотирма чинниками комунікації: мовцем, співрозмовником, змістом висловлення і дійсністю⁷.

Суб'єктивну модальність розглядають як ієрархічно організовану систему модальних значень, об'єднаних категорією суб'єктивності, що віддзеркалює участь мовця у формуванні висловлення⁸. На думку М.В. Мірченка, суб'єктивна модальність є суб'єктивним інтерпретуванням події, ситуації, факту дійсності в діапазоні можливості, наміру, вірогідності, необхідності, сумніву, категоричності⁹.

На семантичному рівні, за спостереженнями О.М. Орехової, суб'єктивна модальність є комплексом типових суб'єктивно-модальних значень, які ураховують характер компетенції суб'єкта мовлення, ступінь його поінформованості, емоційний стан, прагнення встановлювати контакти зі співрозмовником, підтримувати його увагу і включати в хід власних роздумів і оцінок¹⁰.

У трактуванні суб'єктивної модальності варто не забувати і про соціальний аспект. На характер висловлення може впливати ситу-

ація спілкування, ставлення мовця до себе і адресата, суб'єктивність в інтересах мовця і суб'єктивність в інтересах адресата тощо¹¹.

Дослідження суб'єктивної модальності висловлення у писемному спілкуванні полягає в актуалізації суб'єктивно-модальних значень, пов'язаних з розвитком сучасної української мови у напрямку підсилення особистісно-суб'єктивного компоненту. Незважаючи на чималі розвідки різних аспектів модальності, засоби вираження суб'єктивно-модальних значень потребують сучасних інтегрованих підходів до вивчення мови і мовлення.

Метою публікації є опис суб'єктивно-модальних значень різних типів висловлення, висвітлення їхніх прагматичних аспектів, вияв на підставі диференційованих ознак деяких засобів і способів вираження суб'єктивно-модальних значень на різних рівнях мови. В статті проаналізуємо найуживаніші типи суб'єктивної модальності висловлення у писемній комунікації.

Особливістю писемного спілкування є те, що мовці розмежовані у часі й відстані. Зважаючи на це, процес комунікації може бути цікавим за умови, якщо він відображає суб'єктивне ставлення мовців до подій, фактів, явищ. Ситуація спілкування може характеризуватися різними чинниками: офіційністю/неофіційністю спілкування, наявністю/відсутністю знань адресанта про дійсність, ставленням адресанта/адресата до відображених фрагментів дійсності тощо. У спілкуванні мовець розв'язує різні специфічні комунікативні завдання.

Для підтримання контактів у писемному спілкуванні адресанти часто використовують повідомлення, в яких відображені їхні думки, наміри, сподівання, очікування. Обов'язковим суб'єктивним значенням є передаване мовцем співвідношення змісту висловлення до дійсності – реальності/ірреальності. Метою висловлення є прагнення адресанта повідомити адресату своє ставлення, свій погляд на існуючий стан справ, знайти однострум'я або змінити його погляд на ситуацію, що склалася чи може скластися в майбутньому¹². На граматичному рівні суб'єктивна модальність уточнює і коректує об'єктивно-модальне значення речення, пов'язане з опозицією реальності/ірреальності, інакше кажучи, виступає як один з аспектів відношення висловлення, як предикативний аспект. У сукупності з об'єктивно-модальним значенням суб'єктивна модальність утворює модальну парадигму речення¹³, напр.: *Мені здається, що Ваш літературний талант іменно надається до малювання широких картин суспільного життя* (М. Коцюбинський до Н. Кобринської, датований 6 січня 1900 р.)¹⁴. Значення суб'єктивної

модальності передається як ставлення мовця до повідомлюваного і позначається модальним словом *здається*.

Суб'єктивна модальність висловлення у писемній комунікації може презентуватись комунікативними типами речень, які передбачають надання тому чи тому реченню особливого модального розкриття мовцем змісту. Такі речення виявляють відношення, встановлені на підставі власного аналізу певного фрагмента об'єктивної дійсності й передані через суб'єктивне сприйняття мовця, напр.: *„Куліша” Вашого читав дуже залюбки, дивуючись, однак, що і в провінції цензура децю дозволяє говорити. Чи Ви пустите його в продаж нарізно?* (А. Кримський до Б.Д. Грінченка, датований 4 липня 1899 р.)¹⁵.

Отже, контактоустановлювальна модальність насамперед пов'язана з категорією адресатності, оскільки передбачає наявність отримувача інформації, в якій відображено ставлення адресанта до повідомлюваного. У висловленні адресант втілює бажання бути почутим, підтримує контакт, здійснює суб'єктивну характеристику змісту речення з погляду реальності / ірреальності.

У писемному спілкуванні поширене використання волонтактивної модальності, оскільки автор листа розказує про своє волевиявлення, спонукає до дії, які на його власне переконання і суб'єктивне ставлення до повідомлюваного слід вчиняти / не вчиняти адресату. Для вираження спонукування адресант послуговується морфологічною категорією способу, що тісно пов'язується з предикативним ядром речення. Традиційна граматику кваліфікує категорію способу як самостійну дієслівну категорію, що об'єднує грамами дійсного, умовного та наказового способів¹⁶, і бажального, у якого зовсім нейтралізована апелятивність „і натомість виразним є значення бажальності”¹⁷.

Пояснення загального значення форм умовного (кон'юнктива) і наказового (імператива) способу ґрунтується на опозиції ірреальних значень гіпотетичності дії, процесу, стану / бажаність дії, процесу, на протиставленні незалежно від часового значення форм, що віддзеркалюють дієслівний зміст як факт нереальний, тобто потенційний, бажаний. Кон'юнктив означає такі гіпотетичні дії, що реалізуються за наявності відповідних умов, здійснення раніше за них або паралельно з ними інших дій, напр.: *Так коли б спочити хоч кілька місяців, залишити дець далеко свої щоденні клопоти й турботи, то, може б, чоловік що й зробив* (М. Коцюбинський до

В. Гнатюка, датований 6 лютого 1904 р.)¹⁸. Це зумовило типову для дієслів умовного способу синтаксичну структуру складнопідрядних речень з підрядною умовною частиною (умови виконання певної нереальної дії виражені в головній частині) у ситуації прохання, напр.: *Коли що приймуть, то я прохав би у Вас задля себе, коли можна, сотню одбитків* (Панас Мирний до В.П. Науменка, датований 23 лютого 1902 р.)¹⁹.

Модальне значення спонукального способу трактується як спонукувана мовцем бажана дія, яка може відбутися лише за умов, коли для виконання її є добра воля особи, до якої звертається мовець. У спонукальному способі спостерігається контамінація умовного й наказового способів: „бажана для мовця дія може відбутися за відповідної умови, але вона не експлікована, як у конструкціях з дієслівними формами умовного способу”²⁰, напр.: *Беріть, як хочете. Мені б хотілося не те що 25 прим., а всі їх спродати. Я й забалакував про це з Вами колись, – чи не взяли б Ви за це діло, маючи свою книгарню і свої знески з другими?* (Панас Мирний до Г.І. Маркевича, датований 1905 р.)²¹.

Функціонування форм імператива у висловленні визначається із загального значення повинності / необхідності. Вказана адресантом дія до моменту спілкування існує лише у його свідомості та інтерпретується ним як потрібна і необхідна, корисна дія для адресата. Адресоване в писемній комунікації спонукування до вчинення / невчинення дії стає відомою отримувачеві повідомлення і може бути реалізована у майбутньому адресатом – потенційним виконавцем спонукуваної дії. Вираження імперативних форм дієслова супроводжується спонукальною інтонацією й реалізується у спонукальному типі речення, напр.: *Вам треба в ч и т и с я* (І. Микитенко до Є. Кравченка, датований 2 липня 1934 р.) (Підкреслення І. Микитенка)²²; *Пишіть. Нема часу. Призначте спеціальну людину для себе і для старого. Забирайте з собою всі людські пристрасті, всі муки, всі сльози, всю гордість і ненависть до ворога, і помсту, й пристрасть, – не кидайте на дорозі* (О.Довженко до П.П. Вершигори, датований 1943 р.)²³. Імперативні форми імпліцитно відбивають наявну ситуацію, стан або дію, а також ситуацію, стан або дію, які можуть настати чи виникнути²⁴.

Отже, волюнтаристична модальність – оцінка адресантом ситуації з погляду можливості, необхідності, повинності, можливості за умов, що склалися на момент комунікації, спрямована на можливість її реалізації в майбутньому, елементом реальності в ситуації волевиявлення є особа

адресата мовлення – потенційного виконавця спонукуваної дії.

Суб’єктивним фактором позначається бажальна модальність, що виражається у реченні як „бажання суб’єкта мовлення щодо встановлення відповідності основного змісту речення з дійсністю (реальністю)”²⁵. Модальне значення бажальності на рівні предиката репрезентується експліцитно модальними дієсловами *хотіти, хотітися, воліти* і віддзеркалює суб’єктивність в інтересах адресанта. В епістолярії найчастіше пом’якшене волевиявлення виражається саме цими дієсловами, оскільки вони є стилістично нейтральними і знижують категоричність висловлення, напр.: *Ой, як же не хочеться вмочати руки і мозок в соцухівовські чорнила!* (М. Куліш до І. Дніпровського, датований 17 липня 1924 р.)²⁶; *Волію з моїми засадами сидіти на селі, як змінювати їх і йти до міста* (Є. Ярошинська до М. Павлика, датований 12 грудня 1900 р.)²⁷. Мовець може пояснювати мотиви бажання, супроводжуючи його проханням не вчиняти дію в інтересах адресата, напр.: *А прогос, я не хочу, щоб він знав, що Чайльд виписаний по моїй раді, прошу не видати мене, якщо дядько питатиме* (Леся Українка до М. Павлика, датований 5 лютого 1895 р.)²⁸.

Модальність бажаності здійснення певної дії виражається формою умовного способу дієслова експліцитно, напр.: *Бажав би я, щоб воно теж увійшло у збірку моїх оповідань, якщо тільки будуть видані вони* (А. Теленко до М.М. Грінченко, датований 23 листопада 1910 р.)²⁹ чи імпліцитно і може доповнюватися експресивним звертанням: *Господи, що би я дав, щоб тебе знов між своїми побачити і послухати твоє живе скриляче слово!* (М.Старицький до М.П. Драгоманова, датований травнем 1876 р.)³⁰.

Бажаність дії виражає модальне значення бажального способу. Мовець, виражаючи волевиявлення про бажану дію або бажаний процес чи стан, не спрямовує його на адресата, не спонукає когось виконати дію, а лише повідомляє про неї собі або іншим особам. Саме в цьому спостерігається основна відмінність бажального способу від наказового. Специфіка модального значення бажаності виявляється в аналітичній неособовій формі, у якій поєднано інфінітив з морфемою *б*, на яку припадає основне функціональне навантаження значення бажаності, напр.: *Далі б написати Різвяну казку* (Є.

Сверстюк до В. Марченка, датований 1 січня 1982 р.)³¹.

Отже, бажальна модальність стосується бажаної дії, процесу чи стану, які не є прямо скерованими на адресата, а лише переповідані адресантом, оцінка мовцем ступеня його впевненості у вірогідності повідомлюваного.

Писемна комунікація є продуктивним способом обміну думок, що містить суб'єктивну оцінку фрагмента дійсності, фактів, подій, явищ тощо. Суб'єктивна модальність висловлення є вираженням позитивного чи негативного ставлення мовця до об'єктів позамовної дійсності й пов'язана з лінгвістичною категорією оцінки.

Оцінна модальність містить упорядкований комплекс ознак, що утворюють структуру, і визначається як модальна рамка, яка має обов'язкові елементи: експліцитний або імпліцитний суб'єкт (особа, соціум, з погляду якого дається оцінка), об'єкт (оцінюваний референт), підставу (критерій, що передає уявлення суб'єкта про об'єкт) і характер оцінки (абсолютна, естетична, порівняльна)³².

Оцінне ставлення адресанта до стану речей, до предмета мовлення, наприклад, виражається в імпліцитному акті поради. Ступінь оцінки передається прислівниками *добре* / *краще*, напр.: *Було б добре, коли б ти взяв одпущ. Хоч тижнів на два та приїхав сюди* (С. Васильченко до Ф.Ф. Панасенка, датований 5 травня 1913 р.)³³.

Модальна оцінка про стан речей може передаватися перформативом *раджу* та підсилуватися оцінною лексемою *краще*. Адресант імпліцитно висловлює своє ставлення до соціальних стереотипів адресата, напр.: *Раджу Вам тим часом не думати про сі речі, а коли Ви хочете поспішити з приїздом в Софію, то зробіть се краще ради мене, а не ради Ваших господарських клопотів* (Леся Українка до Л.М. Драгоманової, датований 29 вересня 1894 р.)³⁴.

Для вираження негативного ставлення до подій адресант часто послуговується прислівниковим заперечним предикатом *негарно*, напр.: *Та се воно не було би негарно, лише вона, може, якась дуже горда пані, а я лиш буковинський мужик, і то дуже вразливий, а і такий, що не любить звертати на себе уваги і робити знайомства* (О. Кобилянська до В. Стефаніка, датований 15 червня 1898 р.)³⁵, своє ставлення адресант підкреслює авторськими розділовими знаками.

Для оцінних висловлень характерними є предикати думки типу *знати*, *розуміти*, *думати*, *признавати*. Оцінка з аксіологічним значенням уводить у висловлення експліцитну суб'єктивність, напр.: *Я знаю, яка тяжка й терниста путь українського літератора, і через те я*

можу добре розуміти і признавати Вашу працю і Ваші заслуги (Леся Українка до М. Старицького, датований 4 травня 1894 р.)³⁶. *Я звичайно багато читаю, але признаюся, що давно читав щось таке гарне, таке захоплююче, як „Земля”* (М. Коцюбинський до О. Кобилянської, датований 12 жовтня 1902 р.)³⁷.

Модальність пов'язується з оцінним аспектом: модальний компонент висловлення виражає оцінку вірогідності, можливості, необхідності чи бажаності, напр.: *Намір, звісно, добрий, та й матеріальні засоби там є певні, але чи вийде з цього щось путнє – залежатиме від того, хто стоятиме при цьому ділі* (А. Гак до Д. Нитченка, датований 29 жовтня 1951 р.)³⁸; значення експресивної оцінки, напр.: *Знаєте, місця в Чернівцях не дали мені, бо я замало клерикальна. Чорт їх побері, вже вони мене не переіначуть* (Є. Ярошинська до М. Павлика, датований 12 грудня 1900 р.)³⁹.

Оцінні роздуми передбачають суб'єктивний компонент позитивного / негативного ставлення суб'єкта оцінки до її об'єкта і подаються експліцитно як відношення „подобатись / не подобатись”, „схвалюю / не схвалюю”, напр.: *Видання Спілки дуже подобається не тільки мені, але й усім, хто з ними познайомився* (М. Коцюбинський до В. Гнатюка, датований 10 вересня за ст. ст. 1899 р.)⁴⁰; *„Нарис” Ольги Кобилянської не сподобався, бо дуже помотаний* (В. Стефанік до О.К. Гаморак, датований листопадом 1898 р.)⁴¹.

Отже, оцінна модальність відображає позитивне / негативне ставлення адресанта до висловлення. Наявність в реченнях прикметників *добрий*, *путний*, прислівників *краще*, *негарно*, *добре* вказують на загальну думку, з якою погоджується / не погоджується адресант і може доповнюватися експресивно-емоційними підсилувачами оцінного ставлення.

Зміст писемної комунікації наповнений кваліфікацією мовцем інформації щодо джерела мовця чи способів її отримання – авторизаційна модальність. За допомогою модальності висловлення уможливується викладення адресантом своєї й чужої (диктумної) інформації з суб'єктивного погляду автора мовлення, експліцитна вказівка на джерело мовця відносно повідомлюваної ним ситуації.

Планом змісту авторизаційної модальності є протиставлення своє / чуже, авторське / цитоване. Викладаючи інформацію, адресант стає ніби співавтором рівно однієї

реальної повідомлюваної ситуації, оскільки часто виражає своє ставлення до інформації.

У писемному мовленні можна розрізнити експліцитну авторизаційну модальність, коли інформація подається авторизовано (*на мою думку, мені думалось, гадаю, чув*), й імпліцитну, тобто таку, яка подається об'єктивовано, на відміну від автора. Такий спосіб подавання інформації використовують у двох випадках: коли викладають речі загальновідомі і коли авторизаційне значення очевидне, тому вказувати на нього немає потреби⁴².

З поняттям авторизаційної модальності пов'язане питання відбору мовних засобів. Авторизованими є ті конструкції, що вносять у речення семантику авторизації⁴³. До них належать:

– дієслова відповідної семантики, що вказують у ситуації діалогу, літературної полеміки на викладення авторської інформації як суб'єкта логічної та оцінювальної діяльності: *мені думалось, гадаю, на мою думку*, напр.: **На мою думку**, видання І.П. Котляревського – *річ дуже, дуже добра, тільки напишіть про це видавництву „Вік” у Києві, щоб часом і вони не видали Котляревського* (Іван Карпенко-Карий до Г.І. Маркевича, датований 27 жовтня 1904 р.)⁴⁴; джерела повідомлення: *буцімто* (у значенні *мовляв*), *Чув, бачте, від високоповажного О.Я. Кон[иського] (в Києві), буцімто можна відбирати вашу часопись якось рекомендованими листами, чи що* (В. Мова (Лиманський) до редактора журналу „Світ”, датований безрезем 1883 р.)⁴⁵;

– конструкції для викладення чужої думки, з якою погоджується автор повідомлення, напр.: *Це, як каже Шкловський, передмова до тієї статті, якої не буде* (Микола Хвильовий до Миколи Зерова, лист № 8)⁴⁶.

Специфіка авторизаційної модальності визначається підкресленням позначенням авторської висловлюваної думки; це значення взаємодіє з полем персональності і персуазивності. В авторизаційній модальності підкреслюється авторське ставлення до повідомлюваного, модально-оцінна кваліфікація стає важливою для мовця в ситуації полеміки та є прагматично обумовленою.

Листування насичене питальною модальністю і полягає у вимозі підтвердження чи заперечення реальності основного змісту речення або ж уточнення його окремих компонентів.

Співвіднесеність модальної рамки зі змістом речення, включаючи його модальність, дає можливість виділити питальні речення. „Питальна модальність означає долучення до акту формування речення і до його основного змісту такого відтінку волевиявлення суб'єкта мовлення, який вимагає від співрозмовника (іноді й від самого мовця) під-

твердження чи заперечення відповідності основного змісту речення об'єктивній дійсності або доповнення цього змісту новим необхідним компонентом, відповідним до дійсності, яка в даному змісті відображається”⁴⁷. У питальному реченні модальна рамка набуває форми *хочу дізнатися*, що означає: *хочу, щоб ти / ви відповів / -ли*, а „модальне значення питальності виявляється в тому, що віддзеркалення дійсності реалізується у формі запитання про реальність чи ірреальність факту й полягає в прагненні мовця отримати конкретну інформацію” і супроводжується питальною інтонацією⁴⁸, напр.: **Як Ви тепер живете? Де Леся? Чи з Вами, чи окремо? Чи одержала вона від нас на своє весілля привітальну картку?** (А. Гак до Д. Нитченка, датований 18 серпня 1953 р.)⁴⁹.

Таким чином, питальна модальність є значенням ствердження / заперечення і віддзеркалює характер відношення між предметом мовлення і тим, що про нього говорять.

Успіх комунікації залежить від багатьох чинників: характеру ситуації та її складових, соціальних та індивідуальних особливостей осіб, що беруть участь у писемній комунікації. Від уміння володіти способами висловлення ввічливості в офіційній / неофіційній ситуації залежить результативність спілкування. Для виконання своїх намірів мовець, реалізуючи семантику суб'єктивного ставлення до адресата – доброзичливості, прихильності, шанобливості⁵⁰, послуговується різноманітними мовними засобами модальності ввічливості:

– формами імперативного способу, до яких додаються інтенсифікатори ввічливості *будьте ласкаві, коли буде Ваша ласка*, що вказують на поважне ставлення до адресата, знижують категоричність висловлення й супроводжують ввічливою інтонацією. Використання модальної частки *ж* одночасно підсилює спонукання мовцем адресата до дії, напр.: *Будьте ж ласкаві, не забудьте нас* (М. Коцюбинський до І. Франка, датований 7 червня 1903 р.)⁵¹.

Висловлення адресанта позначаються відсутністю імперативного чи категоричного спонукання у вчиненні / невчиненні певної дії. Адресату пропонується можливість здійснити дію на власний розсуд, з власної волі за допомогою імпліцитної конструкції пропозиції, якій сприяє уведення суб'єктивно-модальної лексеми зі значенням гіпотетичності (невпевненого припущення) *могли б + інфінітив*, напр.: *Коли б вищезгаданій високоповажній редакції могли знадобитися також кілька моїх новел, то я був би дуже задоволений* (Ю. Федькович до Б. Ді-

дицького, 6 липня 1861 р.)⁵², на вербальну інформацію нашаровується оцінка соціальної позиції адресата; питальних структур зі значенням прохання з модально-заперечними компонентом, напр.: *Мене дуже цікавить, що Ви тепер пишете. Чи не подарували б Ви нам великої повісті або роману?* (М. Коцюбинський до Н. Кобринської, 6 січня 1900 р.)⁵³;

Отже, модальність увічливості відтворює бажання, можливості, вірогідності, гіпотезичності здійснення дії, яку адресатові не нав'язують, але пропонують виконати з власної волі. Надзвичайно важливим є чинник адресата, що впливає на відбір мовних одиниць вираження модальності увічливості.

Аналіз суб'єктивної модальності висловлення у писемній комунікації підтверджує думку про те, що модальність вужче поняття, ніж модус, і не є ідентичною йому. Їх відношення ґрунтуються на однаковому принципі – орієнтації на мовця. Якщо „у сфері модусу вона означає будь-яке відношення – до предмета мовлення, змісту висловлення, співрозмовника, форми мовлення, порядку, ходу думки, а поза сферою модусу модальність виражає ставлення мовця до змісту повідомлюваного з погляду його реальності / ірреальності”⁵⁴.

Суб'єктивна модальність висловлення у писемному спілкуванні відображає здатність мовця критично осмислювати своє мовлення щодо віднесеності до дійсності, своїх знань, оцінок, суб'єктивне ставлення до мовленнєвої ситуації. У писемному спілкуванні виділяються сім типів значень суб'єктивної модальності висловлення.

Реалізація завдань суб'єктивної модальності здійснюється через змістову організацію речення, в т.ч. модусну сферу значення речення.

Ієрархію засобів вираження суб'єктивної модальності висловлення репрезентують мовні рівні: *інтонаційний* – розповідна, спонукальна, питальна (прохальна чи наказова, увічлива чи категорична); *морфологічний* – способові й часові та форми особи і числа дієслів, модальні слова, частки; *синтаксичний* – реченнєві конструкторції різного виду і типу; *фонетико-графічні* засоби – авторські розділові знаки; *сфера граматичної стилістики* – види модальності, вставні слова і конструкції, функції імператива.

Вивчення суб'єктивної модальності висловлення в писемній комунікації дозволяє розширити структуру модальності, продовжити дослідження модальності у напрямку особистісно-суб'єктивного компоненту висловлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Пер. с фр. / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – С. 44-46.
2. Шинкарук В.Д. Категорії диктуму і модусу у структурі речення : монографія / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 19 с.
3. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского синтаксиса / Г.Ф. Золотова. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко. – К.: Рад. школа, 1982. – 209 с.
Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
5. Чолкан В.А. Речення з суб'єктивно-модальними формами в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук. – 10.02.01. / В.А. Чолкан. – Івано-Франківськ, 2001. – 5-6 с.
6. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія: В 2-х ч. / І.К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – Ч. 1. – 171 с.
7. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е.П. Беляева. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 178 с.
8. Бондарко А.В. Об актуализационных признаках предложения // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков / А.В. Бондарко. – Л. : Наука, 1975. – С. 139-147.
9. Орехова Е.Н. Субъективная модальность высказывания: форма, семантика, функции : дисс. на соискание учен. степ. докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е.Н. Орехова. [Электронный ресурс] – М. : 2011.– С. 5. – Режим доступа : <http://dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-filologiya/a54.php>
10. Пете И. Типы синтаксической модальности в русском языке // Studia Slavica / И. Пете. – Budapest, 1970. – Т. 16. – № 3. – С. 218-229.
11. Ткачук В.М. Категорія суб'єктивної модальності: монографія / В.М. Ткачук / Наук. ред., передмова док. філол. наук, проф. Загнітка А.П. – Тернопіль: Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
12. Краснова Т.И. Субъективность – Модальность (материалы активной грамматики) / Т.И. Краснова. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2002. – С. 121.
13. Орехова Е.Н. Субъективная модальность высказывания: форма, семантика, функции : дисс. на соискание учен. степ. докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е.Н. Орехова. [Электронный ресурс] – М. : 2011.– С.5. – Режим доступа : <http://dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-filologiya/a54.php>
14. Мірченко М.В. Модальність як комунікативно орієнтована категорія речення / М.В. Мірченко// Граматика слова і граматики мови : [зб. наук. праць, присвячений ювілею д. філол.н., проф., чл.-кор. НАН України, зав. відділу

граматики та історії української мови Ін-ту укр. мови НАН України І.Р. Вихованця / укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 182.

^{10.} Орехова Е.Н. Субъективная модальность высказывания: форма, семантика, функции : дисс. на соискание учен. степ. докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е.Н. Орехова. [Электронный ресурс] – М. : 2011. – С. 8. – Режим доступа : <http://dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-filologiya/a54.php>

^{11.} Краснова Т.И. Субъективность – Модальность (материалы активной грамматики) / Т.И. Краснова. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2002. – С. 11.

Телеки М.М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру : монографія / М.М. Телеки, В.Д. Шинкарук. – Київ – Миколаїв : МДГУ, 2007. – С. 25.

^{12.} Орехова Е.Н. Субъективная модальность высказывания: форма, семантика, функции : дисс. на соискание учен. степ. докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е.Н. Орехова. [Электронный ресурс] – М. : 2011. – С. 9. – Режим доступа : <http://dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-filologiya/a54.php>

^{13.} Орехова Е.Н. Субъективная модальность высказывания: форма, семантика, функции : дисс. на соискание учен. степ. докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е.Н. Орехова. [Электронный ресурс] – М. : 2011. – С. 15. – Режим доступа : <http://dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-filologiya/a54.php>

^{14.} Коцюбинський М. Повісті, оповідання (1910-1912). – К.: Дніпро, 1979. – Т. 3. – С. 286.

^{15.} Кримський А.Ю. Листи. Твори: У 5-и томах. – Листи (1890-1917). – К.: Наук. думка, 1973. – Т. 5. – Кн. I. – С. 336.

^{16.} Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1997. – С. 418.

^{17.} Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – С. 112-113.

^{18.} Коцюбинський М. Повісті, оповідання (1910-1912). – К. : Дніпро, 1979. – Т. 3. – С. 298.

^{19.} Мирний Панас Твори: У 5-и томах. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – Т. 5. – С. 406.

^{20.} Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – С. 261.

^{21.} Мирний Панас Твори: У 5-и томах. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – Т. 5. – С. 421 с.

^{22.} Микитенко І. П'єси. Публіцистика. Про себе і свою творчість. – К.: Дніпро, 1983. – Т. 4. – С. 522.

^{23.} Довженко О. Твори: У 5-и томах. – К. : Дніпро, 1966. – Т. 5. – С. 317.

^{24.} Ткачук В.М. Категорія суб'єктивної модальності: монографія / В.М. Ткачук / Наук. ред., передмова док. филол. наук, проф. Загнітка А.П. – Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. – 240 с.

^{25.} Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 128.

^{26.} Куліш М. Твори: У 2-х томах. – К. : Дніпро, 1994. – Т. 2. – С. 497.

^{27.} Ярошинська Є. Вибрані твори. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1958. – С. 398.

АПСНІМ. – 2014. – № 4 (4)

^{28.} Українка Л. Зібрання творів: У 12-х томах. Листи (1876-1897) – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 10. – С. 277.

^{29.} Тесленко А. Повне зібрання творів. П'єси, дописи, етнографічні написи. – К. : Наук. думка, 1967. – С. 494.

^{30.} Старицький М. Твори: У 8-и томах. – К. : Дніпро, 1965. – Т. 8. – С. 437.

^{31.} Сверстюк Є. Листування з Валерієм Марченком // Сучасність. – 1993. – № 6. – С. 106.

^{32.} Івин А.А. Основания логики оценок / А.А. Ивин. – М. : Изд. Моск. ун-та, 1970. – С. 21-34.

^{33.} Васильченко С. Оповідання. Повісті. Драматичні твори. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 340.

^{34.} Українка Л. Зібрання творів: У 12-х томах. Листи (1876-1897) – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 10. – С. 266.

^{35.} Кобилянська О. Слова зворушеного серця. Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади. – К. : Дніпро, 1982. – С. 348.

^{36.} Українка Л. Зібрання творів: У 12-х томах. Листи (1876-1897) – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 10. – С. 232.

^{37.} Коцюбинський М. Повісті, оповідання (1910-1912). – К. : Дніпро, 1979. – Т. 3. – С. 317.

^{38.} Нитченко Дм. Листи письменників. – Мельбурн : Вид-цтво «Ластівка», 1992. – С. 75.

^{39.} Ярошинська Є. Вибрані твори. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1958. – С. 398.

^{40.} Коцюбинський М. Повісті, оповідання (1910-1912). – К. : Дніпро, 1979. – Т. 3. – С. 289.

^{41.} Стефанік В. Повне зібрання творів: У 3-х томах. – К. : Вид-во АН УРСР, 1954. – Т. 3. – С. 329 с.

^{42.} Шинкарук В.Д. Категорії диктуму і модусу у структурі речення : монографія / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 58-59.

^{43.} Агафонова А.М. Авторизовані звертання у мові творів Т.Г. Шевченка / А.М. Агафонова // Шевченко і Поділля : [Збірник наукових праць за матеріалами другої Всеукр. наук. конфер.] – Кам'янець-Подільський, 1999. – С. 181-184.

^{44.} Карпенко-Карий І. Твори: У 3-х томах. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1961. – Т. 3. – С. 267.

^{45.} Мова (Лиманський Василь). Старе гніздо й молоді птахи. – К. : Дніпро, 1990. – С. 391.

^{46.} Хвильовий Микола. Твори: У 2-х томах. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 853.

^{47.} Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 128.

^{48.} Шабат С.Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. / С.Т. Шабат. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.

^{49.} Нитченко Дм. Листи письменників. – Мельбурн : Вид-цтво «Ластівка», 1992. – С. 79.

^{50.} Телеки М.М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру : монографія / М.М.

Телеки, В.Д. Шинкарук. – Київ – Миколаїв : МДГУ, 2007. – С. 143.

^{51.} Коцюбинський М. Повісті, оповідання (1910-1912). – К. : Дніпро, 1979. – Т. 3. – С. 272

^{52.} Федькович Ю. Твори: У 2-х томах. – К.: Дніпро, 1984. – Т.2. – С. 345.

^{53.} Коцюбинський М. Повісті, оповідання (1910-1912). – К. : Дніпро, 1979. – Т. 3. – С. 286.

^{54.} Шинкарук В.Д. Категорії диктуму і модусу у структурі речення : монографія / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 21.

Teleky Mariya. MODALITÉ SUBJECTIVES DE L'EXPRESSION PENDANT COMMUNICATION ÉCRITE.

On examine dans cet article la modalité subjective de l'expression pendant la communication écrite, on analyse des opinions scientifiques sur la modalité subjective dans l'interprétation des linguistes modernes, on établit et on analyse aussi les types des acceptions les plus utilisées de la modalité subjective de l'expression, on éclaire leur aspect pragmatique, on décrit sur la base des caractéristiques différenciées certains aspects et modes d'expression des significations subjective-modales aux différents niveaux de la langue.

Mots-clés: *modus, catégorie de la modalité, modalité subjective, significations subjective-modales.*

Телеки Мария. СУБЪЕКТИВНАЯ МОДАЛЬНОСТЬ ВЫСКАЗЫВАНИЯ В ПИСЬМЕННОЙ КОММУНИКАЦИИ.

В статье рассмотрено субъективную модальность высказывания в письменной коммуникации. Автором проанализировано научные взгляды на субъективную модальность в интерпретации современных языковедов, установлено и проанализировано наиболее употребляемые типы значений субъективной модальности высказывания, освещено их прагматический аспект, раскрыто на основании дифференцированных признаков некоторые средства и способы выражения субъективно-модальных значений на разных уровнях языка.

Ключевые слова: *модус, категория модальности, субъективная модальность, субъективно-модальные значения.*

ІСТОРІЯ МЕДИЦИНИ

Ніна ЗОРІЙ, Алла БОРИСЮК, Марина
ТИМОФІЄВА,

Буковинський державний медичний
університет,
Чернівці (Україна),
zoryj@bsmu.edu.ua,
borysiuk.alla@bsmu.edu.ua,
tymofieva.marina@bsmu.edu.ua

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КАФЕДРИ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Key words: *history, educational, scientific and educational work, psychological direction, advisory work, young scientists.*

Zoriy Nina, Borysiuk Alla, Tymofieva Maryna.
The history of the development of the department of psychology and sociology.

The history of the Department of Psychology and Sociology of Bukovina State Medical University is analyzed in the article. The main scientific and pedagogical achievements of the members of the department are imposed, the prospects of development of the department at the present stage are given.

Підготовка фахівців за спеціальністю „Медична психологія” триває у БДМУ з 2001 р. Необхідність відкриття нової спеціальності зумовлена вимогами часу. Лікар-психолог – це спеціаліст, у підготовці якого поєднані класична медична освіта з психологічною. Відповідно до рішення вченої ради БДМА та на підставі дозволу МОЗ України (30.05.2002 р. № 8.02-31/1347) з вересня 2002 р. була організована кафедра суспільних та гуманітарних наук і створена нова кафедра психології та соціології.

Завідувачем кафедри призначено к. філос. наук, доц. Ніну Іванівну Зорій, яка закінчила Чернівецький державний університет у 1984 році. З 1986 по 1993 рік працювала бібліографом ЧМІ (Чернівецького медичного інституту), з 1993 року викладачем кафедри суспільних та гуманітарних наук ЧМІ. У 1997 році захистила кандидатську дисертацію на тему „Філософські проблеми гуманітаризації та гуманізації сучасної медицини”. З 2002 року доцент кафедри суспільних та гуманітарних наук. Автор понад 80 наукових статей та тез з питань методології психології, співавтор Державного стандарту вищої освіти України за спеціальністю 7.110110 „Медична психологія” напряму підготовки 6.1101 Медицина. Доц. Н.І. Зорій є лауреатом премії ім. Юрія Федьковича

(2004), переможницею регіональної премії Буковини „Жінка III тисячоліття” – 2012 р.

Основними напрямками діяльності кафедри є підготовка фахівців у галузі медицини за спеціальністю „Медична психологія” та за забезпечення психолого-педагогічними, історичними, політологічними та соціологічними знаннями студентів-медиків. Кафедра виступає однією з базових у підготовці студентів за спеціальністю „Медична психологія”. Тут майбутні лікарі-психологи отримують ґрунтовну теоретичну й практичну підготовку з таких навчальних дисциплін: загальна психологія, вікова та педагогічна психологія, психологія спілкування, психологія конфлікту, історія психології, психодіагностика, експериментальна психологія, соціальна психологія, психологічне консультування, політологія, історія України тощо.

Викладацький склад кафедри формувався відповідно до основних завдань кафедри – підготовки фахівців, майбутніх лікарів-психологів. Упродовж багатьох років на кафедрі працювали: д. філос. н., проф. В.В. Павловський (докторська дисертація на тему „Соціально-філософські підґрунтя дослідження молоді”, 1999 р.); доц. С.Л. Марков, канд. психол. наук, фулбрайтовський вчений, Каліфорнійський університет (Фуллертон, 1997), відмінник освіти України, дисертація з психології на

тему „Соціально-психологічні детермінанти самотворчості студентів” (1990 р.); доц. Т.В. Медіна, канд. соціол. наук, дисертація на тему „Особливості функціонування молодого сім’ї в Україні в період трансформації суспільства” (2000 р.); доц. В.М. Радчук, канд. психол. наук, дисертація на тему „Психологічні детермінанти конфліктної поведінки особистості” (2000 р.); доц. О.Т. Безаров, канд. історичних наук, 07.00.02 – всесвітня історія, дисертація на тему „Політика російського уряду в єврейському питанні наприкінці 19 ст.” (2003 р.); доц. О.В. Двіжона, канд. психол. наук, дисертація з психології на тему „Психологічні детермінанти асоціальної поведінки підлітків” (2004 р.); викладач С.В. Кір шенблат, канд. політ. наук, тема дисертації „Феномен натовпу у розвитку політичного процесу на постсоціалістичному просторі”.

Відповідно до ОКХ (освітньо-кваліф. характеристика) і ОПП (освітньо-профес. Програма) підготовки лікарів за спеціальністю „Медична психологія” та затвердженого навчального плану МОЗ України викладачами кафедри разом із фахівцями Національного медуніверситету ім. О.О. Богомольця за участі представників інших вищих медичних навчальних закладів сформовані навчальні програми з дисциплін психологічного спрямування і схвалені МОЗ України, а саме: „Загальна психологія” „Соціальна психологія”, „Психологічне консультування”, „Вікова та педагогічна психологія”, „Історія психології”, „Психологія особистості та індивідуальних відмінностей”, „Тілесно-орієнтована психологія”, „Основи психотренінгу”, „Експериментальна психологія та психодіагностика”, „Психомоторика”, „Психологія обдарованості”, а також програми з виробничої практики для студентів II-VI курсів медико-психологічного факультету вищих медичних закладів III-IV рівнів акредитації за спеціальністю 7.110110 – „Медична психологія”.

Кафедра є опорною з навчальних дисциплін „Експериментальна психологія та психодіагностика”, „Основи психотренінгу” напрямку підготовки фахівців зі спеціальності 7.110110 – „Медична психологія”.

Кафедра об’єднує науковців різних галузей, у зв’язку з чим наукові дослідження кафедри відзначаються мультидисциплінарністю та широтою тем. Зокрема, доц. Н.І. Зорій досліджує методологічні проблеми психології; проф. А.С. Борисюк – специфіку формування професійних якостей та професійної ідентичності майбутніх медичних психологів, особливості професійного становлення особис-

тості; доц. М.П. Тимофієва – психологічне здоров’я, комунікативну компетентність медичного працівника, педагогічну психологію, арт-терапію, позитивну психотерапію; ст. викл. Г.І. Безарова – проблему визначення та взаємозв’язку духовності, моральності та релігійності; викл. Н.М. Бурейко – зовнішню політику України, інтеграційні процеси на пострадянському просторі, міграційну політику, проблеми національної ідентичності, роль публічної дипломатії в міжнародних відносинах; викл. Л.А. Любіна – психологічні особливості формування професійної компетентності студента-медика (гендерний аспект); викл. В.А. Осипенко – соціально-психологічні чинники адаптивної поведінки студентів-медиків; ст. викл. О.М. Пендерецька – психологію кризових станів, тілесно-орієнтовану психотерапію, психосоматику, психологічне консультування; викл. А.Я. Слубська – історію розвитку державно-церковних відносин в незалежній Україні (1991-2011 рр.), проблеми морального виховання студентів-медиків; викл. О.І. Павлюк – зовнішньополітичну стратегію США щодо Ісламської Республіки Іран в постбіполярний період, самооцінку особистості; викл. А. Д. Годоріко – політичну психологію, політичне лідерство, політичну довіру у трансформаційних пострадянських соціумах на прикладі України та Білорусії; викл. А.О. Жуковська – проблеми розвитку та функціонування інститутів громадянського суспільства, болгаристику, трансформаційні процеси постсоціалістичних суспільств.

На кафедрі виконувалась НДР у 2001-2005 рр. на тему „Соціально-психологічні детермінанти творчого діалогу в процесі надання медико-психологічної допомоги”. Вперше в роботі розглянуто взаємодію лікаря з пацієнтами як складову медичної практики з погляду діалогічності. Зокрема, досліджено творчий характер діалогічної взаємодії лікаря і пацієнта; проведена наукова розвідка та обґрунтовано образ „ідеального лікаря” очима студентів-медиків; виявлено особливості становлення професійної ідентичності майбутніх медичних психологів і запропоновано методи формування їх професійно значущих якостей.

Зміст фрагментів досліджень, дані конкретних соціологічних опитувань широко використовуються в навчальному процесі, при підготовці навчально-методичних посібників, у виховній роботі.

У 2006-2011 рр. виконувалась науково-дослідна робота на тему: „Формування мотивації та установок на збереження психічного та психологічного здоров’я сільської молоді”, за

результатами якої здійснено теоретичний аналіз соціально-психологічних умов, детермінант й особливостей формування мотивації та установок на збереження психічного та психологічного здоров'я у сільської молоді; проаналізовано наявні теоретико-методологічні аспекти психічного та психологічного здоров'я; визначена специфіка формування мотивації та установок на збереження психічного та психологічного здоров'я у сільської молоді; здійснено аналіз соціально-психологічної адаптації як чинника психічного здоров'я сільської молоді, особливостей формування Я-концепції у студентів-випускників сільських і міських шкіл; розкрито гендерні аспекти психічного здоров'я особистості, соціальний характер в контексті дослідження мотиваційних чинників формування психічного здоров'я особистості; виділено особливості формування суб'єктивного ставлення до цінності психічного і психологічного здоров'я у студентської молоді; вперше розглянуто особливості впливу Етно-психологічних, соціально-психологічних, ціннісних та мотиваційних, релігійних чинників на збереження психічного та психологічного здоров'я особистості.

Практична значущість роботи полягає у ґрунтовній підготовці та якісному проведенні емпіричного дослідження, результати якого дозволяють здійснити аналіз, систематизувати та класифікувати основні чинники збереження психічного і психологічного здоров'я у молоді, що проживає в сільській і міській місцевості, розроблена тренінгова програма з теоретичними та практичними блоками на теми: „Складові здоров'я”, „Самореалізація як запорука і результат життєдіяльності психологічно здорової особистості”, „Значення емоційної саморегуляції для підтримання й збереження психологічного здоров'я”, „Психогігієна навчання”, „Формування асертивної поведінки”.

Нині викладачі кафедри працюють над дослідженнями на тему „Психологічні передумови і чинники особистісного та професійного розвитку студентів-медиків” (запл. на 2011-2015 рр.). У зв'язку з цим співробітниками кафедри досліджено та проаналізовано особливості процесів соціалізації і виховання студента-медика, обґрунтовано основні методологічні принципи сучасної психологічної науки та соціальної психології у контексті основних психологічних теорій та шкіл. Матеріали дослідження активно впроваджуються в психолого-педагогічну практику та навчально-виховний процес у системі вищих медичних навчальних закладів.

За час роботи кафедри видано п'ять монографій, п'ять навчальних посібників та 390 наукових статей та тез, а саме: проф. А.С. Борисюк („Основи педагогіки”, „Профілактика та корекція важковиховуваності”, „Основи психології. Основи педагогіки”, „Соціально-психологічний тренінг”, „Пізнавальна сфера особистості: Психологічний практикум”), доц. Н.І. Зорій („Практикум з психології”), доц. М.П. Тимофієва („Психологія здоров'я”, „Розвиток пам'яті”, „Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності сімейного лікаря”), ст. викл. Г.І. Безарова („Релігієзнавство”). Для англomовних студентів видано навчальний посібник „Psychology and the fundamentals of pedagogics” (проф. А.С. Борисюк, викл. В.А. Осипенко).

У травні 2005 р. на базі кафедри проведена Всеукраїнська науково-методична конференція „Підготовка лікарів-психологів: сучасний стан, перспективи, тенденції”, за матеріалами якої видано науковий збірник.

На базі кафедри проводяться секційні засідання міжнародної медико-фармацевтичної конференції студентів і молодих учених „Актуальні питання медицини і фармації”.

Викл. Л. А. Любіна у 2007 р. взяла участь у Всеукраїнському конкурсі науково-дослідницьких робіт з гендерної проблематики серед учнів, студентів, аспірантів і виступила з доповіддю „Гендерні стереотипи та особливості становлення і самореалізації особистості”, де посіла II місце. У 2013-2014рр. у межах програм I симпозіуму „Стан та перспективи розвитку студентського самоврядування” та II симпозіуму „Студентське самоврядування як один з елементів розвитку громадянського суспільства” співробітники кафедри читали лекції та проводили психотренінги з розвитку лідерських якостей, навичок ефективного спілкування, публічних виступів тощо (доц. Н.І. Зорій, викл. В.А. Осипенко, викл. О.М. Пендерецька).

Проф. А.С. Борисюк, викл. О.М. Пендерецька, викл. В.А. Осипенко, Л.А. Любіна активно працюють у медико-психологічному центрі БДМУ. А.С. Борисюк – консультант з позитивної психотерапії, маріонеткової терапії, тілесно-орієнтованої психотерапії, випускниця Міжнародної школи тренерів, автор тренінгових програм для студентів.

Доц. М.П. Тимофієва – психолог-консультант з позитивної та арт-психотерапії, автор тренінгових програм: „Тренінг комунікативної компетентності медичного працівника”; „Адаптація першокурсників до умов навчального процесу в БДМУ”; „Соціально-психологічний

тренінг „Я-концепція як інтегральна складова психічного та психологічного здоров'я сільської молоді”; „Шлях до успіху у студентів-медиків”.

У квітні 2013 р. медико-психологічний центр і кафедра провели міжнародний науково-практичний семінар для психологів-початківців „Позитивний початковий досвід як чинник успішності професійного розвитку психолога”.

Викладач кафедри психології та соціології О.М. Пендерецька виконує функції психолога-консультанта медико-психологічного центру, працює в напрямі тілесно-орієнтованої психотерапії, маріонеткової терапії, двічі в 2009 та 2012 роках у психіатричній клініці м. Мюнстерлінген (Швейцарія) читала лекції та проводила майстер-класи з маріонеткової терапії – методика успішно використовується в партнерській клініці. О.М. Пендерецька читає лекції та здійснює супервізію в програмі підготовки волонтерів телефону довіри Чернівецького міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, є автором численних тренінгових програм.

В.А. Осипенко – консультант у напрямку „Психодрама”. Автор тренінгових програм з формування та розвитку лідерських якостей, з розвитку асертивної поведінки. Викл. В.А. Осипенко розробила програму навчально-практичного проекту „Школа лідерів”, започаткованого з ініціативи студентської ради БДМУ, в межах якого ст. викладач Г.І. Безарова – керівник дискусійного клубу та організатор турніру з історії України.

Щорічно протягом 10-ти років викладачі О.М. Пендерецька та В.А. Осипенко є співорганізаторами психологічного інтенсиву на базі відпочинку „Здоров'я” в с. Репужинці, де є можливість ознайомитися з різноманітними напрямками психотерапії, тренінгами, психологічними іграми, майстер-класами, які проводяться українськими та закордонними тренерами.

Кадровий склад кафедри за останні роки поповнився молодими викладачами:

Н.М. Бурейко – к.політ.н., учасниця, модератор, лектор, організатор понад 50 науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів, тренінгів, літніх шкіл у сфері політології та міжнародних відносин в Україні, Бельгії, Голландії, Грузії, Німеччині, Польщі, Росії, Румунії, Сербії, США, Франції, Швейцарії.

Стипендіантка федерального уряду Швейцарії, випускниця програми культури і мови Солт Лейк Ком'юніті Коледжу (Сполучені

Штати Америки), Поморської педагогічної академії (Польща), Європейської академії дипломатії (Польща), учасниця експертних зустрічей у Європейському парламенті (Бельгія), семінару молодих дипломатів (Росія); редактор щорічного наукового збірника „Актуальні проблеми зовнішньої політики України” (м. Чернівці), член редколегії міжнародного наукового журналу „Studia Humanitatis” (м. Москва), експерт-аналітик ГО „Квадрівіум”, координатор міжнародних проектів центру „Європейський культурний простір”, член Центру американських студій, Центру канадських студій, провідний експерт міжнародної організації „Humanity in Action” в Україні.

А.Д.Тодоріко – викладач, учасник всеукраїнських та міжнародних заходів, зокрема випускниця школи молодого політолога (м. Київ), учасник проекту „Школа лідерства”.

А.Я. Слубська – викладач кафедри психології та соціології Буковинського державного медичного університету. Коло наукових інтересів: розвиток та функціонування новітніх релігійних течій в Україні, вплив релігійних течій на психологічний стан людини, державно-церковні відносини в Україні.

О.І. Павлюк – викладач кафедри психології та соціології Буковинського державного медичного університету, аспірант кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: зовнішня політика США, інтереси Сполучених Штатів на Близькому та Середньому Сході, самооцінка особистості, комунікативні здібності. Учасник міжнародних навчальних курсів, тренінгів та семінарів в Німеччині, Польщі, Росії, Молдові, керівник освітнього напрямку громадської мережі „ОПОРА” в Чернівецькій області, де здійснювала проведення тренінгів та семінарів для спостерігачів за ЗНО та вступною кампанією до вищих навчальних закладів в області, керівник навчального проекту „Школа лідера”, громадської організації „Демократичний Альянс”, директор програм з моніторингу за виборчим процесом від Коаліції виборчих ініціатив „Дзвін”, де проводила моніторинг за діяльністю Державного реєстру виборців та була організатором круглих столів та семінарів з питань нормативно-правових засад діяльності органів ведення реєстру, проблем дотримання правил і принципів його ведення.

А.О. Жуковська – викладач кафедри психології та соціології, керівник прес-служби Буковинського державного медичного університету, к. політ. н., учасниця всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конферен-

цій, круглих столів, семінарів та літніх шкіл у сфері гуманітарних наук.

Завдяки молодим політологам у 2013 р. кафедра стала співorganizатором проведення Міжнародної науково-практичної конференції „Актуальні проблеми зовнішньої політики України”.

Викладачі кафедри беруть активну участь у громадському житті м. Чернівці. Доц. Зорій Н.І. обрана делегатом від Чернівецької області та взяла участь у Всеукраїнському форумі інтелігенції (м. Київ, 27 березня 2008 р.). Проф. А.С. Борисюк та доц. Н.І. Зорій були учасниками культурно-мистецького проекту „Успішна пані Чернівців“ (А.С. Борисюк – переможниця у номінації II Віце-Пані, 2007 р.).

Співробітники кафедри беруть активну участь у проведенні виховної роботи в університеті, зокрема організаційно-методичне керівництво виховною роботою в університеті, яку здійснює проректор з науково-педагогічної роботи та виховання, зав. кафедри психології та соціології доц. Зорій Н.І., та є головою Координаційної ради з гуманітарних питань та виховання.

Важливим напрямом формування особистості студента є організація заходів з національно-патріотичного виховання, які проводяться на базі кафедри. Основними Виконавцями цих заходів є доц. Зорій Н.І., проф. Борисюк А.С., ст. викл. Безарова Г.І., доц. Тимофієва М.П., викл. Павлюк Л.І. Викладачі кафедри психології та соціології є кураторами студентських груп та систематично проводять виховні години, розв'язують проблеми, які виникають у студентів у процесі вивчення певних навчальних дисциплін, відвідують практичні та семінарські заняття, проводять різноманітні бесіди про режим роботи бібліотеки та надають методичні рекомендації про роботу з книгою (можливості пошуку навчальної та наукової інформації, як підготувати доповідь, як виступати перед аудиторією, правила конспектування лекцій тощо), формують позитивну мотивацію майбутньої професійної діяльності, а також проводять роботу з метою залучення студентів у творчі студії палацу „Академічний” та участі їх в різноманітних концертних програмах.

З 2013 р. в університеті створено іміджевий комітет, робота якого спрямована на підвищення ефективності інформаційної та іміджевої політики університету, поширення та популяризацію навчального закладу у засобах масової інформації. Очолює роботу комітету помічник ректора з питань іміджевої політики,

проф. А.С. Борисюк. Колектив кафедри бере активну участь у іміджевих проєктах університету.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зорій Н.І. Особливості прояву нової парадигми методології в науковій психології. Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д. Максименка. – К.: Главник, 2005. – Вип. 26, в 4-х томах, том 2. – С. 150-154.
2. Зорій Н.І. Роль методології в соціальній психології на сучасному етапі її розвитку. Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Випуск 264-265. Філософія. – Чернівці. „Рута”, 2005. – с.156-160.
3. Зорій Н.І. та колектив авторів. Державний стандарт вищої освіти України: Освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціаліста за спеціальністю 7.110110 „Медична психологія” напряму підготовки 6.1101 Медицина. Видання офіційне. – Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2001. – 45 с.
4. Зорій Н.І. та колектив авторів. Державний стандарт вищої освіти України: освітньо-професійна програма підготовки спеціалістів за спеціальністю 7.110110 „Медична психологія” напряму підготовки 6.1101 Медицина. Видання офіційне. – Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2001. – 67 с.
5. Зорій Н.І. Філософсько-методологічні та психологічні особливості виховання в сучасних умовах // Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” - Додаток 1 до Вип. 31, Том VI(48): Тематичний випуск „Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2013. – С.46-53.
6. Зорій Н. І. Практикум з психології: навчально-методичний посібник / Н. І. Зорій. – Чернівці, 1999. – 156 с.
7. Зорій Н.І. Поняття, предмет та еволюція психологічної науки. Психіка людини: психологічний практикум / Н.І. Зорій – Чернівці:БДМУ, 2013. – 101 с.
8. Борисюк А. С. Дослідження професійної спрямованості студентської молоді соціономічних професій / А.С. Борисюк // Теоретичні і прикладні проблеми психології : збірник наукових праць. – Луганськ : Вид-во „НОУЛІДЖ”, 2013. – С. 43–49.
9. Борисюк А.С. Дослідження взаємозв'язку перфекціонізму та професійної ідентифікації студентської молоді / А. С. Борисюк // Теоретичні і прикладні проблеми психології : збірник наукових праць. – Луганськ : Вид-во „НОУЛІДЖ”, 2014. – С. 60–68.
10. Борисюк А. С. Психологія з основами педагогіки : навчальний посібник / А. С. Борисюк, Н. А. Гайсонюк, В. А. Осипенко. – Чернівці : БДМУ, 2012. – 460 с.
11. Borysiuk A. S. Psychology and the Fundamentals of Pedagogics: Educational manual / A. S. Borysiuk, N. A. Haisonyuk, V. A. Osypenko. – Chernivtsi : BSMU, 2012. – 460 p.

12. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз : монографія / А. С. Борисюк. – Чернівці : Книги – XXI, 2010 – 440 с.
13. Борисюк А. С. Основи психології. Основи педагогіки : навчально-методичний посібник / І. С. Вітенко, А. С. Борисюк, Т. І. Вітенко. – Чернівці : Книги – XXI, 2009. – 200 с.
14. Борисюк А. С. Соціально-психологічний тренінг: цикл вправ для підготовки Лікарів-медичних психологів : навчально-методичний посібник / І.С. Вітенко, А.С. Борисюк, Т.І. Вітенко. – Чернівці : Книги – XXI, 2005. – 128 с.
15. Борисюк А.С. Профілактика та корекція важковиховуваності: цикл тренінгових вправ : навчально-методичний посібник / укл. А. С. Борисюк, О. В. Двіжона. – Чернівці : Книги – XXI, 2006. – 88 с.
16. Борисюк А. С. Основи педагогіки : навчально-методичний посібник / А. С. Борисюк. – Тернопіль : Астон, 2002. – 149 с.
17. Безарова Г.І. Китайська традиційна медицина: релігійно-філософський аспект / Г.І. Безарова // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Вип. 148-149. Філософія. – Чернівці, 2003.
18. Безарова Г. Схід і Захід: актуалізація світоглядних та психологічних традицій / Г.І. Безарова // Релігія та Соціум. Часопис. – Чернівці: Рута, 2008. – №1.
19. Безарова Г. Сутність місіонерства в протестантизмі: до проблеми співвідношення понять / Г.І. Безарова // Вісник Чернівецького обласного філософського товариства. – № 2 (5). – Чернівці, 2008.
20. Безаров А.Т. Еврейский вопрос в Русской империи в 1881-1894 годах: эволюция государственной политики : монография / А.Т. Безаров. – Черновцы: Наши книги, 2010. – 334 с.
21. Безаров А.Т. Электронное учебное пособие по курсу: „Основы социальных коммуникаций”. – Черновцы: ЧТЭИ КНТЭУ, 2010. – 274 с.
22. Тимофієва М.П. Роль установки в комунікативній компетентності сімейного лікаря / М.П. Тимофієва // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006.– Вип.11 – Ч.2 – С. 45-52.
23. Тимофієва М.П. Соціально-психологічні передумови ефективного процесу само розвитку особистості/ М.П. Тимофієва// Актуальні проблеми розвитку психологічної компетентності вчителя. Навч.-метод. Посібник. За ред. Романовської Д.Д. – Чернівці, 2006. – С.49 – 57.
24. Тимофієва М. П. Психологічні аспекти розвитку комунікативної компетентності сімейного лікаря: монографія / М. П. Тимофієва. – Чернівці : Книги – XXI, 2009. – 276 с. ISBN 978-966-2147-61-2
25. Тимофієва М. П. Двіжона О. В. Психологія здоров'я : навчальний посібник / М.П. Тимофієва, О. В. Двіжона. – Чернівці: Книги – XXI, 2009. – 296 с.
26. Тимофієва М.П., Двіжона О.В. Психологія здоров'я : навчально-методичний посібник. Практичний зошит / М. П. Тимофієва, О.В. Двіжона. – Чернівці: Книги – XXI, 2009.
27. Тимофієва М.П., Двіжона О.В. Психологія здоров'я : навчально-методичний посібник. Практичний зошит 2 (доповнення) / М.П. Тимофієва, О.В. Двіжона. – Чернівці : Книги – XXI, 2010.
28. Тимофієва М.П. Розвиток пам'яті: підготовчий курс. Психологічний практикум / Т.М. Бойчук, М. П. Тимофієва. – Чернівці: Книги – XXI, 2012.– 100с.
29. Бурейко Н.М. Фактори формування національної ідентичності Сполучених Штатів Америки в зарубіжному американознавстві / Н.М. Бурейко // Панорама політологічних студій : науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ, 2012. – Вип. 8. – С. 224-231.
30. Бурейко Н.М. Іміграційний фактор етнорасової рекомпозиції сучасної американської нації / Н.М. Бурейко // Науковий Вісник Дипломатичної академії при МЗС України. – Випуск 19. Зовнішня політика і дипломатія: досвід, моделі, традиції. – Київ, 2013. – С. 133-138.
31. Бурейко Н. М. The Electoral Legislative in the Context of the Parliamentary Election in Ukraine in 2012 // Wrażliwość Regionu na Zmiany. – Ostrowiec Świętokrzyski : Stowarzyszenie Nauka, Edukacja, Rozwój, 2013. – P. 215 – 223. (in English)
32. Бурейко Н.М. К вопросу об Американской национальной идентичности (политико-идеологические факторы ее становления // Studia Humanitatis. – Москва, 2013. – Режим доступа : <http://st-hum.ru/content/bureyko-nn-k-voprosu-ob-amerikanskoj-nacionalnoy-identichnosti-politiko-ideologicheskie>
33. Бурейко Н. М. The Cooperation between the EU and Ukraine in the Period of Intensifying Integration Processes in the Post-Soviet Area // The EU as a Model of Soft Power in the Eastern Neighbourhood. – Centre for European Studies, Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania, 2013. – P. 375-384. (in English).
34. Жуковська А. Правові основи участі інститутів громадянського суспільства у виборчому процесі Болгарії / А. Жуковська // Політологічні та соціологічні студії: Тематичний випуск „Виборчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах”. – Чернівці: Букрек, 2011. – Т. X. – С. 409–422.
35. Жуковська А. Політичні партії в громадянському суспільстві Болгарії / А. Жуковська // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. Праць. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 607–609. – С. 253–258.
36. Жуковська А. Відношення інститутів громадянського суспільства Болгарії до євроатлантичного та європейського курсу держави / А. Жуковська // Політологічні та соціологічні студії. Т. XII. Політичні виміри процесів європейської інтеграції : зб. наук. Праць / наук. ред. А.М. Круглашов. – Чернівці: Букрек, 2013. – С. 381–394.
37. Alicja Zukowska. Проблеми нормативно-правового забезпечення функціонування громадянського суспільства в Болгарії / A.Zukowska // Acta Scientifica Academiae Ostroviensis: Sectio A. Nauki humanistyczne, społeczne i techniczne. – Ostrowiec Św.: Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Św., 2013. – № 1. – С. 195–207.

38. Зінзюк Л. А. Психологічний аналіз поняття „професійна компетентність” студента-медика в гендерному аспекті / Л. А. Зінзюк // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К.: Главник, 2005. – Вип. 26. – Том 2. – С.141 – 144.
39. Зінзюк Л.А. Гендерні стереотипи та особливості становлення і самореалізації особистості / Л.А. Зінзюк: матеріали Всеукраїнського конкурсу науково-дослідних робіт учнів, студентів та аспірантів з питань гендерної рівності в українському суспільстві (Київ, 13-14 травня 2007 р.) / М-во України у справах сім’ї, молоді та спорту, Департамент сімейної, гендерної політики та демографічного розвитку. – Київ : М-во України у справах сім’ї, молоді та спорту, 2007. – С.112 – 115.
40. Зінзюк Л.А. Особливості емпіричного дослідження професійної мотивації студентів з сільської місцевості / Л. А. Зінзюк // Вісник Чернівецького обласного філософського товариства. – Чернівці, 2008. – № 2. – С. 63–72.
41. Осипенко В. А. Соціально-психологічні особливості стресу та його вплив на студентську адаптацію / В. А. Осипенко // Актуальні проблеми психології. – К.: Ін. психології Г.С. Костюка АПН України. – 2002. Т.1. ч.5. – С. 115-122.
42. Осипенко В. А. Соціально-психологічні особливості механізму ідентифікації / В.А. Осипенко // Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Вид-во „Плай” Прикарпатського ун-ту, 2003. – Вип.8. – Ч.1. – С.125-130.
43. Осипенко В. А. Дослідження рівня етнічної толерантності в студентському середовищі (на прикладі БДМУ) / В. А. Осипенко // Міжнародний психологічний журнал „Psychological Science: modern views” //Соціальна психологія.-Кривий Ріг: „Видавничий дім”, 2014.– С. 121-128
44. Пендерецька О. М. Поняття символу в психоаналітичній термінології З. Фрейда // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія. – Вип. 56. – Чернівці, 1999. – С. 133 – 138.
45. Пендерецька О. М. Традиційні образи в глибинній психології / О.В. Бойченко, О.М. Пендерецька // Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 1999. – 56 с.
46. Пендерецька О.М., Популярність особистості як чинник позитивного впливу на процес творчого розв’язання конфліктів / О.М. Пендерецька, О.М. Говалешко // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія. – Вип. 153. – Чернівці, 2002. – С. 19-24.
47. Служська А.Я. Роль наукових та громадських інституцій розвитку державно-церковних відносин в незалежній Україні / Служська А.Я. // Наукові записки. Серія „Історичне релігієзнавство”. – Острог: Видавництво Національного університету „Острозька акад.мія”, 2011. – Випуск 4. – 212с. – С.181-191.
48. Служська А. Я. Інституційний розвиток державно-церковних відносин в незалежній Україні: історико-релігієзнавчий аспект / А.Я. Служська // Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / За ред. В.Д. Бондаренка та І.М. Мищака. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – 518 с. – С. 80 – 88.
49. Тодоріко А.Д. Вплив міжособистісної довіри на формування довіри до політичних інститутів / А.Д. Тодоріко // Наука XXI століття: відповіді та виклики сучасності. Збірник статей I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Бухарест, 17 травня 2013 р.. – в III ч. – ч. III. – Бухарест, 2013. – С.240-244.
50. Тодоріко А.Д. Політична довіра як чинник інституціональної ефективності ЄС / А.Д. Тодоріко // Політологічні та соціологічні студії. Т. XII. Політичні виміри процесів європейської інтеграції : зб. наук. праць / наук. ред. А.М. Круглашов. – Чернівці: Букрек, 2013. – С. 214-222;
51. Тодоріко А.Д. Криза довіри до політичних інститутів в Україні – перешкода до національної консолідації українського суспільства / А.Д. Тодоріко // Національна консолідація в контексті європейської інтеграції: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 31 жовтня-1 листопада 2013 р. – Івано-Франківськ, 2013. – С.236-244.
52. Павлюк О.І. Barack Obama’s Foreign Policy Initiatives on Iran: From Cooperation to Political Containment / О. І. Pavliuk // Spheres of Culture. – Lublin: Ingvarr, 2013. – Volume VI. – С. 261-272.
53. Павлюк О.І. The American approach to the solution of Iranian nuclear potential problem / О.І. Pavliuk // Pavliuk O.I. The American approach to the solution of Iranian nuclear potential problem // Studia Humanitas. – 2013. – № 2 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://st-hum.ru/content/pavliuk-oi-american-approach-solution-iranian-nuclear-potential-problem>

Zorij Nina, Borysiuk Alla, Timofeeva Marina. L'HISTOIRE DU DEVELOPEMENT DU DEPARTEMENT DE LA PSYCHOLOGIE ET DE LA SOCIOLOGIE.

L'article révèle l'histoire du Département de psychologie et sociologie de l'Université d'Etat de médecine Bucovinien de Chernivtsi. Il s'agit de résultat scientifique et pédagogique de personnel du department et des perspectives de développement du département, au stade actuel.

Mots-clés: *histoire, travail scientifique et éducatif, courant psychologique, travail consultatif, les jeunes scientifiques.*

Зорій Ніна, Борисьюк Алла, Тимофеева Марина. ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ КАФЕДРЫ ПСИХОЛОГИИ И СОЦИОЛОГИИ.

Изложена история развития кафедры психологии и социологии Буковинского государственного медицинского университета. Наведены основные научные и педагогические достижения сотрудников кафедры, указано на перспективы развития кафедры на современном этапе.

Ключевые слова: *история, учебная, научная и воспитательная работа, психологические направления, консультативная работа, молодые ученые.*

Завідувач кафедри доц. Зорій Н.І.

Колектив кафедри (зліва направо, 2014)

*1-й ряд: викл. А.Д. Тодоріко, доц. М.П. Тимофієва, доц. Н.І. Зорій, ст. викл. Г.І. Безарова,
проф. А.С. Борисюк, викл. О.І. Павлюк*

*2-й ряд: лаб. О.В. Нараєвська, ст. лаб. Н.П. Орлецька, викл. О.М. Пендерецька,
лаб. Т.О. Закутній, викл. Н.М. Бурейко, викл. Л.А. Любіна, ст. лаб. В.В. Хромюк,
лаб. Т.І. Котик*

Учасники студентської науково-практичної конференції (2013 р.)

Учасники студентської науково-практичної конференції (2014 р.)

Викл. Пендерецька О. М. під час проведення індивідуальної консультації

Викл. Бурейко Н. М. Експертні зустрічі у Європейському парламенті, м. Брюссель, Бельгія (2013р.)

Доц. Н. І. Зорій, проф. А. С. Борисюк – учасники конкурсу „Успішна пані Чернівців“

**Перелік дисертаційних робіт, захищених та запланованих співробітниками
кафедри психології та соціології**

	ПІБ викладача	Тема дисертації, спеціальність
1.	Зорій Ніна Іванівна	доцент, канд. філос. наук, 1997, 09.00.09 – філософія науки, Тема дисертації: „Філософські проблеми гуманітаризації та гуманізації сучасної медицини“. Тема докторської дисертації „Методологічний аналіз категорії цілісності і взаємодії в соціальній психології“.
2.	Борисюк Алла Степанівна	2004 р. канд. психол. наук, 19.00.07 – вікова та педагогічна психологія, тема дисертації „Психологічні особливості формування професійних якостей майбутнього медичного психолога“. 2011 р., професор, доктор психол. наук, 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Тема дисертації „Соціально-психологічні засади становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога“.
3.	Тимофієва Марина Пилипівна	2008 р. доцент, канд. психол. наук, 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Тема дисертації „Психологічний розвиток комунікативної компетентності сімейного лікаря“.
4.	Бурейко Надія Миколаївна	2012 р. канд. політ. наук, 23.00.02 – Політичні інститути та процеси. Тема дисертації: „Політичні фактори реструктуризації сучасного імміграційного процесу в США“.
5.	Жуковська Аліса Олександрівна	20014 р. канд. політ. наук, 23.00.02 – Політичні інститути та процеси. Тема дисертації: „Вплив інститутів громадянського суспільства на трансформаційні процеси в Республіці Болгарія“.
Заплановані дисертаційні роботи		
6.	Слубська Анна Ярославівна	Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. Тема дисертації: „Історія розвитку державно-церковних відносин в Україні в період незалежності“.
7.	Осипенко Вікторія Анатоліївна	Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Тема дисертації: „Соціально-психологічні особливості адаптивної поведінки студентів-медиків“.
8.	Любіна Любов Анатоліївна	Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Тема дисертації „Гендерні особливості формування професійної компетентності студентів-медиків“
9.	Павлюк Олеся Ігорівна	Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю: 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку. Тема дисертації: „Зовнішньо політична стратегія США щодо Ісламської Республіки Іран в постбіполярний період“
10.	Тодоріко Аліна Дмитрівна	Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю: 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Тема дисертації: „Політична довіра у трансформаційних пострадянських соціумах (на прикладі України)“.

УДК 930: 141. 7

Антоній МОЙСЕЙ,
Буковинський державний медичний
університет,
Чернівці (Україна)
antoniimoisei@rambler.ru

**ТРАДИЦІЙНІ МЕТОДИ ЛІКУВАННЯ
В УКРАЇНЦІВ ТА РУМУНІВ БУКОВИНИ
У ДРУКОВАНИХ МАТЕРІАЛАХ ТА
АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛАХ XVIII – XX СТ.**

Key words: *Bukovina, Romanian of Bukovina, Ukrainian of Bukovina, traditional medicine, traditional therapies, spell.*

Antony Moyses. Traditional Methods of Treatment of Ukrainian and Rumanian of Bukovina's written materials and archival sources XVIII - XX centuries

The article presents the results of studies of folk medical practices in the XVIII – XX centuries. That survived thanks to ethnographic descriptions, ethnology collections, data from questionnaires of the various subjects and archival materials. For the first time systematically covered Romanian historiography and source base of the problem. Research localized area of Bukovina and in ethnic terms of Romanian and Ukrainian population.

Народна медицина, будучи складовою частиною традиційно-побутової культури, має історію ідентичну еволюції людства. Вона передавалася з покоління в покоління, зберігаючи цінні знання про лікування людей, набуваючи нові методи, експериментальним шляхом додаючи крупиці нових знань. В наш час вивчення історії етномедицини є немовливим без дослідження друкованих джерел та архівних матеріалів. В цьому плані стають у нагоді матеріали, зібрані прискіпливою працею різних генерацій етнографів XVIII – XX ст. Слід підкреслити, що народна медицина тісно пов'язана з іншими компонентами народознавства. Без врахування цього взаємозв'язку неможливо зрозуміти багато аспектів функціонування народної медицини і тим більше визначити її місце в етнічній системі. Тому етнографічне вивчення народної медицини, як і інших компонентів традиційно-побутової культури, передбачає тісні контакти з такими суміжними культурознавчими дисциплінами, як фольклористика, мистецтвознавство, лінгвістика, історія матеріальної культури, релігієзнавство та ін.

В статті робиться спроба аналізу історіографії та джерел, з яких створюється певна картина стану народної медицини у XVIII-XX ст. на теренах Буковини, як Північної, так і Південної. Увага буде приділена румуномовній літературі, як менш відомій в українських наукових колах.

Сільське населення Буковини було позбав-

лене можливості користуватися кваліфікованою медичною допомогою навіть при австрійській адміністрації (1774-1918 pp.), хоча вона існувала в той час. Прості люди зверталися до звичних для себе методів лікування, які акумулювалися народом тисячоліттями і були прив'язані до конкретних місцевих природних умов та базувались на певних світоглядних уявленнях. Народна лікарська практика містила магічний компонент, міфічне сприйняття світу та гармонійне пристосування до довкілля, глибоке знання властивостей рослин і тварин. В цій практиці домінували емоції, фантазії, уяви, інтуїція. Такий підхід був цілком закономірним для образу світосприйняття людиною традиційної культури. В XIX ст. на терені краю дві лікарські практики (народна і науково-раціональна) існували паралельно, причому традиційна використовувалась частіше через незадовільний матеріальний стан народу, а також через малу чисельність фахових лікарів та лікарських установ. Це створювало підґрунтя для вивчення традиційних методів лікування українців та румунів Буковини.

Наукова новизна запропонованих в статті матеріалів обумовлена тим, що при дослідженні етнографії Буковини як складової загальноукраїнської проблематики недостатньо використовується весь комплекс джерельної бази та історіографічної літератури. На сьогоднішній день залишилася невикористаною дослідниками інформація, яка міститься в

румуномовній літературі, в матеріалах музейно-архівних установ України та Румунії. Крім того, проблема ускладнюється тим, що в сучасній етнографічній науці Румунії буковинська регіональна локалізація виражена недостатньо, і це не дозволяє практично охопити дану тематику комплексно.

Такий широкий інтерес до цієї ділянки народної культури закономірний і зрозумілий. Він викликаний перш за все прикладними аспектами народної медицини, можливостями використання багатотрав'яного, надзвичайно багатогранного досвіду народу в галузі медичних знань. В останні роки значно активізувалась зацікавленість природними лікарськими засобами, їм віддається перевага перед синтетичними. Дедалі більш очевидною стає доцільність багатьох засобів, які ввійшли в наукову медицину з народної лікарської практики.

Слід відмітити, що увага до народознавчих знань у галузі лікарських засобів з'явилася задовго до того періоду, коли загальний інтерес до проблеми став поширеним в наукових колах. Ще на початку XVIII ст. такі дані зафіксовані у відомому творі Д. Кантеміра „Опис Молдавії” (1716). Автор з багатьма подробицями описує магічний танець „келушарів”, який виконувався у період між Великоднем і Зеленими святами для виліковування різноманітних хвороб. За його словами, хворого клали на землю, навколо нього *келушари* витанцювали, після цього його топтали ногами з голови до ніг, шепочучи йому на вухо певні заклинання. Процедуру повторювали тричі, і за твердженням Д. Кантеміра, „результат відповідав жаданням хворого”¹. У цій праці при опису чотирьох видів магічного впливу на людину звертає на себе увагу четвертий вид: *заклинання (descântec)* – за його допомогою можна вилікувати нестерельні хвороби².

Цікаві етнографічні матеріали містяться також на сторінках архівних документів. Серед них слід згадати колекцію „Документів старого Молдавсько-Кимпулунзького околу”³, зібраного Т.В.Штефанеллі у 1915 р. В збірці привертають увагу судові рішення XVIII ст., в яких засуджуються особи, що займаються чарівництвом, переписи худоби для сплати „гоштини” (данина на худобу), опис звичаєвого права, пов'язаного з соціальною стороною цього явища. У збірці архівних документів Т.Штефанеллі міститься судова постанова 1761 р., з якої можна дізнатися, що мешканка Кимпулунга-Молдавського (південна частина Буковини) Тудора Флоче подала до суду на одного вівчаря, який за допомогою заговореної води та меду, якогось волосся (нерозбірливо –

А.М.) та лісових трав причарував її доньку та сина, в результаті чого дівчина онімла, а хлопець помер⁴. Наукове зацікавлення викликає також документ 1750 р., в якому міститься інформація про те, що навіть боярину були відомі лікарські рослини, які він збирав для виліковування власної хвороби⁵. Тобто знання у галузі народної медицини були розповсюджені у всіх соціальних прошарках населення, будучи повсякденною необхідністю.

Інші документи дають змогу дізнатись про поширеність практики народного лікування у всьому ареалі проживання східних романців. Так, за документальними даними, 1805 р. Правитель країни надав у Бухаресті привілеї Іону Турбату (Скаженому) з с. Ретунда Романацького повіту, який безкоштовно виліковував від сказу людей та тварин як у своєму, так і у сусідніх повітах⁶.

Серед опублікованих джерел слід згадати також „Опис Буковини” (1775) першого австрійського військового адміністратора Буковини генерала Г. Сплени⁷, де він оцінив стан краю наприкінці XVIII ст. Саме санітарному стану та рівню медичного забезпечення населення була приділена увага.

Народна медицина описується на сторінках інших робіт, а саме у монографії І. Будай-Деляну „Короткий огляд Буковини”, яка була написана за вимогою австрійського уряду у 1803 році⁸.

У вказаних документах знаходимо фрагментарні згадки про місце і роль народної медицини в житті буковинців.

На Буковині бурхливе зростання інтересу до етнографії спостерігається з середини XIX ст. За даний період традиційна культура буковинців стала об'єктом вивчення для більш ніж 100 українських, румунських, австрійських дослідників.

Об'ємний та системно зібраний матеріал про народну медицину східнороманського населення Буковини міститься у народознавчих працях румунських дослідників другої половини XIX – I половини XX ст. Серед робіт, які акумулюють величезний емпіричний матеріал з вивчаємої проблематики, слід відзначити етнографічні збірки А.Горовея „З психології румунського селянина. Звичаї та вірування парубків і дівчат нашої країни в період любові та напередодні шлюбу”⁹ (1909), „Вірування та забобони румунського народу”¹⁰ (1915), „Ботаніка румунського народу”¹¹ (у співавторстві з М.Лупеску) (1915), „Заклинання у румунів”¹² (1931); серія статей Д.Дана „Народні вірування буковинців”¹³ (1894-1895); С.Ф. Маріана: „Румунські народні заклинання”¹⁴ (1886), „Ворожіння, чари та відведен-

ня¹⁵ (1893), „Родини у румунів¹⁶ (1892), 3-томне видання „Свята у румунів¹⁷ (1898-1901); Є. Нікулице-Воронки „Звичаї і вірування румунського народу¹⁸ (1903), „Фольклорні студії¹⁹ (1908-1913); Т. Памфіле „Свята у румунів. Літні свята у румунів²⁰ (1911), „Свята у румунів. Різдво²¹ (1914), „Свята у румунів. Осінні свята та Різдвяний піст²² (1914), „Румунська міфологія. За віруваннями румунського народу²³ (1916-1924), „Хвороби і лікування людей, тварин, птахів²⁴ та ін.

Крім зазначених праць, у другій половині XIX ст. вийшло друком ряд робіт з даної тематики, які розкривали сутність проблем епізодично. Певні спроби у цьому напрямку зробив румунський дослідник Б.П. Хаждеу. Зокрема, у 1850 р. він надрукував любовне заклинання, зафіксоване у с. Керстенці Хотинського повіту (сьогодні – Хотинського району Чернівецької області); І. Бераріу опублікував три заклинання лікувального спрямування з Буковини у журналі „Румунське сяйво” („Aurora Română”): від білми, злого пухиря, *iele*²⁵. В. Александрі опублікував п'ять заклинань у збірці „Румунські народні вірші²⁶ (1866): від пристріту, від *iele*, від *потвори* (страхіття), від зміїного укусу і від кольки; Г. Точілеску – тексти трьох заклинань (від *iele*, гарячки та пристріту) і двох любовних ворожін²⁷; Ат. М. Марієнеску – ворожіння, чаклування та заклинання з Банату²⁸, Т. Бурада – деякі тексти з Добруджі: заклинання від сказу, від злого пухиря, зміїного укусу²⁹. За оцінкою румунського етнографа С.Ф. Маріана, лише Г. Дем. Теодореску та Ат. М. Марієнеску займалися даною проблематикою систематично³⁰. Так, Г. Дем. Теодореску опублікував у 80-х рр. XIX ст. заклинання від бешихи, пристріту, *збуреторула* (укр. *літун*), бліх, зміїного укусу тощо³¹.

Джерельну основу проблематики становлять неопубліковані архівно-музейні матеріали, друковані роботи та статті у періодиці, що стосуються досліджуваного періоду. Особливе місце серед них посідають матеріали, що зберігаються у фондах Державного архіву Чернівецької області. Зокрема, представляють інтерес документи, що зберігаються у фондах Окружного управління Буковини (фонд № 1), Крайового управління Буковини (ф. № 3), Генерального санітарного інспекторату м. Чернівці (ф. № 286), Буковинської митрополії (ф. № 320) та примарії села Магала (ф. № 401).

У фонді № 320 цінність становить справа № 2311 „Доповідні записки і листування з Синодом, Крайовим управлінням Буковини, Генеральною дирекцією культів про вживання заходів щодо боротьби з сектантством, алкоголізмом і марновірством”, у якій міститься

пастирське послання православного єпископа Буковини Досифея Херескула (1788), спрямоване проти традиційної практики звернення віруючих у випадку хвороб „не до лікарів, а до різних бабок та ворожок, чим шкодять своєму здоров'ю³². Цінні відомості про наявність в буковинських селах наприкінці XIX ст. бабповитух („моаш”) вміщено у архівній справі № 67 „Свідчення про народження дітей за 1892 рік³³. В цьому ж фонді у справі № 68 „Свідчення про смерть мешканців, видані санітарними органами у 1878 р.” подаються документи з переліком найбільш розповсюджених у 1878 році на Буковині хвороб та причин смерті³⁴.

В справі про наявність на Буковині акушерок³⁵, їхню діяльність³⁶, про діяльність генерального санітарного інспекторату Буковини³⁷, про діяльність акушерських шкіл³⁸, лікарень, пологових будинків³⁹ тощо. Ці відомості представляють цінність у контексті процесу поступового переходу населення від послуг бабповитух до акушерок, заснування лікарень та пологових будинків, який інтенсивно проходив саме у другій половині XIX – на початку XX ст.

Окремий корпус документів складають матеріали рукописних фондів наукового архіву Чернівецького музею народної архітектури та побуту (НАЧМНАП). Зокрема, серед матеріалів рукописних фондів НАЧМНАП інтерес представляють „Звіт про етнографічну наукову розвідку по вивченню народних традицій і побуту румунського населення Герцаївського району: Велика Буда, Байраки, Годинівка, Горбова, Тарнавка, Остриця, м. Герца”, в яких вміщено цікаві матеріали про різноманітні заборони та застереження щодо вагітних, народні поради для полегшення пологів і першої купелі дитини, дані про обряд хрещення дитини, профілактичні засоби тощо⁴⁰, а також „Звіт про етнографічну наукову розвідку з дослідження традиційних новорічних свят⁴¹, що надає можливість почерпнути багато цінної інформації. У згаданих музейних матеріалах знаходимо також відомості про інформаторів, від яких був зібраний польовий матеріал, як-от: Чобану Катерина, 1920 р. н. (с. Велика Буда), Малуга Марія, 1929 р. н. (с. Годинівка) та ін.

Значна колекція матеріалів про народну медицину румунів Буковини у другій половині XIX – на початку XX ст. зберігається у меморіально-документальному фонді будинку-музею С.Ф. Маріана у Сучаві (Румунія). Нашу увагу привертає його робота „Румунська народна ботаніка⁴². Рукописні матеріали С.Ф. Маріана про народну ботаніку складаються з 12 шкільних зошитів (по 10 сторінок кожний), які містять відомості про 525 видів

рослин та оздоблень гербарієм. Крім рецептів народної фармацевтики, тут записані звичаї, вірування, балади, дойни, казки, примовляння, магічна практика, пов'язані з описаними рослинами. Автор охарактеризував кожну рослину, згадав автохтонні назви рослин, поширені в різних етнографічних зонах Румунії, вказав місцевість, де росте кожна рослина, спосіб її використання у різноманітних галузях, а також етнофольклорні матеріали, пов'язані з конкретною рослиною (повір'я, звичаї, заклинання). У них згадуються такі найпоширеніші рослини, як ліщина, волошка, коноплі, папороть, мак, беладона, глід, полин, перець, бузина, тютюн, часник тощо⁴³.

Серед рукописних матеріалів про народну ботаніку С.Ф.Маріана зберігається також праця автора „Румунська флора”, датована 1870 р., що містить 46 аркушів. Поданий також алфавітний покажчик рослин⁴⁴.

Аналізуючи рукописні матеріали та статті вченого, присвячені народній міфології, слід зазначити, що вони ґрунтувалися на 80 міфах, зібраних і розташованих у хронологічному порядку. У рукописних матеріалах докладно охарактеризовано багато міфологічних істот, серед яких духи хвороб: чума, самка, холера тощо. Вони надають можливість вивчити релігійно-містичні уявлення народу про хвороби⁴⁵.

Наукову цінність дослідженої проблематики становлять буковинські етнографічні матеріали, зібрані за допомогою анкет Б.П.Хаждеу та Н. Денсушану⁴⁶ в останній чверті XIX ст. Так, Б.П.Хаждеу розповсюдив дві анкети: „Правові звичаї румунського народу” (1878) та „лінгвістично-міфологічну анкету” (1884-1885). Про зміст відповідей на анкети вченого можна дізнатися з праці І. Мушлі та О. Бирлі „Типологія фольклору з відповідей на анкети Б.П.Хаждеу”⁴⁷, де було систематизовано матеріал, що становив 17000 сторінок рукопису отриманих відповідей від представників міської та сільської інтелігенції. Якщо відповіді на першу анкету стосуються в основному сімейної обрядовості та суспільного життя румунського села: вечорниці, посиденьки, ворожильні обряди, то на другу – матеріальної культури, календарної обрядовості та міфології. Відповідей на другу анкету є в двадцять разів більше, ніж на першу, і записані вони з 701 населеного пункту Румунії (всіх повітів) та інших місцевостей, де проживали румуни. У південній частині Буковини матеріали були зібрані групою інформаторів з таких населених пунктів: Бая, Богденешти, Борка, Броштени, Брустурь, Долхаска, Долхешти, Дорна-Гура-Негрій, Фаркаша, Форешти, Геїнешти, Джорджешти, Городнічени, Ротопенешти, Лемешени, Леспезь, Літе-

ни, Меліни, Мірослешести, Пашкани-Столнічени, Преутешти, Менестіря Пробота, Редешени, Руджіноаса, Васкани, Шару-Дорней, Тетеруш, Цолешти, Валя-Глодулуй (сучасного Сучавського повіту Румунії) та Тарнавка (сучасного Герцаївського району Чернівецької області). На основі матеріалів анкет Б.П. Хаждеу можна виокремити вірування буковинських румунів у духів хвороб (*самка, чума, холера, динселе*), дані про свята, які дотримувались простим народом з метою захисту себе та ближніх від хвороб, епідемій тощо. Крім того, у відповідях на анкети Б.П.Хаждеу містяться також матеріали про магічні об'єкти, використані знахарями у лікувальних цілях.

Значний матеріал з народної медицини румунів Буковини є у праці яської дослідниці Сільвії Чуботару „Медичний фольклор з Молдови. Типологія та корпус текстів”⁴⁸ (2005). Основу роботи складає етнофольклорний матеріал, що зберігається у фондах Яської філії Румунського філологічного інституту імені Александру Філіпиде Румунської академії наук під назвою „Фольклорного архіву Молдови і Буковини” (ФАМБ). Документальна база роботи була зібрана протягом більш ніж трьох десятиріч зусиллями великого колективу дослідників. Відповіді були отримані з-понад 800 населених пунктів румунської Молдови та Буковини. Акумулявання даних, які відносились до народної медицини, тривало до 1971 р. До цієї титанічної праці доклали свої зусилля такі відомі румунські етнологи, як Лучія Бердан, Лучія Чіреш, Іон Чуботару, Мірча Фотя та Штефан Попа.

Структурно робота поділена на чотири частини. Перша частина вбирає у себе вступні студії, в яких особливості феномену народної медицини на терені румунської Молдови та Буковини проаналізовані у часовому відрізьку від перших подібних занять до наших днів. Друга частина роботи присвячена типологізації. В ній польові матеріали з етномедицини, зафіксовані автохтонними терапевтичними агентами, класифіковані у відповідності до їхньої належності до хвороб людей або тварин. У третій частині подана антологія поетичних текстів, що впорядковані в залежності від хвороби, для лікування яких застосовувалися. Остання частина монографічного дослідження знайомить нас з науковим апаратом – бібліографією, покажчиком скорочень назв населених пунктів, покажчиком імен інформаторів, назв рослин, міфологічних уявлень та глосарієм.

Матеріал був зібраний під час польових експедиційних досліджень у понад 119 селах південної частини Буковини. Найкраще висвітлений матеріал з таких сіл, як Нижній Віков,

Думбревени, Ботош, Літень-Моара, Шкея, Ботошана, Великі Долхешти, Ботешти, Міговени, Нижні Фратівці, Ватра Молдовіцей.

Інформацію про застосування лікарських рослин та інших засобів у народній медицині румунів Буковини можна знайти у працях Е.Цопи „Методичне та раціональне використання лікарських рослин на Буковині”⁴⁹ (Чернівці, 1942) та С.Релі „Чернеча медицина у минулому румунів”⁵⁰ (Чернівці, 1935).

Не позбавлені наукового значення цілий ряд робіт, які дають змогу провести порівняльну характеристику основних аспектів народної медицини румунів та українців Буковини. Так, у публікаціях Григорія Купчанко⁵¹ знаходимо фрагментарні згадки, які стосуються традиційного лікування на Буковині. Це, зокрема, примівки від „уроків”, проти „золотухи” („на жовни”), „на болячку”, від „уровища”, пухлини на шиї („від душі”), проти рожі („на бешегу”), „на більмо”, проти шлункового корча („на сонці”), „на плаксі”, „коли вкусить гадина”⁵².

У публікаціях австрійського історика та етнографа Раймунда Фрідріха Кайндля⁵³ знаходимо відомості про стан медицини на Буковині у XIX ст. Представляє певний інтерес для дослідника порівняння записів Г.Сплені із даними Р.Ф.Кайндля щодо санітарного стану краю. За Кайндлем вже само собою зрозумілими стали факти спорудження міської лазні (1830), нового військового шпиталю (1849), єврейського шпиталю (1855). У 2000 році була перевидана праця Р.Ф. Кайндля „Гуцули”, де окремим третім розділом „Цілительство” подані численні домашні лікувальні засоби⁵⁴. Це ще раз відкриває завісу над фактом співіснування двох медицин – офіційної та народної.

Цінні відомості про носіїв знахарських знань, про етіологію хвороб, багато примовок і замовлянь з Буковини були зібрані етнографом з с. Плоскої В. Козарищуком⁵⁵, які були опубліковані в газеті „Буковински Въдомости” (1896 р.). За його твердженням, „сільські знахарі відпровадили вже немало жертв на той світ своїми отруйними напоями і отруйними рослинами”⁵⁶. Характеризуючи цей жанр традиційної магії, В. Козарищук цілком слушно відзначив, що „примівки складають в середовищі простого народу свого роду культ, містять в собі багато цікавого для науки матеріалу. Але записати примівки дуже важко”⁵⁷, бо носії традиції покривають їх таємницею. Тим не менш, дослідникам XIX ст. вдалося зібрати у різних місцевостях Буковини низку давніх примовлянь. Серед них варто згадати замовляння від холери, болю у шлунку, кровотечі, гикавки та ін.

У працях українського народознавця О. Манастирського містяться дані про традиційне лікування при народженні дитини, чарівництві, ліки, знахарство та про ворожок у русинів Буковини⁵⁸. Певний інтерес представляє також стаття О. Манастирського „На Великдень”⁵⁹, опублікована у газеті „Буковински Въдомости” (1895 р.), в якій зустрічаються оказіональні вказівки на народну медицину в контексті свята Великодня.

Чимало матеріалів про народну медицину у зв'язку з календарною та сімейною обрядовістю буковинців, різні забобони, які стосуються профілактики захворювань, та про стан здоров'я населення Буковини зустрічаємо у Людвіга Адольфа Сімігіновича⁶⁰. Його праця „Die Volkergruppen der Bukowina” вміщує етнографічний опис звичаїв та обрядів українців, румунів та гуцулів Буковини. В ній подаються дані про народні засоби лікування, про ставлення буковинського населення до народних цілителів (баб-ворожок, відьом, моаш), наводяться різного роду заклинання при різноманітних хворобах та інформація про способи і час їх застосування; про людей, які володіють „мистецтвом” лікування, та про різноманітні зілля, час і місце їх збирання.

У 70-80-ті роки XX ст. основна увага зверталася на практичний бік народної медицини. Тоді почали укладати різноманітні збірники народних рецептів приготування та використання лікарських засобів.

У цей період з'явився також цілий ряд наукових досліджень, присвячених народній медицині українців. Це, зокрема, праця З. Болтарович „Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XX ст.” (Київ, 1980)⁶¹. В роботі дослідника торкається подекуди і території Буковини. В монографії висвітлено народні методи профілактики захворювань, лікувальні засоби рослинного, тваринного, мінерального походження тощо. Народна медицина розглядається в тісному зв'язку з соціально-економічним становищем населення українських Карпат, акцентується увага на негативних сторонах знахарства, магії і разом з тим підкреслюється все раціональне, що накопичила народна медицина протягом багатьох століть. Помітний внесок у дослідженні питань народної медицини українців Буковини зробили праці З. Болтарович „Загальнослов'янські і специфічні риси народної медицини українського населення Карпат”⁶² та „Народ і засоби лікування на Буковині”⁶³.

Інформацію про деякі аспекти народної медицини можна почерпнути з етнографічних досліджень буковинських науковців. Серед них,

зокрема, праці Г. Кожолянка „Етнографія Буковини”⁶⁴, „Родинно-христинна обрядовість українців Буковини”⁶⁵; І. Чеховського „Вогонь і вода в антропеїчній календарній магії українців Буковини”⁶⁶, „Демонологічні вірування і народний календар українців Карпатського регіону”⁶⁷; Л. Іонець, І. Бульбук та І. П’язя „Етнографічні аспекти народної медицини українців Буковинського Припругтя”⁶⁸; С.Д. Кобилянського, В.П. Пішак, Б.Я. Дробніс „Історія медицини Буковини, цифри і факти”⁶⁹, В. Грябан „Очисна функція вогню в календарних святах українців Буковини”⁷⁰, „Очисні Властивості вогню в сімейній обрядовості, господарсько-побутовій і лікувальній магії наприкінці XVIII – XX ст. на Буковині”⁷¹ та ін. Потрібно також відзначити працю І. Нандріша „Наше село Магала на Буковині”⁷², в якій окремим розділом „Народна медицина” подані відомості про різноманітні хвороби, їх етнологію, народні назви та способи лікування, про діяльність та спеціалізацію ворожок, знахарок та мошповитух і відомості про народну ветеринарію.

Однак в названих роботах дані про народну медицину східнороманського населення Буковини висвітлені недостатньо, не використаний матеріал, який би розглянув цю тематику в історичній динаміці.

Дані узагальнюючого характеру про народну медицину східнороманського населення Буковини були вміщені у монографічному дослідженні „Традиційна культура населення Буковини у працях румунських дослідників другої половини XIX – початку XX ст.” автора цієї статті⁷³. Вперше в українській науці була здійснена спроб наукового дослідження етнографічної спадщини С.Ф.Маріана, І.Г.Сбієри, Д.Дана, Є.Нікуліце-Воронки, Л.Боднереску, А.Горовея, Т.Памфіле та ін. румунських дослідників; були введені вперше до наукового обігу музейно-архівні матеріали меморіально-документального фонду С.Ф.Маріана з Сучави (Румунія), фонду рукописів С.Ф.Маріана Національної бібліотеки Румунської академії наук (м. Бухарест), фондів Державного архіву Чернівецької області.

Таким чином, огляд літератури засвідчує, що попри ряд оказіональних згадок і окремих невеликих розвідок, переважно описового характеру, спеціального комплексного дослідження про традиційну медицину української і молдавської етнічних спільнот Буковини досі немає. А ряд проблем взагалі не знайшли наукового висвітлення, серед них, зокрема, залишилися недослідженими семантика примовлянь, носії езотеричної традиції, традиційні способи профілактики хвороб та лікувальної магії в сімейно-побутовій обрядовості тощо.

Всі ці питання вимагають в подальшому докладніших студій.

ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ Кантемир Д. Дескриєря Молдовой / Димитрие Кантемир. – Кишинев: Література артистикэ, 1982, п. 174-175;
- ² Кантемир Д. Дескриєря Молдовой ..., вказ. праця, С. 187-191;
- ³ Ștefanelli T.V. Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc / T.V. Ștefanelli. – București: Librăria Socce & Comp. și C.Sfetea, 1915. – 240 p.;
- ⁴ Ștefanelli T.V. Documente din vechiul ocol ..., вказ. праця, С. 65;
- ⁵ Iorga N. Documente privitoare la familia Callimachi / Nicolae Iorga. – București, 1903, p. 12;
- ⁶ Pamfile T. Boli și leacuri la oameni, vite și păsări / text stabilit de P.Florea. – București: Saeculum, 1999, p. 91;
- ⁷ Сплени Г. фон. Опис Буковини. (Beschreibung der Bukowina.) / Переклад з нім. О.Д. Огуя, М.М. Сайка. – Чернівці: Пуга, 1995;
- ⁸ Budai-Deleanu I. Scurte observații asupra Bucovinei, prezentat guvernului austriac, 1803 // Dragnev D., Purici Ș., Ungureanu C., Gumenai I. Din istoria ținutului natal (regiunea Cernăuți), p. 75;
- ⁹ Gorovei A. Din psihologia țaranului român. Datinele și credințele flăcăilor și fetelor noastre din țară în preajma dragostei și însurătoarei. – București: Ramuri, 1909. – 250 p.;
- ¹⁰ Gorovei A. Credinți și superstiții ale poporului român. – București: Librăria Socce & comp., Pavel Suru, C. Sfetea, 1915. – 465 p.; Gorovei A. Credinți și superstiții ale poporului român / Ediție îngrijită de I.Datcu. – București: Editura „Grai și suflet – Cultura națională”, 1995. – 344 p.
- ¹¹ Gorovei A., Lupescu M. Botanica poporului român / Artur Gorovei, Mihai Lupescu. – Fălticeni: Tipografia Iosif Bendit, 1915. – 166 p.
- ¹² Gorovei A. Descântececele românilor. Studiu de folclor / Artur Gorovei. – București: Regia M. O., Imprimeria Națională, 1931. – 423 p.;
- ¹³ Dan D. Credințe populare bucovinene / Dimitrie Dan // Gazeta Bucovinei. – 1894. – A. 4. – № 30. – P. 1-2; № 63. – P. 1-2; № 67. – P. 1-2; № 70. – P. 1-2; № 74. – P. 1-2; № 79. – P. 1-2; № 84. – P. 1-2; № 97. – P. 1-2; № 99. – P. 1-2; 1895. – A. 5. – № 2. – P. 1-2; № 5. – P. 1-2; № 12. – P. 1-2; № 17. – P. 1-2; № 19. – P. 1-2; № 23. – P. 1-2; № 30-31. – P. 2; № 32. – P. 1-2; № 37. – P. 1-2; № 40. – P. 1-2; № 43. – P. 1-2.
- ¹⁴ Marian S.Fl. Descântece populare române / Simion Florea Marian. – Suceava: Tipografia lui R.Eckhardt în Cernăuți, 1886. – 352 p.;
- ¹⁵ Marian S.Fl. Vrăji, farmece și desfaceri / Simion Florea Marian. – București: Lito – Tipografia Carol Gobl. – 1893. – 242 p.;
- ¹⁶ Marian S.F. Nașterea la români: Studiu etnografic / Simion Florea Marian. – București: Lito-Tipografia

Carol Gobl, 1892. – 441 p.;

¹⁷ Marian S.F. Sărbătorile la români / Simion Florea Marian. – București, 1898. – Vol. I. – 290 p.; 1899. – Vol. II. – 307 p.; 1901. – Vol. III. – 346 p.;

¹⁸ Voronca E.N. Datinele și credințele poporului român / Elena Niculiță-Voronca. – Cernăuți: Tipografia Isidor Wiegler, 1903;

¹⁹ Voronca E.N. Studii în folclor / Elena Niculiță-Voronca. – București: Tipografia G.A.Lazareanu, 1908. – Vol. I. – 303 p.; Cernăuți: Gutenberg, 1912-13. – Vol. II. – 450 p.;

²⁰ Pamfile T. Sărbătorile la români: Sărbătorile de vară la români. Studiu etnografic / Tudor Pamfile. – București: Librăriile Socec & Comp., C.Sfetea și Librăria Națională, 1911. – 234 p.;

²¹ Pamfile T. Sărbătorile la români: Crăciunul. Studiu etnografic / Tudor Pamfile. – București: Librăriile Socec & Comp., C.Sfetea, 1914. – 249 p.;

²² Pamfile T. Sărbătorile la români: Sărbătorile de toamnă și postul Crăciunului. Studiu etnografic / Tudor Pamfile. – București: Librăriile Socec & Comp. și C.Sfetea, 1914. – 216 p.;

²³ Pamfile T. Mitologie românească. După credințele poporului român / Tudor Pamfile. – București: Academia Română, 1916. – Vol. I. – 401 p.; 1916. – Vol. II. – 71 p.; 1924. – Vol. III. – 61 p.;

²⁴ Pamfile T. Boli și leacuri la oameni, vite și păsări // Tudor Pamfile, text stabilit de P.Florea/. – București: Saeculum, 1999. – 221 p.;

²⁵ Berariu I. Descânțece / Ion Berariu // Aurora română. – Cernăuți. – 1881. – A. I. – P. 57;

²⁶ Alecsandri V. Poezii populare ale românilor / Vasile Alecsandri. – București: Tipografia lucrătorilor asociați, 1866, p. 10, 271;

²⁷ Tocilescu G. Descânțece / G. Tocilescu // Revista pentru istorie, arheologie și filologie. – București. – 1884. – A. II. – Vol. I. – P. 384;

²⁸ Marienescu At.M. Descânțece / Atanasie M. Marienescu // Foaia Gazetei. – 1858. – august.; Marienescu At.M. Descânțece // Familia. – Pesta. – 1866. – A. II. – P. 370, 371, 406-407; Marienescu At.M. Descânțece // Familia. – Pesta. – 1867. – A. III. – P. 69, 205, 265;

²⁹ Burada T.T. O călătorie în Dobrogea / Teodor Burada. – Iași, 1880, p. 269-277;

³⁰ Marian S.Fl. Precuvîntare // Marian S.Fl. Descânțece poporane române / Simion Florea Marian. – Suceava: Tipografia lui R.Eckhardt în Cernăuți, 1886. – P. VI;

³¹ Teodorescu G.Dem. Poezii populare române / G.Dem. Teodorescu. – București, 1885, p. 358-398;

³² Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). – Ф. № 320. – Оп. 3. – Спр. 2311. – Арк. 1.;

³³ ДАЧО. – Ф. № 401. – Оп. 1. – Спр. 67. – 29 арк.;

³⁴ ДАЧО. – Ф. № 401. – Оп. 1. – Спр. 68. – 51 арк.;

³⁵ ДАЧО. – Ф. № 1. – Оп. 2. – Спр. 311;

³⁶ ДАЧО. – Ф. № 401. – Оп. 1. – Спр. 67; ДАЧО. – Ф. № 3. – Оп. 2. – Спр. 12612;

³⁷ ДАЧО. – Ф. № 286. – Оп. 2. – Спр. 305;

³⁸ ДАЧО. – Ф. № 3. – Оп. 2. – Спр. 10915;

³⁹ ДАЧО. – Ф. № 3. – Оп. 4. – Спр. 2198.

⁴⁰ Науковий архів Чернівецького музею народної АПСНІМ. – 2014. – № 4 (4)

архітектури та побуту (НАЧМНАП). – НФ. – 01-03-95 а. – 33 арк.;

⁴¹ НАЧМНАП. – НФ. – 01-03-19. – 20 арк.;

⁴² Мойсей А.А. Сімон Флоря Маріан – Етнограф Буковини. – Чернівці: Рута, 2003, с. 123-128; Мойсей А.А. Традиційна культура населення Буковини у наукових працях румунських дослідників другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці: Рута, 2005, с. 113-120;

⁴³ Меморіально-документальний фонд будинку-музею С.Ф.Маріана в Сучаві (Румунія) (МДФ БММС). Фонд рукописів – № 3. – Рук. «Румунська народна ботаніка» (12 томів та гербарій);

⁴⁴ МДФ БММС. – Фонд рукописів № 3. – Інв. Номер 112. Румунська флора. – 46 арк.;

⁴⁵ МДФ БММС. Фонд рукописів – Рук. „Румунська народна міфологія”;

⁴⁶ Fochi A. Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX: Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu / Adrian Fochi. – București: Minerva, 1976. – 392 p.;

⁴⁷ Mușlea I., Bârlea O. Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui V.P. Hașdeu / Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea. – București: Minerva, 1970. – 634 p.;

⁴⁸ Ciubotaru S. Folclorul medical din Moldova. Tipologie și corpus de texte / Silvia Ciubotaru. – Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005. – 576 p.

⁴⁹ Țopa E. Exploatarea metodică și rațională a plantelor medicinale din Bucovina / E. Țopa. – Cernăuți: Editura politehnică G.Asachi, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1942;

⁵⁰ Reli S. Medicina călugărească în trecutul românesc / S. Reli. – Cernăuți, 1935;

⁵¹ Купчанко Г. Изъ сборника буковинських протонародних пьсен, сказок, повъстей, пословиць, суевърий и пр. // Буковинская Зоря. – 1870. – 9 февраля; Купчанко Г. Нькоторыя историко-географическія свѣдѣнія о Буковинѣ. – К.: Типография М.П. Фрица, 1875. – 315 с.; Kupczanko G. Krankheitsbeschworungen bei russischen Bauern in der Bukowina// Am Ur-Quell. – Hamburg, 1891. – B. II. – Hf. 1. – S. 12-14;

⁵² Купчанко Г. Нькоторыя ..., вказ. праця. – С. 101 – 108.

⁵³ Kaendl R.F. Geschichte von Czernowitz von den altesten Zeit bis zu Gegenwart. - Czernowitz: Uniwersitats – Buchhandlung H.Pardini, 1908. – 227 s.; Kaendl R.F. Zauberglaube bei den Ruthenen in der Bukowina und Galizien// Globus. – Braunschweig, 1892. – LXI. Band. S. 279 - 282; Kaendl R.F. Die Huzulen// Herzogthum Bukowina in Wort und Bild. – Wien, o. j. – S. 171-282;

⁵⁴ Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Р.Ф. Кайндль. – Чернівці: Молодий буковинець, 2000. – 208 с.;

⁵⁵ Козарищук В. Буковинко – руски примовки / В. Козарищук // Буковински Въдомости. – 1896.- 14 (26) января; 21 января (2 февраля); 25 февраля (8 марта); 9 (21) июня;

⁵⁶ Козарищук В.М. Изъ буковинскихъ карпатскихъ

горь / В. Козарищук // Наука. Ежемесячный иллюстрированный журнал для русского народа за 1889-й год. Годъ издания XVIII. – Вьна, 1889. – С. 729-744;

⁵⁷ Козарищук В. Буковинко – руски ..., вказ. праця, С. 1;

⁵⁸ Manastyrski A. Die Ruthenen / A. Manastyrski // Herzogthum Bukowina in Wort und Bild. – Wien: Verlag von Eduard Beiyer, o. J. – S. 228-271;

⁵⁹ Манастырскій А. Д. На Великдень / А. Манастырскій // Буковински Вѣдомости. – 1895. – 25 марта (6 апреля); 2 (14) апреля. – С. 3-4;

⁶⁰ Simiginowicz-Staufe L.A. Die Volkergruppen der Bukowina. Ethnographisch-culturhistorische Skitzzen. – Czernowitz: Buchdruckerei H.Czopp, 1884.- 203 s.;

⁶¹ Болтарович З.С. Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XX ст. / Зоряна Болтарович. – Київ: Наукова думка, 1980. – 120 с.;

⁶² Болтарович З.Е. Общеславянские и специфические черты народной медицины украинского населения Карпат / Зоряна Болтарович // Этнические и этнографические группы в СССР и их роль в современных этнокультурных процессах. (Тезисы докладов). – Уфа, 1989. – С. 15-17;

⁶³ Болтарович З. С. Народ і засоби лікування на Буковині / Зоряна Болтарович // 50 років возз'єднання Північної Буковини з Радянською Україною у складі СРСР.: Тез. доп. Конф./ травень, 1990р./ – С.243-244;

⁶⁴ Кожолянюк Г. Етнографія Буковини / Георгій Кожолянюк. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – т. 2. – 424 с.;

⁶⁵ Кожолянюк Г.К. Родинно-христинна обрядовість українців Буковини / Георгій Кожолянюк // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Том 2. – С. 172-186;

⁶⁶ Чеховський І. Вогонь і вода в апотропеїчній календарній магії українців / Ігор Чеховський // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Том 1. – С. 187-205;

⁶⁷ Чеховський І. Демонологічні вірування і народний календар українців Карпатського регіону / Ігор Чеховський. – Чернівці: Зелена Буковина, 2001. – 303 с.;

⁶⁸ Іонець Л.А., Бульбук І.І., П'язя І.Д. Етнографічні аспекти народної медицини українців Буковинського Припруття // Буковина – мій рідний край: Третя історико-краєзнавча конференція молодих дослідників, студентів та науковців. Чернівці, 17 травня 1998 р. Матеріали. – Чернівці, 2000. – С. 83-84;

⁶⁹ Кобилянський С.Д., Пішак В.П., Дробніс Б.Я. Історія медицини Буковини. Цифри і факти. – Чернівці: Медакадемія, 1999. – 249 с.;

⁷⁰ Грябан В. Очисна функція вогню в календарних святах українців Буковини / Вікторія Грябан // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / АПСНІМ. – 2014. – № 4 (4)

ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Том 2. – С. 228-240;

⁷¹ Грябан В. Очисні властивості вогню в сімейній обрядовості, господарсько-побутовій і лікувальній магії наприкінці XVIII – XX ст. на Буковині / Вікторія Грябан // Буковинський журнал. – 2002. – ч. 3-4. – С. 202-212;

⁷² Nandriş I. Satul nostru Mahala din Bucovina / Ion Nandriş. – Sibiu: Tribuna, 2001. – 95 p.;

⁷³ Мойсей А.А. Традиційна культура населення Буковини у наукових працях румунських дослідників другої половини XIX – початку XX ст. / Антоній Мойсей – Чернівці: Рута, 2005;

Antoniý Moysey. LES MÉTHODES TRADITIONNELLES DE TRAITEMENT CHEZ LES UKRAINIENS ET ROUMAINS DE BUCOVINE DANS LES DOCUMENTS IMPRIMÉS ET LES SOURCES D'ARCHIVES DU XVIII – XX SIÈCLES.

L'article présente les résultats d'une recherche de la pratique de médecine populaire dans les siècles XVIII – XX, qui est parvenue jusqu'à nos jours, grâce aux descriptions ethnographiques, aux recueils de médecine traditionnelle et aux documents d'archives. Pour la première fois on a éclairée de manière systématique l'historiographie roumainophone et les origines de ce problème. Les études sont localisées sur la région de Bucovine, au plan ethnique – par la population roumaine et ukrainienne.

Mots-clés: *Bucovine, les roumains de Bucovine, les ukrainiens de la région de Bucovine, la médecine traditionnelle, les méthodes traditionnelles de traitement, les incantations.*

Мойсей Антоній. ТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ЛЕЧЕНИЯ УКРАИНЦЕВ И РУМЫН БУКОВИНЫ В ПЕЧАТНЫХ МАТЕРИАЛАХ И АРХИВНЫХ ИСТОЧНИКАХ XVIII - XX В.

В статье представлены результаты исследований народной лечебной практики в XVIII-XX в., которая дошла до наших дней, благодаря этнографическим описаниям, народоведческим сборникам, данным анкет различной тематики и архивным материалам. Впервые системно описана румыноязычная историография и источниковая база проблемы. Исследование проведено на территории Буковины среди румынского и украинского населения.

Ключевые слова: *Буковина, румыны Буковины, украинцы Буковины, народная медицина, традиционные методы лечения, заклинания.*

Василь ЧЕБАН,
Буковинський державний медичний
університет,
Чернівці (Україна),
chebanmazur@gmail.com

**ЛІКАР – ХІРУРГ- ПЕДАГОГ-
КОМПОЗИТОР
ЗНАНИЙ В УСЬОМУ СВІТІ
ЙОСИП МОЙСЕЙОВИЧ ЕЛЬГІСЕР**

Key words: *surgeon, composer, teacher, musician, winner of the competition.*

**Cheban Vasyl. Doctor-Surgeon -Teacher -
Composer, Worldwide Known - Joseph Moyseyovych
Elhiser**

The article presents some material on graduate Chernovtsy State Medical Institute (now BSMU) surgeon - a talented musician, composer, teacher, winner of piano competition, having won the UNESCO honored art and analyzes individual pages of his work and life.

Вступ. В історії медицини вагому роль відіграють окремі відомі, мало відомі та недостатньо вивчені історичні постаті. Адже сучасне суспільство та її медична спільнота – це теж складова частина історії медицини. Нині особливу зацікавленість викликають дослідження про окремих діячів – випускників БДМУ.

Результати дослідження та їх обговорення. „Ще зовсім недавно на вулицях нашого міста можна було зустріти чоловіка поважного віку з портфелем у руках, у капелюсі та плащі. І мало хто знав, що за скромною зовнішністю приховувалася надзвичайно талановита, титулована і до фанатизму віддана музиці особистість – Йосип Ельгісер”¹, – зазначає кореспондент газети “Чернівці” Наталія Фещук.

Випускник Чернівецького державного медичного інституту (нині БДМУ), досвідчений хірург, піаніст, лауреат першого конкурсу піаністів імені Миколи Лисенка (1962 рік), заслужений діяч мистецтв, член Спілки композиторів України і єдиний в Україні володар золотої медалі ЮНЕСКО „Золоте ім’я світової культури”. Ім’я Йосипа Ельгісера занесено на Алею зірок м. Чернівці та до книги „500 особистостей України”.

Чернівецький журналіст Василь Бабух писав..., „що у музикантів також є рекорди, а саме: Йосип Ельгісер здобув визнання ЮНЕСКО за подвижницьке, безкорисливе служіння музиці”². У вільний від викладацької роботи час він виступає з концертами перед широкою слухацькою аудиторією. Музикант доносить шедеври світової музики студентам, школярам, учням профтехучилищ, військовослужбовцям. За два роки піаніст зіграв 443 твори провідних композиторів світу, більшість з яких виконав напам’ять.

Кожного тижня Йосип Ельгісер декілька годин проводив за роялем на сцені чернівецького театру „Голос”, де його постійно чекала вдячна публіка. Музикант не брав за свої виступи жодної копійки, хоча організатори концертів не раз переконували його,

що така фантастична праця має бути матеріально винагороджена. Згодом він продовжив концерти у мистецькій вітальні редакції газети „Буковинське віче”, де презентував публіці оригінальний цикл „Вальс у фортепіанній музиці”.

Коли Йосипа Ельгісера запитали, що стало поштовхом до його безкорисливого подвижництва, він відповів: „Я мав перед собою чудовий приклад. Свого часу низку благодійних концертів започаткував славетний російський композитор Антон Рубінштейн. У вісімдесятих роках минулого століття великий маестро зіграв понад 700 творів світової фортепіанної класики. Пізніше цей мистецький рекорд побив український піаніст Григорій Беклемішев, виконавши протягом чотирьох концертних сезонів понад дві тисячі музичних шедеврів”³.

У списках претендентів на здобуття звання „Золоте ім'я світової культури” було багато відомих митців. Але поважне журі наполягало на своєму – Йосип Ельгісер, безсрібник, невтомний пропагандист музичних надбань людства, найбільше заслуговує цієї нагороди. Не могла не вплинути на цей вибір і висока оцінка концертної діяльності Йосипа Ельгісера, що її дав Мстислав Ростропович. Славетний чернівчанин колись виручив видатного музиканта під час його виступів у Києві. Піаністка, яка грала в парі з Ростроповичем, несподівано захворіла і концерт був під загрозою зриву. Довідавшись про це, із зали підвівся Ельгісер і без репетиції виконав партію фортепіано. Професійні музиканти знають, що це під силу тільки особливо обдарованим виконавцям.

На вшануванні лауреатів ЮНЕСКО в Парижі Йосип Ельгісер не зміг побувати з простої причини – не знайшлося коштів. Золоту медаль та почесний диплом одержала його донька Вікторія. А згодом у Чернівцях відбувся концерт лауреата з нагоди його 70-річчя.

Перш ніж стати музикантом Йосип Ельгісер багато років віддав медицині і написав унікальні посібники – „Музична психологія”, „Російсько-український музичний словник” та „Професійні захворювання музикантів”. Останньою працею Ельгісер особливо пишається, адже вперше в світовій практиці ним зроблено спробу описати професійні недуги своїх колег, а також запропоновано методику їх профілактики та лікування.

Власний кореспондент на шпальтах „Урядового кур'єра” зазначав: „...напевно, ще з тих часів, коли Чернівці були частиною

австрійської імперії, високий дух класичної музики не стихає, а здіймається зі старовинної бруківки до небес. Хто тільки не ступав із фаєтонів на ту бруківку – і Рубінштейн, і Карузо, і Ліст... . Високе не меркне. Один раз оселившись, воно живе вічно і шукає продовження”. Деталізуючи вагому подію, кореспондент зауважив, що піаніст Йосип Ельгісер добре знайий на Буковині. А відтепер він знайий в усьому світі. Педагог-методист класу фортепіано Чернівецького училища мистецтв імені Сидора Воробкевича Йосип Мусійович Ельгісер став володарем золотої медалі ЮНЕСКО „Золоті імена світової культури” за 1999 рік. В історії мистецтва колишнього СРСР претендентів на такі нагороди було чимало. Але окрім нашого земляка, таку ж високу відзнаку отримала тільки славнозвісна Майя Плісецька.

Кілька останніх років Йосип Мойсейович через проблеми зі здоров'ям жив у доньки Вікторії в Москві. На жаль, помер далеко від дому у віці 85 років, але прах буковинця, наймовірно закоханого у свій край, повернувся у рідну землю.

„Коли все буде вивезено з нашої квартири, – розповідає Вікторія Тучинська, – то злодії можуть не турбуватися: там практично нічого не залишиться. Усе, що він надбав, це – книги, рукописи, платівки, ноти. Знаєте, батько не складав ніякого заповіту стосовно майбутнього цих речей, бо знав і був упевнений: я їх не продам. Жодні гроші, виручені на аукціонах, нічого не вартували би для мене. Те, чим жив і у що він вкладав гроші, – величезна бібліотека. Її склад досить різноманітний, він мав дуже широкі інтереси. Майже 10 тисяч примірників були впорядковані, занесені до каталогу, тож уся література була добре ситематизована. А ще – рукописи, унікальні ноти, майже дві тисячі платівок переважно класичної музики. Є велика кількість літератури іноземною мовою, у тому числі й готичним шрифтом, який батько вмів читати. Художня література, науково-дослідна, музикознавча, великий розділ з образотворчого мистецтва, окремий – література іноземними мовами, словники, енциклопедії. Частина його архівних матеріалів передається у Центральний палац культури, де батько працював в оперній студії, частина, яка стосується єврейського життя, – у музей історії та культури євреїв Буковини. Щодо історії міста, то книг на цю тематику – на три великі коробки. А ось стосовно платівок, то їх чекає інша доля, поки що не хочу озву-

чувати свій задум. Ось, власне, і все, що нажив Йосип Ельгісер... Мама завжди казала: „Ми живемо у бібліотеці з роялем”. Вона ніколи не докоряла батькові, бо прекрасно розуміла, що живе з генієм”⁴.

Той факт, що Йосип Мойсейович був абсолютно байдужий до побутових речей, можуть підтвердити всі, хто його знав. Образно кажучи, залишав собі на чай з хлібом, а решту вкладав у музику та книги. А пенсію, яку отримував з Німеччини як в'язень концтабору, віддавав багатодітній родині із села Грозинці Хотинського району, де колись працював лікарем. Навіть останню пенсію за травень донька Ельгісера відвезла цій родині... Музикант не вкладав гроші у матеріальні блага (вдома до цих пір стоїть меблева стінка „Трембіта” 1979 року). Щоправда, з цінних речей тут зберігається старий сімейний рояль. І саме з ним донька музиканта не готова розлучитися: повезе його додому у Москву, хоч транспортування обійдеться у кілька разів дорожче, ніж придбання самого рояля: „Я не готова цей інструмент ані продати, ані віддати, ані подарувати. За ним минула вся батьківська робота, біля нього я виростала. А придбав цей рояль батько 31 грудня 1961 року. Він якраз був на сесії у консерваторії і зайшов у магазин музичних інструментів, що на Хрещатику. А які в той час були черги на придбання піаніно! Уже не кажу про рояль. Він запитав, і на диво продавець відповіла: „Цей інструмент замовила Київська філармонія, але не викупила”. Згодом біля нашого будинку зупиняється велика машина, з якої вивантажують рояль...”⁵.

Насамкінець запитую Вікторію Йосипівну, як вона вважає, чи був Йосип Ельгісер належно поцінований? Містом, людьми, рідним училищем мистецтв, де викладав 52 роки?

„Знаєте, – резюмує донька музиканта, – що мене інколи дратувало? Те, що батько був занадто скромний і дозволяв тим, хто не мав на це права, зверхньо до себе ставитися. Можу сказати прямо: в училищі мистецтв, де він працював більше п'яти десятиліть і для якого зробив чимало, його життя було глибоко нещасне, йому не давали добрих студентів, а лише тих, від кого відмовлялися інші. Також мене зачепило до глибини душі: ще у травні я була готова передати сюди матеріали та частину бібліотеки, аби тут зробили клас імені батька. І почула у відповідь, що клас його імені, плюс стенд та портрет – вже занадто. А між тим, мій батько був першим в училищі, хто перейшов на

українську мову викладання. Йосип Ельгісер був у своєму творчому розквіті, проте не мав можливості грати у філармонії з оркестром. І це при тому, що його творче надбання визнав світ, адже він – третій в історії світової музики піаніст, хто зіграв серію історичних концертів. Він грав у театрі „Голос”, у театрі ляльок... Ось де виступав володар золотої медалі ЮНЕСКО! Йому свідомо перешкоджали, і я за свої слова відповідаю”⁶.

Аби талановита дитина із села чи райцентру не зазнала такої долі, як Йосип Мойсейович, і мала змогу проявити себе, Вікторія Тучинська створює фонд Йосипа Ельгісера, щоб переможцям конкурсу піаністів надавати кошти на подальше навчання.

Узагальнення. Вивчаймо, досліджуймо, аналізуймо історичні матеріали не тільки за навчальними посібниками, знаймо краще наших випускників, наших учителів – це ефективний шлях до підвищення рівня лікарського професіоналізму.

ЛІТЕРАТУРА:

¹ Фещук Наталія. Унікальне надбання Йосипа Ельгісера, яким він жив і яке збирав упродовж усього життя, передається Чернівцям [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://cv.strichka.com/item/18742593>

² Бабух Василь.І в маленьких містах живуть великі люди [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://molbuk.ua/publicacii/74485-i-v-malenkykh-mistakh-zhyvut-velyki-lyudy.html>

³ Буковинський віртуоз-піаніст, самобутній композитор, талановитий педагог, громадський діяч, почесний член правління Української асоціації піаністів-педагогів [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://vipusknik.bsmu.edu.ua/lpisch/elgiser-iosip-moiseiovich>

⁴ Фещук Наталія. Унікальне надбання Йосипа Ельгісера, яким він жив і яке збирав упродовж усього життя, передається Чернівцям [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://m.buknews.com.ua/page/unikalne-nadbannia-yosypaelhisera-iakym-vin-gyv-i-iake-zbyrav-uprovodvg-usoho-gyttia-peredaietsia-chernivtsiam.html>

⁵ Фещук Наталія. Унікальне надбання Йосипа Ельгісера, яким він жив і яке збирав упродовж усього життя, передається Чернівцям [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://m.buknews.com.ua/page/unikalne-nadbannia-yosypaelhisera-iakym-vin-gyv-i-iake-zbyrav-uprovodvg-usoho-gyttia-peredaietsia-chernivtsiam.html>

⁶ Фещук Наталія. Унікальне надбання Йосипа Ельгісера, яким він жив і яке збирав упродовж усього життя, передається Чернівцям [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://m.buknews.com.ua/page/unikalne-nadbannia-yosypaelhisera-iakym-vin-gyv-i-iake-zbyrav-uprovodvg-usoho-gyttia-peredaietsia-chernivtsiam.html>

Cheban Vasył. MÉDECIN – CHIRURGIEN-PROFESSEUR-COMPOSITEUR CONNU DANS LE MONDE ENTIER JOSEPH MOYSEYOVYCH CELHISER

L'article présente une documentation sur les études supérieures du diplômé de l' Institut d'Etat de médecine de Tchernivtsi (maintenant l'Université d'Etat de médecine de Tchernivtsi) chirurgien – un musicien talentueux, compositeur, professeur, lauréat du concours de piano, vainqueur de la médaille d'or de l'UNESCO, honoré travailleur des Arts et les pages individuelles. On a analysé son travail et sa vie créative.

Mots clés: chirurgien, compositeur, professeur, musicien, lauréat du concours.

Чебан Василий. ВРАЧ - ХИРУРГ-ПЕДАГОГ-КОМПОЗИТОР ИЗВЕСТЕН ВО ВСЕМ МИРЕ ИОСИФ МОЙСЕЕВИЧ ЭЛЬГИСЕР.

В статье приведены отдельные материалы о выпускнике Черновицкого государственного медицинского института (ныне БГМУ) враче-хирурге – талантливом музыканте, композиторе, педагоге, лауреате конкурса пианистов, обладателе золотой медали ЮНЕСКО, заслуженном деятеле искусств и проанализировано отдельные страницы его творчества и жизни.

Ключевые слова: врач-хирург, композитор, педагог, музыкант, лауреат конкурса.

РЕЦЕНЗІЇ

Алла БЕРЕСТОВА

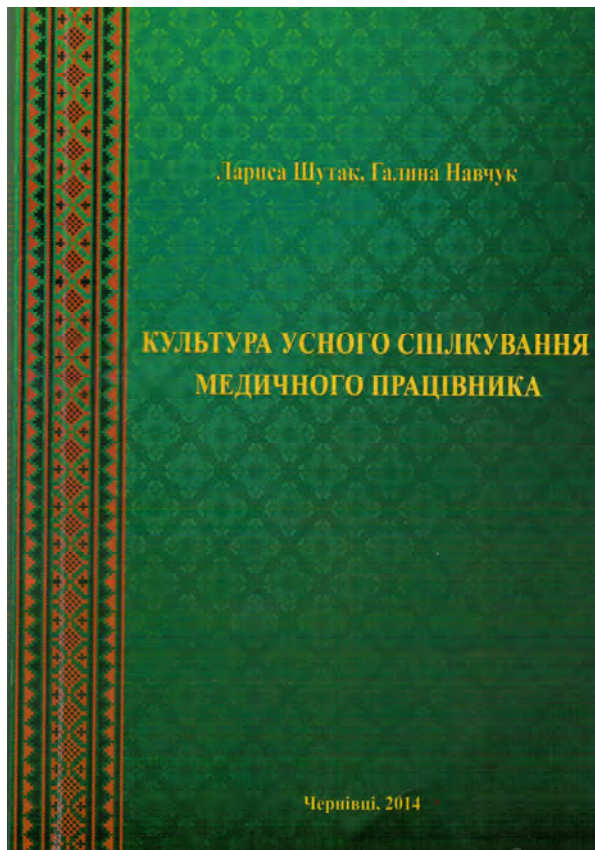
Національний фармацевтичний університет,
Харків (Україна)

**РЕЦЕНЗІЯ НА НАВЧАЛЬНИЙ
ПОСІБНИК Шутак Л.Б., Навчук Г.В.
„Культура усного спілкування медичних
працівників” / Л.Б. Шутак, Г.В. Навчук. –
Чернівці: в-во БДМУ, 2014. – 175 с.**

Key words: *professional communication, professional training, culture oral communication.*

Berestova Alla. Review of the textbook by Shutak L.B., Navchuk G.V. “Culture of oral communication of health workers”. – Chernivtsi: BSMU, 2014. – 175 p.

In review examines the relevance of issues relating to features of oral communication in medicine, as motivated and continuous communication process helps to better orient themselves in a difficult situation and professional contacts with representatives of their profession.

Вивчення особливостей культури мовлення медика, з'ясування основних аспектів усного спілкування, уміння втілювати будь-яку соціально чи професійно важливу інформацію у відповідну мовну форму – одна з вузлових проблем фахової підготовки медиків, адже вмотивований і безперервний процес спілкування допомагає краще орієнтуватися у склад-

ній професійній ситуації та в контактах із представниками своєї професії.

У зв'язку з цим навчальний посібник „Культура усного спілкування медичних працівників” набуває особливої актуальності й ваги. У ньому висвітлено теми, що репрезентують основні засади культури професійного спілкування, значення слова в процесі спілкування в різноманітних комунікативних ситуаціях, особливості вербального та невербального вираження думок, культуру усного спілкування у діловій сфері, під час проведення диспуту, дискусії, публічного виступу тощо. Зокрема, посібник охоплює такі теми: „Особливості українського мовленнєвого етикету. Мовленнєвий етикет лікаря”; „Усне спілкування у сфері професійної діяльності лікаря”; „Публічний виступ. Жанри публічного виступу”; „Труднощі слововживання в діловому й фаховому мовленні. Особливості слововживання. Вибір слова.” Кожна тема має чітку структуру: складається з теоретичного блоку, що містить ґрунтовний виклад необхідного матеріалу, питання для самоперевірки знань, основну та додаткову літературу, й практичного блоку, в якому подаються вправи, тести та завдання, що допоможуть перевірити рівень засвоєного матеріалу. Крім того, подано словничок труднощів слововживання, пов'язаних з проблемою вибору слова.

Така праця допоможе студентам-медикам, інтернам, слухачам школи молодого викладача опанувати необхідні мовленнєві знання і щоденно втілювати їх у практику, досягти бездоганного рівня володіння мовою професійного

фаху, набути навичок вільного самовираження у професійній сфері.

Вважаємо, що навчальний посібник „Культура усного спілкування медичних працівників” доцентів кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету Л.Б. Шутак і Г.В. Навчук є методично обґрунтованим, вдало скомпонованим, має наукове і практичне значення, відповідає чинній програмі з дисципліни „Українська мова за професійним спрямуванням”, допоможе студентам при підготовці до практичних занять, а інтернам та слухачам школи молодого викладача у спілкуванні з колегами, родичами пацієнтів, при підготовці до публічних виступів, нарад, зборів тощо.

Праця може бути рекомендована для навчання студентів-медиків.

Berestova A. COMPTE RENDU DU MANUEL de Shutac L.B., Navchuk G.V. La Culture de la communication orale des médecins / L.B. Shutac, G.V. Navchuk. - Tchernivtsi: - Université d'état de médecine de Bukovine, 2014. - 175 P.

Dans cet compte rendu il s'agit de la pertinence des publications concernant les caractéristiques de la communication orale dans le domaine de la médecine, en effet, les processus motivés et continus de communication permet de mieux s'orienter dans des situations difficiles professionnelles et dans les relations entre les représentants de cette profession.

Mots-clés: *la communication professionnelle, la formation professionnelle, la culture de la communication orale.*

Берестова А. РЕЦЕНЗИЯ НА УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ Шутак Л.Б., Навчук Г.В. "Культура устного общения медицинских работников" / Л.Б. Шутак, Г.В. Навчук. - Черновцы: БГМУ, 2014. - 175 с.

В рецензии сказано об актуальности изданий, касающихся особенностей устного общения в сфере медицины, ведь мотивированный и непрерывный процесс общения помогает лучше ориентироваться в сложной профессиональной ситуации и в контактах с представителями своей профессии.

Ключевые слова: *профессиональное общение, профессиональная подготовка, культура устного общения.*

Микола СИДОРЕНКО

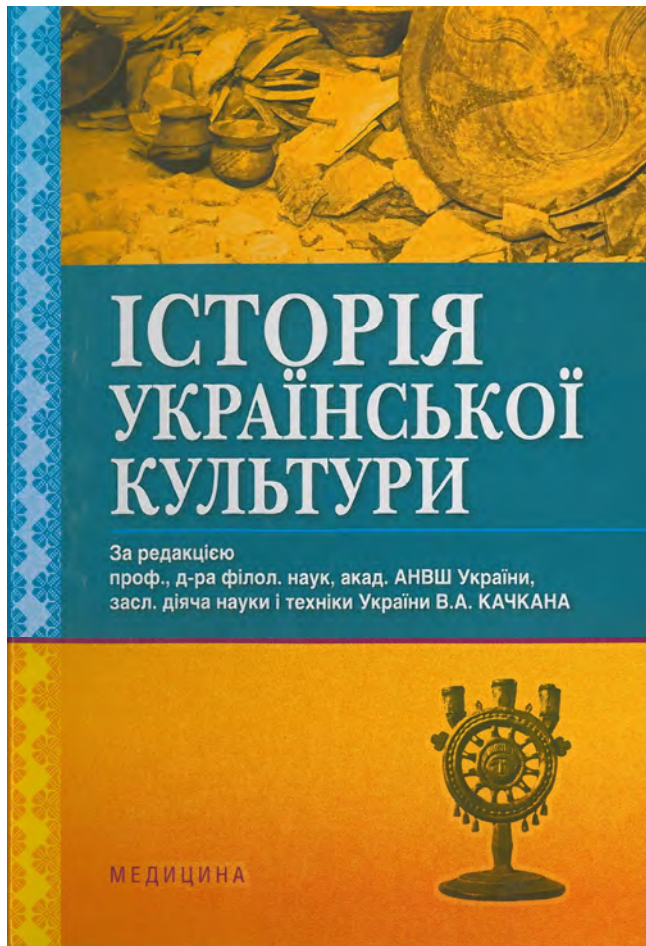
Буковинський державний медичний
університет
(Чернівці)
society@bsmu.edu.ua

**РЕЦЕНЗІЯ НА НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПІДРУЧНИК «Історія української
культури : національний підручник» /
В.А. Качкан, О.Б. Величко та ін.; за ред.
В.А. Качкана. – К.: ВСВ «Медицина»,
2014. – 368 с.**

Key words: *culture, cultural studies, Ukrainian culture, cultural-historical era, material and spiritual culture, folk and national culture, creativity.*

M.M. Sidorenko. Review of the National Ukrainian textbook «History of the Ukrainian Culture : National Textbook» / V.A. Kachkan, A.B. Velichko etc.; editor V.A. Kachkan. - K. : «Medicine», 2014. - 368 p.

The national textbook discusses the subject, objectives and functions of culture; theoretical foundations of cultural studies; peculiarities of Ukrainian folk and national culture in the system of world culture. Shows the contribution of prominent figures of the Ukrainian cultural heritage in the cultural-historical periods.

Національний підручник «Історія української культури» є важливим складником у навчально-методичному забезпеченні викладання цієї дисципліни. Подібне видання має надзвичайно важливу роль при формуванні у студентів вищих медичних та фармацевтичних закладів основ гуманітарного виховання. Сучасний соціокультурний простір вимагає вдо-

сконалення навчального процесу, зокрема актуалізації його гуманістичних тенденцій.

Співавтори підручника систематизували основні складники культурологічної науки та періоди вітчизняної культури. Структура Національного підручника передбачає висвітлення основних теоретичних аспектів культури та культурології; періодизацію культурно-історичних епох в Україні, видатних культурних діячів та митців. Важливим є наявність матеріалу для підготовки до розв'язання різнорівневих тестових завдань, кросвордів, тематичних контрольних задач, підсумкового модульного контролю. Це сприяє більш повному засвоєнню студентами необхідних знань.

Українська культура висвітлена починаючи з епохи первісної доби; розкрито особливості культури Київської Русі; вказані важливі елементи козацької культури; проаналізовано значення українського національно-культурного відродження ХІХ століття; подано характеристику культури радянського періоду; визначено пріоритети та перспективи розвитку вітчизняної культури в умовах тенденцій глобалізації та ідентифікації світової культури. Важливим аспектом є висвітлення внеску відомих українських митців та мислителів.

Загалом Національний підручник з «Історії української культури» є цінним навчально-методичним надбанням. Наявність уніфікованого посібника для студентів медичних та фармацевтичних закладів дозволяє виробити єдину цілісну стратегію при формуванні національно-патріотичного виховання молоді.

M.M. Sidorenko. COMPTE RENDU SUR LE MANUEL NATIONAL «Histoire de la culture ukrainienne : manuel national » / V.A. Kachkan, O.B. Velichko etc; sous la révision de V.A. Kachkan. – K.: VSV «Médecine», 2014. – 368 p.

Le manuel national analyse, les objectifs et les fonctions de la culturologie; les fondements théoriques de la culture; les caractéristiques de la culture ukrainienne nationale et populaire la dans le système de la culture mondiale. On examine la contribution de personnalités de la culture ukrainienne à l'héritage culturel et les époques historiques.

Mots-clés: culture, la culturologie, la culture ukrainienne, l'époque culturelle et historique, la culture matérielle et spirituelle, la culture populaire et nationale, l'art populaire.

Сидоренко Н.Н. РЕЦЕНЗИЯ НА НАЦИОНАЛЬНЫЙ УЧЕБНИК «История украинской культуры : национальный учебник» / В.А. Качкан, Е.Б. Величко и др.; под. ред. В.А. Качкана. – К. : ВСВ «Медицина», 2014. – 368 с.

В национальном учебнике рассматриваются предмет, задачи и функции культуры; теоретические основы culturologii; особенности украинской народной и национальной культуры в системе мировой культуры. Зложен вклад известных деятелей украинской культуры в достояния мировых культурно-исторических эпох.

Ключевые слова: культура, culturologia, украинская культура, культурно-историческая эпоха, материальная и духовная культура, народная и национальная культура, творчество.

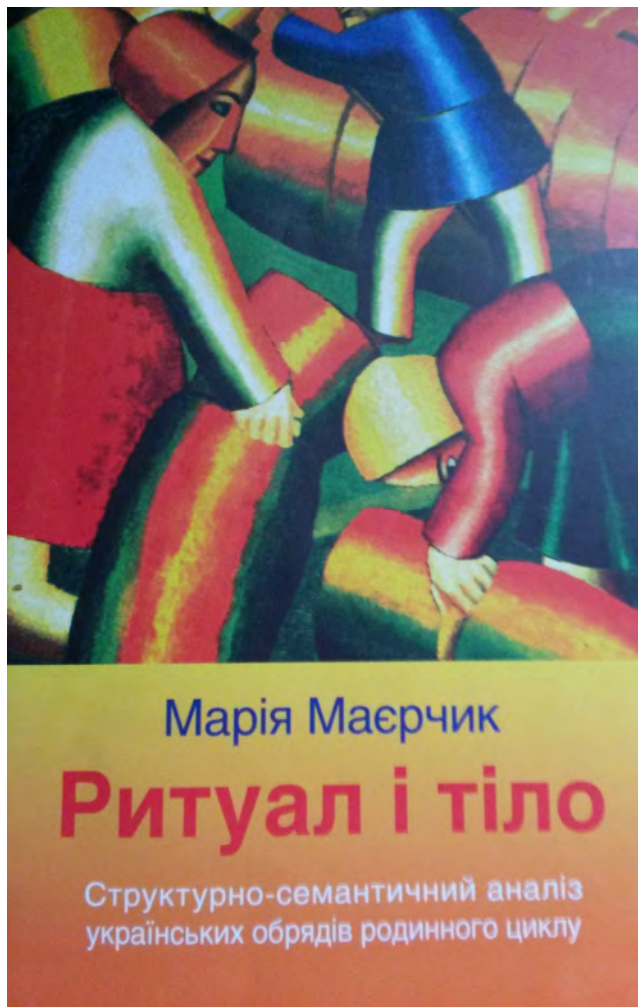
Ірина СКРИПНИК,
Буковинський державний медичний
університет,
Чернівці (Україна),
tirovyvan@gmail.com

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: Марія
Маєрчик. Ритуал і тіло. Структурно-
семантичний аналіз українських обрядів
родинного циклу: Монографія. – К.:
Критика, 2011. – 327 с.**

Key words: *body, ritual, structural and semantic analysis, family, customs, Mary Mayerchuk*

**Skrupnyk Iryna. Review of the monography by
Maria Mayerchuk. Ritual and Body. The structural-
semantic analysis of the Ukrainian familial-cycle rites /
Maria Mayerchuk. – Kyiv: Krytyka, 2011. – 327 p.**

The study deals with the "body" as with the most important element of the ritual in the light of the structural and semantic analysis of Ukrainian rites. We see how one social status changes into another with a help of the game-rite. The author focuses on the constant social and living "conditions" (birth, marriage, death, funerals) and kind of „sets” of action and corresponding attributes that accompany the body of these „states” (taboo, resolution, suitable clothing, lexical support).

Українська обрядова традиція надзвичайно багата й розмаїта. Але з кожним роком носіїв обрядових ритуалів, текстів стає все менше,

розсіюється достовірність матеріалу, шляхом усного передавання з роду в рід. Тому надзвичайно клопіткою та багатостадієвою є робота над збором та аналізом польового матеріалу. Монографія кандидата наук, наукового працівника Інституту народознавства НАН України, співзасновника та заступника директора громадської організації „Центр культурно-антропологічних студій” Марії Маєрчик розглядає великий та цікавий пласт обрядової культури українців – семіотику тілесності: символіку руху, частин тіла, статі, ритуальної андрогінії, кулінарний та одяговий дискурси. Тілесні теми супроводжують людину повсюди, антропоцентризм закодований у практично всіх текстах обрядового циклу.

Рецензована робота складається з трьох розділів та надзвичайно цікавого додатку „Душа-пташка-жінка: генеза, типологія, семантика” (на матеріалі археологічних культур та етнографічних джерел), що розповідає про фемінний архетип від палеоліту та трипільської культури до уявлень жінки-пташки в Київській Русі.

Перший розділ „Історіографія, методологія, теорія” охоплює ґрунтовний огляд теоретичних засад студії та методологічного обшину. Важливим є те, що М. Маєрчик послуговується сучасним інструментарієм для розгляду обрядовості, архетипним аналізом, сміливо розкодує раніше табуйовані у сучасному українському народознавстві теми тіла.

Другий розділ „Конструювання тіла в обрядах родинного циклу” висвітлює власне

стани переходу-ініціалізації із однієї суспільно-побутової статусної ролі в іншу. Дослідниця доводить, що тіло та маніпуляції, пов'язані з ним, є одними із найважливіших архетипів переходу з одного соціального статусу в інший. Суб'єктів та дії-константи, що супроводжують зазначений процес, авторка визначає як лімінальні, що перебувають на межі між станами. Відтак за основу авторка бере теми глухоти, нерухомості, німоти, сліпоти, безстатевості тощо. Наприклад, стан переходу від дівчини до жінки, що супроводжується великим та багатоетапним обрядовим ритуалом – сватання, весілля, забирання молодої, пов'язаний із дією-константою нерухомості, що у свою чергу виражається багатим словесним набором (фразеологізм „сидить, мов засватана”). Молода характеризується, як „збезножила” – та, що втратила здатність ходити. Власне до цього й причетні всі обряди так званого „водіння”, оскільки молода сама пересуватися не може: *Ходилисмо до городу / Водилисмо молоду / / По воду ми йдемо / Молоду ведемо.*

Особливістю праці є типологічне протиставлення спершу самих переходових соціальних станів, а відтак вже типологія дій у ритуалі та певних заборон, які передбачені ритуалом. Наприклад, заборона ходити у зазначеному вище весільному обряді. Заборона виходити „на люди” для породіль тощо. Протиставлення – мовчання-говоріння, вдягнений-голий, підперезаний-непідперезаний. Все це є своєрідними табуйованими актами, що творять гру-ритуал.

Третій розділ „Одяг як знак (у звичаях і обрядах)” є логічним доповненням до обрядових дій переходу, оскільки, одяг завжди був неодмінною частиною обряду, на ньому акцентувалася увага, й часто дія з суб'єкта ритуалу переходить на одяг як вагому ознаку цього ж ритуалу. Цікавою є думка про конструювання тіла через одяг у ритуалі, наприклад, ритуал оголення й перебирання переходових осіб (для породіллі, народженця, молодої й молодого, покійника і його душі).

Можемо зробити висновки, що авторка детально розглядає та характеризує стани переходу, залучає широкий контекст польових матеріалів та найгрунтовніші попередні дослідження в цій галузі (А. Байбурин, О. Воропай та інші). Монографія Марії Маєрчик є високоякісним науковим виданням, що синтезує сучасні погляди на антропологічні проблеми української обрядовості з багатим та безцінним для історії польовим матеріалом.

Skrypnyk Irina. COMPTE RENDU DE LA MONOGRAPHIE: Maria Mayer Shayk. Rituel et le corps. Analyse structurale et sémantique des rituels ukrainiens du cycle de famille: monographie. – K.: Critique, 2011. – 327 p.

Le livre décrit l'analyse structurale et sémantique des rites ukrainiens sur le corps ce qui est considéré comme l'un des éléments les plus importants du rituel. Nous voyons qu'à l'aide du jeu-rite se réalise une transition d'un statut social à l'autre. L'auteur met l'accent sur les "conditions" constants sociaux et vitaux (naissance, mariage, décès, funérailles) et des "ensembles" d'actions et des attributs correspondants qui accompagnent le corps de ces «états» (tabou, la résolution, des vêtements adaptés, support lexical).

Mots clés: corps, rituels, analyse structurale et sémantique, la famille, les douanes, Mary Mayerchik.

Скрипник Ирина. РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ: Мария Маєрчик. Ритуал и тело. Структурно-семантический анализ украинских обрядов семейного цикла: Монография. - К.: Критика, 2011. - 327 с.

У монографії сквозь призму структурно-семантичного аналізу українських обрядов розглядається тіло як одно з важливіших елементів ритуалу. Ми бачимо, як через гру-ритуалу відбувається перехід з одного соціального статусу в інший. Автор акцентує увагу на постійних соціально-бутових „состояннях” (народження, свадьба, смерть, похорони) і своєобразних „наборах” дій та відповідної атрибутики, що супроводжує тіло в цих „состояннях” (табу, дозволення, відповідна одяг, лексическе супроводження).

Ключевые слова: тіло, ритуал, структурний і семантичний аналіз, сім'я, обряд, Марія Маєрчик.

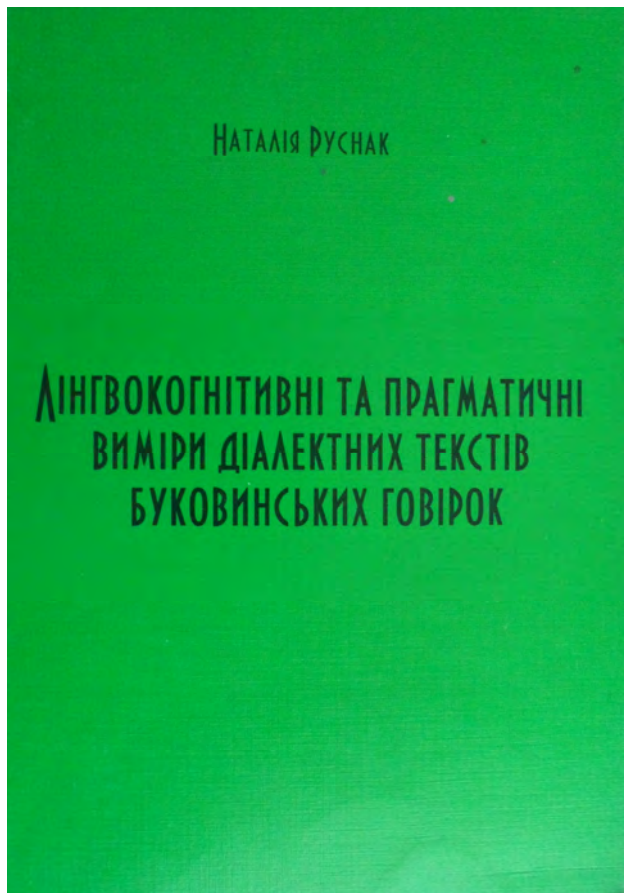
Людмила ТОМУСЯК
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
Чернівці (Україна)

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
Руснак Н.О. Лінгвокогнітивні та
прагматичні виміри діалектних текстів
буковинських говірок – Чернівці :
Чернівецький національний університет. –
2010. – 448 с.

Key words: *dialect text, constitutive feature of the text, primitiveness, autological word, syntagm, autosymantical expression.*

Tomusiak Ludmila. Review of the monography by Natalia Rusnak Cognitive and pragmatic dimensions in texts of Bukovynian dialects - Chernivtsi: Chernivtsi National University. - 2010. - 448 p.

The article deals with the status of dialect text, defines and describes constitutive object of the study, proposes a new methodology, characterizes text in cognitive and pragmatic aspects. The analysis involves Bukovynian dialect texts of economic topic, religious practices and about their lives.

Вивчення говіркових систем за мовними рівнями та експансивність сучасної науки спричиняють уведення до наукового обігу нового об'єкта дослідження – діалектного тексту. Монографія Руснак Н.О. „Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок” є першою спробою в діалектній текстології.

Автор стверджує, що буковинські говірки (далі ДТ) існують у трьох типах текстів: ДТ1 –

вільні спонтанні; ДТ2 – узуальні (частково регламентовані), ДТ3 – жорсткі, клішовані. ДТ репрезентують буковинські говірки Північної Буковини.

ДТ досліджено у двох вимірах – когнітивному та прагматичному. Прагматичний вимір потрактовано як екстратекстовий чинник. Когнітивний ярус належить до інтратекстових, прагматичний фактор впливає і визначає когнітивний.

У першому розділі висвітлено низку теоретичних проблем, які обґрунтовують онтологічний статус ДТ як нового об'єкта дослідження, подано теоретичну базу аналізу, запропоновано нову методику дослідження.

У другому розділі здійснено опис текстової тканини через конститутивні ознаки. У визначенні переліку категорій ДТ враховано системність об'єкта аналізу, його специфіку та пріоритетні аспекти дослідження. У монографії розглянуто три типи текстових категорій. *Системні текстові категорії*, визначені *семіотичним характером* ДТ, репрезентують *зв'язність, цілісність та завершеність*. *Антрепоцентричні* текстові категорії зумовлені *прагматичним* виміром ДТ; їх виявляють *інформативність та комунікабельність*. Останню розглянуто як наслідок комунікативної ситуації, що виявляє *зовнішню* сутність тканини ДТ. *Мисленнєві* текстові категорії, сприченені *когнітивним* підходом до опису ДТ, реалізують *релятивні та модальні текстові категорії*, останні мають вияв у *запереченні, невизначеності, необхідності*.

У третьому розділі крізь призму ДТ проаналізовано *господарські, обрядові, екзистенційні відомості* носіїв буковинських говірок,

які становлять *ментальний континуум*, представлений мисленневим та мовним рівнями. Визначальними рисами ментального континууму на рівні мислення є прагматизм, практицизм, естетизм, магічність. Особливістю ментального континууму на рівні мови є *примітивізм*, який реалізує *автологію*.

Так, господарські відомості містяться в надтекстах „худоба і догляд за нею”, „господарювання на землі”, „колективна праця”, „одяг”, „будівництво хати”, „страви” „ремесла”. Розглянуто ДТ у відповідності до тих теоретичних положень, які були висунуті в першому розділі роботи: проаналізовано *глибинно-поверхневу структуру*, досліджено ментальність носіїв говірок, розглянуто *характер мовомислення* респондентів. Схарактеризовано структурні прийоми ДТ – *квазідіалог, висування, зіставлення, катафорично-анафоричний принцип організації тексту*. Зокрема зазначено, що у поверхневій структурі ДТ широко представлене заперечення, емфатичну функцію якого заперечують засоби різних рівнів: фонетичні, лексичні, стилістичні.

Термін *ментальний континуум* передбачає визначення рис національного характеру. Наприклад, ідея *працьовитості* у ДТ відтворена мовними одиницями, у тому числі й фразерлогізмами, на позначення важкої, виснажливої праці, мовними одиницями із „константним” темпоральним значенням, предикатами множини, які реалізують типовість відтворюваної ситуації. Мотив обов’язку людини відтворюють безсуб’єктні конструкції, у яких індивідуальне не пасивізоване і не знеосіблене, безсуб’єктні конструкції надають тексту характеру директиви.

Релігійні відомості вербалізують надтексти „Пасха”, „Різдво”. З культурологічного погляду ДТ цінні тим, що реалізують залишки попередніх світоглядних систем, релікти патріархального мислення, залишки магічного мислення, усталеність знаковості у народно-релігійній обрядовості.

Четвертий розділ присвячено опису основної одиниці комунікативно-прагматичного напряму мовознавства – *висловленню*, яке проаналізовано в межах поверхневої структури ДТ. Поверхнева структура представлена трьома типами структур: *синтагматичною, граматичною та дискурсивною*. У ДТ виокремлено дві структурні одиниці: *синтагму*, спричинену *первинною* звуковою формою існування ДТ, та *висловлення*, зумовлене *вторинною* формою його реалізації. У межах синтагматичної структури проаналізовано мовленнєву одиницю ДТ – *синтагму*, у рамках граматичної та

дискурсивної структур досліджено текстову одиницю – *висловлення*. Співвіднесеність висловлення із реченнєвою структурою уможливує розгляд *граматичної структури ДТ* як проміжної ланки між синтагматичною структурою та дискурсивною. Схарактеризовано *граматичну структуру* через такі поняття, як *предикатний компонент, суб’єктний компонент, об’єктний компонент, обставинні компоненти різних типів, означальний компонент*.

До дискурсивної структури ДТ віднесено два типи висловлень: *автосемантичні* (відносно самостійні), їх можна вилучати із ДТ і вивчати як самостійні мовні одиниці; *синсемантичні*, несамостійні, які можуть функціонувати лише у текстовій тканині.

З-поміж автосемантичних висловлень проаналізовано структури порівняння, висловлення-побажання, риторичні питання, конструкції „текст у тексті”, наївні визначення. Наприклад, різноманітність висловлень-побажань – сталих мовленнєвих штампів, які містять побажання щастя, здоров’я, достатку свідчать про добру вдачу національного характеру, позитивну налаштованість діалектоносіїв. Конструкції „текст у тексті” становлять уривки із інших текстів. У наративні мініатюри часто вклинюються елементи високого стилю діалектного мовлення, зазвичай такими ілюстраціями виступають паремії.

Монографія стане в нагоді науковим працівникам, викладачам, аспірантам, учителям, усім поціновувачам рідного слова.

Tomusiak Ludmila. COMPTE RENDU DE LA MONOGRAPHIE de Rusnak N.O. Les mesures linguo-cognitives et pragmatiques des textes dialectiques - Tchernivtsi : Université Nationale de Tchernivtsi. - 2010. - 448 P.

Dans la monographie il s'agit de la nécessité du statut des textes dialectiques, on décrit et on identifie les signes constitutives de l'objet de l'étude, on a proposé une nouvelle méthode de recherche qui est caractérisé par un texte dans les aspects linguo-cognitive et pragmatique. Comme matériel des recherches ont servi les textes dialectiques des Bukoviniens, les cérémonies religieuses et de leur vie quotidienne.

Mots-clés: *texte dialectique, le signe constitutif du texte primitif, l'autologie, place syntagma, les énonciations autosémantiques.*

Томусьяк Людмила. РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ Руснак Н.А. Лингвокогнитивный и прагматический измерения диалектных текстов буковинских говоров. – Черновцы : Черновицкий национальный университет. – 2010. – 448 с.

В монографии обоснованно статус диалектного текста, определены и описаны конститутивные признаки объекта исследования, предложена новая методика исследования, схарактеризирован текст в лингвокогнитивном и прагматическом аспектах. Проанализированы диалектные тексты носителей буковинских говоров о хозяйстве, религиозных обрядах и о своей жизни.

Ключевые слова: *диалектный текст, конститутивная признак текста, примитивизм, автология, синтагма, автосемантични высказывания.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ
(Сведения об авторах, Information about authors,
Informations sur les auteurs)

Антофійчук Ірина – викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, здобувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: українська та англійська філологія, психолінгвістика.

Antofiychuk Iryna – teacher on the department of the Social Sciences and Ukrainian in Bukovinian State Medical University, researcher of the department of Modern Ukrainian in Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych. Research interests: Ukrainian and English philology, psycholinguistics.

Безарова Галина – старший викладач кафедри психології та соціології Буковинського державного медичного університету. Автор близько 95 наукових праць. Коло наукових інтересів: філософські основи східної традиційної медицини, філософія постмодернізму: релігійний аспект, проблеми духовності.

Bezarova Galina – senior teacher of the department of Psychology and Sociology of Bukovinian State Medical University. An author is about 95 scientific papers. Research Interests: philosophical Foundations of Eastern traditional medicine, the philosophy of postmodernism: the religious aspect, spirituality problems.

Безаров Олександр – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук, економічної теорії та права Чернівецького торгово-економічного інституту Київського національного торгово-економічного університету. Автор близько 100 наукових праць, у тому числі монографії та підручника. Коло наукових інтересів: історія революційного руху в Російській імперії, історія єврейського питання в Російській імперії, проблеми ідентичності російських євреїв наприкінці XIX – на початку XX століття.

Bezarov Alexander – a PhD of history, associate professor of Social and Human Sciences, Economics and Law of Trade and Economic Institute of Kyiv National Trade and Economic University. An author is about 100 scientific papers, of one monograph and one textbook. Sphere of scientific interests: history of revolutionary motion in the Russian empire, history of the Jewish question in the Russian empire, problems of identity of Russian Jews at the end of XIX-th – at the beginning of XX age.

Берестова Алла – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Національного фармацевтичного університету. Коло наукових інтересів: українська медична термінологія, порівняльне мовознавство.

Berestova Alla – PhD of Philology, associate professor of Ukrainian National Pharmaceutical University. Research interests: Ukrainian medical terminology, comparative linguistics.

Борисюк Алла – доктор психологічних наук, професор кафедри психології та соціології Буковинського державного медичного університету. Коло наукових інтересів: соціалізація, професійне становлення, професійна ідентичність, професійно значущі якості. Автор понад 70 наукових та навчально-методичних праць, серед яких монографія, навчальний посібник, рекомендований Міністерством освіти і науки України, три навчально-методичні посібники, рекомендовані ЦМК з вищої медичної освіти МОЗ України.

Borysiuk Alla – doctor of psychology, professor at the department of Psychology and Sociology at Bukovinian State Medical University. There are socialization, professional becoming, professional identity, professionally meaningful features among her scientific interests. Authoring more than 70 scientific and teaching papers, which include: monography, manual authorized by the Ministry for education and science, three teaching manuals authorized by central teaching committee for higher medical education at Ministry For Health Care of Ukraine

Вахоцький Михайло – старший викладач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету, виконавець планової НДР кафедри, автор понад 30 міжнародних і вітчизняних наукових та навчально-методичних публікацій, у тому числі – 1 посібника. Коло наукових інтересів: пропріативи у медичній термінології як засіб вторинної номінації, галузеві терміносистеми.

Vakhotskyi Mykhailo – senior teacher of the department of Foreign Languages, Bukovinian State Medical University; coauthor of the scientific research work of the department, author of more than 30 national and international scientific and educational works including 1 manual for foreign students. Research interests: proper names in medical terminology as a means of secondary nomination, branch term systems.

Вінгфілд Ненсі М. – професор кафедри історії Університету Північного Іллінойсу. Учасниця міжнародних грантів і програм: „Міжнародна програма обміну і дослідження” (короткостроковий грант, Львів, 2009); „Міжнародна освітня програма обміну” (Чернівці, 2010). Публікації: „Гендерні відносини та світові війни ХХ ст. у Східній Європі” (у співавторстві з М. Букур. Блумінгтон: Вид-во університету Індіани, 2006); „Прапор війни і Святі Камені: Як богемські землі увійшли до складу Чехії”, Кембрідж, Массачусетс: Вид-во Гарвардського університету, 2007; „Повернення до різноманіття: політична історія Центрально-Східної Європи після II Світової війни”, 4 видання, у співавторстві з Дж. Ротшильдом, Нью-Йорк: Вид-во Оксфордського університету, 2007 та ін.

Wingfield Nancy M. – Professor of Department of History at the University of Northern Illinois. Participated in grants and programs, „International exchange and research” (short-term grant, Lviv, 2009); „International Educational Exchange Program” (Chernivtsi, 2010). Publications: Gender and World War in Twentieth-Century Eastern Europe. Co-editor with Maria Bucur. Bloomington: Indiana University Press, 2006. „Flag Wars and Stone Saints: How the Bohemian Lands Became Czech”. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, October 2007; „Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II”, 4th ed. co-author with Joseph Rothschild. New York: Oxford University Press, 2007 etc.

Дем'янчук Олена – викладач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Працює над кандидатською дисертацією „Становлення і розвиток гімназійної освіти на Буковині (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.)” за спеціальністю 13.00.01 – історія педагогіки. У доробку автора близько 10 наукових публікацій. Брала участь у наукових конференціях.

Demianchuk Olena – instructor of the Foreign Languages Department of Bukovinian State Medical University. The author is carrying out the thesis „The origin and development of the gymnasial education in Bukovina (at the end of the XIX – the beginning of the XX c.)”, specialty 13.00.01 – History of Pedagogy. The author has published 10 scientific articles, took part in scientific conferences.

Зорій Ніна – проректор з науково-педагогічної роботи та виховання, кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри психології та соціології Буковинського державного медичного університету. Автор понад 80 наукових статей. Коло наукових інтересів: філософія науки, методологія психології, педагогіка і психологія вищої школи.

Zoriy Nina – pro-rector on scientific and pedagogical work and education in Bukovinian State Medical University, PhD, associate professor, Head of the department of Psychology and Sociology of Bukovinian State Medical University. Author of over than 80 scientific articles. Research interests: philosophy of science, methodology, psychology, pedagogy and psychology of higher education.

Курочкін Олександр – д. істор. н., проф., провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України. Автор понад 200 наукових публікацій, з них 5 монографій. Друкувався не лише у вітчизняних, а й зарубіжних профільних виданнях: «Советская этнография», «Живая старина», «Славянский и балканський

фольклор», «Demos», «Българска етнология», «Български фолклор», «Acta Ethnographica Hungarica», «Etnologie Française». Коло наукових зацікавлень: історія календарної та сімейної звичаєвості, міфологія і демонологія, маскознавство, процеси етнічної ідентифікації, карнаваль-но-святкова культура українців та інших європейських народів.

Alexander Kurochkin - doctor of historical sciences, professor, senior researcher at the Institute of Art, Folklore and Ethnology named after M. Rylskyi NAS of Ukraine. Author of over 200 scientific publications, including 5 monographs. Were published not only in Ukrainian but also foreign specialized journals: «Советская этнография», «Живая старина», «Славянский и балканський фольклор», «Demos», «Българска етнология», «Български фолклор», «Acta Ethnographica Hungarica», «Etnologie Française». Scientific interests: history calendar and family traditions, mythology and demonology, processes of ethnic identity, culture festive carnival-Ukrainian and other European nations.

Маковська Оксана – викладач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету, автор понад 40 наукових та навчально-методичних праць. Наукові інтереси: когнітивне термінознавство, лексико-семантика галузевих терміносистем.

Makovska Oksana – teacher of the department of Foreign Languages, Bukovinian State Medical University; the author of more than 40 national and international scientific and educational works. Research interests: cognitive studies of terminology, lexico-semantics of branch term systems.

Манчул Богдана – кандидат філософських наук, викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, автор біля 17 наукових статей. Коло наукових інтересів: філософія науки, лінгвістична філософія, соціальна філософія, філософія творчості.

Manchul Bohdana – PhD, assistant of professor at department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University. Author of 17 scientific articles. Research interests: philosophy of science, philosophy of linguistics, social philosophy, philosophy of creativity.

Мойсей Антоній – доктор історичних наук, завідувач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Коло наукових інтересів: історія української культури, історія України, традиційна культура населення Буковини, взаємовпливи у сфері традиційної культури українського та східнороманського населення Буковини, процеси етнокультурної ідентичності у прикордонних регіонах. Автор 155 наукових праць, серед яких 4 монографії.

Moysey Antonyi – doctor of historical sciences, chief of the Social Sciences and Ukrainian Sciences department of Bukovinian State Medical University. Scientific interests: history of Ukrainian culture, history of Ukraine, traditional culture of Ukrainian population, interplay in area of traditional culture of Ukrainian and eastromanian population of Bukovina, processes of ethnocultural identity in border regions. Author of 155 scientific publications including 4 monographs.

Павлюк Олеся – викладач кафедри психології та соціології Буковинського державного медичного університету, аспірант кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: зовнішня політика США, інтереси Сполучених Штатів на Близькому та Середньому Сході, самооцінка особистості, комунікативні здібності. Автор біля 40 наукових статей та публікацій, учасник міжнародних навчальних курсів, тренінгів та семінарів в Німеччині, Польщі, Росії, Молдові.

Pavliuk Olesia – assistant of the Department of Psychology and Sociology of Bukovinian State Medical University, PhD student of the Department of International Relations of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Research interests: foreign policy of the U. S., interests of the United States in the Middle East, self-esteem, communication skills. Author of over 40 scientific articles and publications, a member of international training courses, workshops and seminars in Germany, Poland, Russia, Moldova.

Роман Ігор – кандидат філософських наук, в.о. доцента кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор понад 50 публікацій (статті, тези) в журналах та наукові збірниках (Україна, Великобританія, Польща, Болгарія, Росія). Коло наукових інтересів: герменевтика, теорія та практика перекладу, когнітивна лінгвістика, лінгвістична антропологія, патристика.

Roman Igor – PhD, acting assistant of professor of philosophy of Chernivtsi National University named by Yuriy Fedkovych. The researcher has over 50 publications (articles, thesis) in journals and scientific collections (Ukraine, UK, Poland, Bulgaria, Russia). Research Interests: hermeneutics, the theory and practice of translation, linguistic cognitive, linguistic anthropology, patristic.

Роман Лілія – кандидат філологічних наук, викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Автор понад 60 публіцистичних та 24 наукових і навчально-методичних робіт. Брала участь у 19 міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях. Коло наукових інтересів: інновації у методиці викладання української мови як іноземної, порівняльна граматики та стилістика української та англійської мов, нейролінгвістика, психолінгвістика.

Roman Liliya - PhD of Philology, teacher of the department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University. Author of more than 60 nonfiction and 24 scientific and educational works. Participated in 19 international, national and regional conferences. Research Interests: innovation in methods of teaching Ukrainian as a foreign language, comparative grammar and style of Ukrainian and English languages, neurolinguistics, psycholinguistics.

Сидоренко Микола – доктор філософських наук, професор кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Автор понад 120 наукових та навчально-методичних робіт, з яких 5 монографій, 2 навчальних посібники, решта наукові статті та тези. Коло наукових інтересів: філософія, філософія науки, філософська антропологія, аксіологія.

Sydorenko Mykola – doctor of philosophy science, Professor at the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University. Author of over 120 scientific and educational articles, including 5 monographs, 2 textbooks. Research interests: philosophy, philosophy of science, philosophical anthropology, axiology.

Скрипник Ірина – викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Автор понад 20 наукових праць. Наукові зацікавлення: порівняльне літературознавство, антропологія, культуральні студії, психолінгвістика, соціолінгвістика.

Skrypnyk Iryna – teacher of the department of social sciences and Ukrainian sciences; Bukovinian State Medical University; the author of more than 20 scientific works. Scientific interests: comparative literature, anthropology, cultural studies, psycholinguistics, sociolinguistics.

Телеки Марія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Після захисту кандидатської дисертації „Соціальні категорії модусу у сучасній українській мові” за спеціальністю 10.02.01 – українська мова авторка продовжує дослідження соціальних категорій модусу. У доробку – 30 наукових праць, у тому числі монографії та посібник. Брала участь у міжнародних та українських науково-практичних конференціях, вебінарах.

Teleky Mariia – candidate of philological science, associate professor of foreign languages Department Bukovinian State Medical University. Research interests of social categories of modes. The author of more than 30 national and international scientific and educational works, including books and manuals. She participated in international and Ukrainian scientific conferences, webinars.

Тимофієва Марина – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціології Буковинського державного медичного університету. Після захисту кандидатської дисертації

„Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності майбутнього сімейного лікаря” за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія продовжує дослідження у галузі психологічного здоров'я, психології спілкування, педагогічної психології. Автор понад 70 наукових праць, у тому числі монографії, навчального посібника, рекомендованого Міністерством освіти і науки України, навчально-методичного посібника, психологічного практикуму.

Tymofieva Marina – candidate of psychology, associate professor of Psychology and Sociology Department of Bukovinian State Medical University. After defending dissertation, „Psychological conditions of communicative competence family doctor” specialty 19.00.07 – Educational and Developmental Psychology by continuing research in the field of mental health, psychology, communication, educational psychology. Author of over 70 scientific papers, including – monographs, textbooks recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine, of a manual, psychological workshop.

Томусяк Людмила – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: експресивний синтаксис, лінгвістика тексту, прагматична лінгвістика. У доробку автора понад 30 наукових праць.

Tomusyak Lyudmyla - candidate of philological science, associate professor of Modern Ukrainian language department of Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych. Scientific interests: expressive syntax, text linguistics, pragmatic linguistics. The author of more than 30 scientific works.

Циганенко Лілія – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, декан факультету української філології та історії Ізмаїльського державного університету вільних мистецтв. Авторка досліджує дворянство південних українських губерній Російської імперії кінця XVIII - початку XX століття; його етнічний склад, економічну, адміністративну, культурну та благодійну діяльність. Дослідниця має 80 публікацій (статті, тези) в журналах та наукових збірниках (Україна, Білорусія, Румунія, Болгарія). Лілія Циганенко є автором монографії „Дворянство Південної України” (2010), співавтором 4 підручників з історії України, співавтором і головним редактором науково-методичного посібника „Південна Бессарабія від найдавніших часів до кінця XX-го століття”(2011).

Tsyganenko Liliya – Doctor of History, Professor of the Chair of World History, Dean of the Faculty of Ukrainian Philology and History of IZmail State Liberal Arts University. The author continued his research on the nobility of the Southern Ukrainian provinces of the Russian Empire in late 18th – early 20th cent., its ethnic structure, the economical, administrative, cultural and charitable activity. The researcher has 80 publications (articles, thesis) in journals and scientific collections (Ukraine, Belarus, Romania, Bulgaria). Liliya Tsyganenko is the author of the monograph „The nobility of the South of Ukraine” (2010), co-author of 4 textbooks on the History of Ukraine, co-author and Editor-in-Chief of the scientific and methodological handbook „The Southern Bessarabia from the Ancient Times to the late of the 20th cent.” (2011).

Чебан Василь – доктор медичних наук, професор кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров'я Буковинського державного медичного університету. Автор понад 160 наукових праць, з них 3 монографії і 4 посібники. Коло наукових інтересів: репродуктивне здоров'я, соціальні проблеми медицини.

Cheban Vasyl – doctor of medical science, professor of Social Medicine and Health Organization of Bukovinian State Medical University. An author of over 160 scientific articles, among them are 3 monographs and 4 manuals. Research interests: reproductive health and social problems of medicine.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

(Требования к оформлению статей, Requirements for the articles,
Instructions aux auteurs)

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ	REQUIREMENTS FOR THE ARTICLES
<p>Рукописи для публікації у журналі „Актуальні питання суспільних наук та історії медицини” приймаються в електронному варіанті.</p> <p>Матеріали для публікації не повинні перевищувати 16 сторінок формату А-4, шрифтом Times New Roman, 12 кеглем, через 1,5 інтервали; верхнє і нижнє поля – 2 см., лівє – 3 см., правє – 1,5 (20.000 – 30.000 друкованих знаків без резюме та ключових слів). Формати файлів - doc або.rtf.</p> <p>Матеріали можуть перевищити зазначений обсяг за умов видання тематичних номерів журналу.</p> <p>Рукописи приймаються українською, російською, англійською та французькою мовами.</p> <p>1. У першому рядку ліворуч вказують індекс УДК (жирний прямий) – тільки для українських авторів.</p> <p>2. У наступних рядках вказують: Прізвище, Ім’я, По батькові (у називному відмінку виділити жирним прямим), науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками;</p> <p>Назва статті – відступ від попереднього тексту – 12 пгт, по центру прописними літерами, виділити жирним;</p> <p>3. Анотація та резюме:</p> <p>Анотація подається усіма зазначеними мовами, крім мови статті.</p> <p>Анотація українською мовою – об’єм 600-800 знаків з пробілами, в ньому коротко викладається актуальність теми статті, мета, зміст, перспективи подальших досліджень; ключові слова – 5-10;</p> <p>Резюме англійською мовою – до 800 знаків з пробілами (назва статті, прізвища та ініціали авторів, текст анотації); ключові слова – 5-10;</p> <p>Резюме французькою мовою – до 800 знаків з пробілами (назва статті, прізвища та ініціали авторів, текст анотації);</p> <p>Резюме російською мовою – до 800 знаків з пробілами (назва статті, ПІБ, текст резюме);</p> <p>4. Текст статті повинен мати наступні елементи:</p> <p>4.1 постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями;</p> <p>4.2 аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким</p>	<p>The manuscripts for publishing in journal „Current issues of social sciences and history of medicine” must be given in electronic version.</p> <p>The materials for the publication must not exceed 16 A4 size pages in 14 points Times New Roman, 1,5 space; top and bottom margins – 2cm, left – 3cm, right – 1,5 (20.000 – 30.000 characters apart from resume and key words). Files format – doc or rtf.</p> <p>The materials can exceed the above of mentioned amount in case of thematic publications of the journal.</p> <p>We are waiting for the manuscript in Ukrainian, Russian, English and French.</p> <p>1. In the first line the index UCD (bold, straight) is put to the left – only for Ukrainian authors.</p> <p>2. In the next lines the author’s last name, first name and patronymic (in nominative case in bold straight), scientific degree, academic status, position, workplace (no abbreviations); if there are several authors of the paper, information about them should be given in different paragraphs;</p> <p>Title (indentation – 12, text alignment to the center in bold italics);</p> <p>3. Abstract and resume</p> <p>Abstract filed all of these languages, in addition to language article.</p> <p>Abstract in Ukrainian – 600-800 symbols including quadrates. The summary should include article topicality, its aim, contents, perspectives of further research, 5-10 of key terms.</p> <p>Resume in English – up to 800 symbols including quadrates (the topic of the article, surnames and initials of its authors, summary text); 5-10 of key terms.</p> <p>Resume in French – up to 800 symbols including quadrates (the topic of the article, surnames and initials of its authors, summary text); 5-10 of key terms.</p> <p>Resume in Russian – up to 800 symbols including quadrates; 5-10 of key terms.</p> <p>4. Summary text should have the following elements:</p> <p>4.1 general statement of the problem and its connection with important scientific or practical aims;</p> <p>4.2 analysis of the latest researches and publications, which initiated the solutions of the</p>

присвячується стаття;

4.3 формулювання мети статті (постановка завдання);

4.4 виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

4.5 висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4.6 список використаних джерел і літератури (11 кегль).

4.7 карти, схеми, таблиці, фотографії (у тексті або в кінці статті).

Останній підпункт не є обов'язковим.

Рисунки та графіки у статтю вставляють в одному з форматів (jpeg, bmp, tif) з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi (подавати якісні оригінали). Написи на рисунках виконують шрифтом основного тексту та розміру. Складні, багатооб'єктні рисунки з нашаруваннями готувати за допомогою графічних редакторів (CorelDraw, PhotoShop та ін.).

Будуть прийматися як чорно-білі, так і кольорові рисунки та графіки (кольорові будуть вставлятися у електронному варіанті журналу на веб-сторінці, а чорно-білі – у паперовому варіанті).

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі *Word*. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12.

5. Посилання в тексті – прикінцеві, нумеруються поступово, відповідно до порядку їх цитування в тексті. Приклад: „...”¹

Зразок оформлення списку літератури:

Матяш І.Б. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: історія, спогади, арх. док. / І. Матяш, Ю. Мушка. – К.: Києво-Могилян. акад., 2005. – 397, [1] с. – (Бібліотека наукового щорічника „Україна дипломатична”; вип. 1).

Мойсей А. Народний календар румунів Буковини / А.А.Мойсей // Етнічна історія народів Європи: збірник наук. праць / наук. ред. В. Борисенко. – Київ: Унісерв. – 2005. – Вип. 18. – С. 66-72;

Ілюстрації і таблиці повинні бути пронумеровані, відповідно до порядку викладу інформації.

В кінці статті потрібно написати „дані про автора” за наступним зразком (до 800 друкованих знаків):

Юлія Руснак – кандидат філологічних наук, викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Після захисту кандидатської дисертації „Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті” за спеціальністю 10.02.01. – „Українська мова” автор продовжує дослідження у галузі діалектології, етнолінгвістики, викладання української мови як іноземної. У доробку науковця 26 публікацій.

given problem, used by the author; singling out of previously unsolved parts of the general problem, which are the focal point of the article;

4.3 statement of the aim of the article (task definition);

4.4 laying out of the main research material with full argumentation of the received scientific results;

4.5 conclusions of the research and perspectives of further studies in this area;

4.6 bibliography (11 point)

4.7 maps, schemes, tables, photographs (in the text and at the end of the article).

The last sub point is not obligatory.

Pictures and graphics in the article should be of one of the following formats (jpeg, bmp, tif) raster at no less than 300 dpi (high quality original materials should be submitted). Lettering on the pictures are to be of the main text's font and size. Complex, multi-object pictures with layers should be made with graphic editors (Corel draw, Photoshop etc.)

Electronic submission of manuscripts is strongly encouraged, provided that the text, tables, and figures are included in a single Microsoft Word file in both monochromatic and colored version (the latter will be given in electronic version, the monochromatic in paper form)

Tables are to be submitted as separate objects in Word format with sizes, given to the page of typesetting. Main table point 11, heading 12.

5. Reference in the text – at the end of the article, should be numbered gradually, according to their citing order in the text.

Example: „...”¹

Sample of bibliography:

Moisey A. Folk calendar of Bukovyna Romanians / A. Moisei // Ethnic history of Europe peoples: scientific works / scient. editor V.Borysenko. – Kyiv: Uniserv. – 2005. – № 18. – P. 66-72.

Illustrations and tables should be numbered gradually, according to the citing order in the text.

At the end of the article you have to write „information about authors” according to the example:

Julia Rusnak – candidate of philological sciences, professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian Medical State University. After defending her dissertation „The vocabulary of family rituals in Bucovina dialect” in the specialty 10.02.01. – „Ukrainian language” by continuing research in the field of dialectology, ethnolinguistics, teaching Ukrainian as a foreign language. In the works of the scientist are 26 publications.